

ੴ ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹੁ ॥

ਸਭ ਤੇ ਵਡਾ ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ

— ਲਿਖਤ —

ਪਦਮ ਭੂਸ਼ਨ

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ

184-P

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਸਟਡੀ ਸਰਕਲ

੯੧ ਸੀ, ਡੀਫੈਨਸ ਕਾਲੋਨੀ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ੩

ਕੀਮਤ (ਨਾਮ ਮਾਤ੍ਰ)—੨੫ ਪੈਸੇ

ਸਾਰੇ ਹੱਕ ਕਾਖੀ ਰਾਈਟ
'ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਤਜ ਸਦਨ
ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ'
ਦੇ ਰਾਖਵੇਂ ਹਨ ।

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ—
ਮੇਜਰ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ (ਗੀਟਾਇਰਡ)
ਆਨਰੇਰੀ ਸੈਕ੍ਰੇਟਰੀ
ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਸਟੱਡੀ ਸਰਕਲ
੯੧-ਸੀ. ਡੀਫੇਨਸ ਕਾਲੋਨੀ
ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ।

ਛਾਪਕ—
ਸ. ਚਤਨ ਸਿੰਘ
ਮਿਨਰਵਾ ਪ੍ਰੈਸ
ਕਟੜਾ ਬੱਘੀਆਂ
ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ।

ਵਧਾਈਆਂ

ਲੱਖ ਲੱਖ

ਵਧਾਈਆਂ !

ੴ ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹ ॥

ਬੀਜਉ ਸੂਝੈ ਕੋ ਨਹੀ ਬਹੈ ਦੁਲੀਚਾ ਪਾਇ ॥

ਸਭ ਤੇ ਵਡਾ

ਸਤਿਗੁਰੁ ਨਾਨਕੁ

— ਲਿੱਖਤ —

ਪਦਮ ਭੂਸ਼ਨ

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਪੰਜ ਸੌਵੇਂ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਿਵਸ
ਜੋ ੨੩ ਨਵੰਬਰ ੧੯੬੬ ਈ: ਮੁਤਾਬਕ ੯ ਮੱਘਰ ੨੦੨੬ ਬਿ:
ਦਿਨ ਐਤਵਾਰ ਨੂੰ ਹੈ,
ਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ

— ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ —

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਸਟਡੀ ਸਰਕਲ

੯੧ ਸੀ, ਡੀਫੈਨਸ ਕਾਲੋਨੀ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ - ੩

ਲੇਖ ਸੂਚੀ

	ਪੰਨਾ
੧. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਤੇ ਮਹਾਤਮਾ ਬੁਧ	੪
੨. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਤੇ ਈਸਾ ਜੀ	੧੦
੩. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ	੧੮
੪. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਤੇ ਗੌਰੰਗ, ਰਾਮਾਨੁਜ, ਵੱਲਭ ਆਦਿ	੨੬
੫. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਤੇ ਵੇਦਕ ਰਿਸ਼ੀ	੩੨
੬. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਤੇ ਜ਼ੋਰਾਸਟਰ	੪੦
੭. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਤੇ ਤਾਉ, ਲਾਉਟਸ, ਕਨਫਜੂਕਸ	੪੩
੮. ਦਇਆ ਨੰਦ ਜੀ	੪੪
੯. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਤੇ ਮੁਹੰਮਦ ਜੀ,	੪੭
੧੦. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਤੇ ਸ਼ੰਕਾਰਾਚਾਰਯ, ਸ਼ਾਖਨ ਹਜੂਰ ਆਦਿ	੫੬
੧੧. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਤੇ ਬਰਗਸਨ	੬੫
੧੨. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਤੇ ਸਾਇੰਸ	੬੬
੧੩. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਤੇ ਕਾਲੀਦਾਸ, ਹਾਫਜ਼, ਸ਼ੈਕਸਪੀਅਰ, ਗਿਟੇ, ਉਮਰ ਖਜ਼ਾਮ ਆਦਿ ਕਵੀ	੭੨

੧ ਓ ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹ ॥

ਸਭ ਤੇ ਵਡਾ ਸਤਿਗੁਰੁ ਨਾਨਕੁ

“ਸਭ ਤੇ ਵਡਾ ਸਤਿਗੁਰੁ ਨਾਨਕੁ ਜਿਨਿ ਕਲਿ ਰਾਖੀ ਮੇਰੀ ॥”

ਚਿਰਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ* ਕਿ ਇਕ ਵਿਆਹ ਦੇ ਮੌਕਿਆ ਤੇ ਸਚਖੰਡ ਵਾਸੀ ਸੰਤ ਸਵਾਯਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਾਡੇ ਘਰ ਆਏ ਸੇ, ਸਤਿਸੰਗ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਬਾਤਾਂ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਆਪ ਨੇ ਫੁਰਮਾਯਾ: ‘ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੇ ਜ਼ਰਾ ਦਇਆ ਕਰਿਆ ਕਰੋ’। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਹ ਵਾਕ ਸੁਣਕੇ ਸਾਰੇ ਤਬੁਕ ਗਏ, ਪਰ ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਕਿਸੇ ਦੇ ਕੁਛ ਪੁੱਛਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬੋਲ ਪਏ ਤੇ ਆਖਣ ਲਗੇ: ਹੈਰਾਨ ਨਾ ਹੋਵੋ, ਮੈਂ ਬੇਅਦਬੀ ਦੇ ਵਾਕ ਨਹੀਂ ਕਹੇ, ਪਰ ਸਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਲਾਭ ਦੇ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਵਾਕ ਕਹੇ ਹਨ, ਜੋ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਦੇ ਅਦਬ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਦੇਖੋ ਇਕ ਡਾਕਟਰ ਹੈ ਜੋ ਬੇਓੜਕੇ ਬੀਮਾਰਾਂ ਦਾ ਰੋਜ਼ ਦਾਰੂ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਹੁਣ ਜੇ ਹਰ ਬੀਮਾਰ ਡਾਕਟਰ ਦੇ ਕਹੇ ਮੁਜਬ ਦਵਾ ਠੀਕ ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਖਾਂਦਾ ਹੈ, ਗਜ਼ਾ ਉਸ ਦੀ ਦੱਸੀ ਵਰਤਦਾ ਹੈ ਤੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਪੱਥ ਪ੍ਰਹੇਜ਼ ਰਖਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਛੇਤੀ ਵੱਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿੰਨਾ ਕੋਈ ਰੋਗੀ ਡਾਕਦਾਰ ਦਾ ਥੋੜਾ ਵਕਤ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਨਾਂ ਡਾਕਦਾਰ ਬਹੁਤੇ ਬੀਮਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵਕਤ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਐਉਂ ਡਾਕਦਾਰ ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ ਨੂੰ ਵਧੀਕ ਪੂਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

* ਲਗ ਪਗ ੧੯੦੫ ਈ: ਦੀ।

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸੋਚੋ ਕਿ ਇਕ ਉਹ ਬੀਮਾਰ ਹੈ ਜੋ ਪ੍ਰਹੇਜ਼ ਨਹੀਂ ਰਖਦਾ, ਦਵਾ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦਾ, ਉਹ ਛੇਤੀ ਵੱਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਉਸ ਪਰ ਡਾਕਦਾਰ ਨੂੰ ਵਕਤ ਵਧੇਰੇ ਖਰਚ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਡਾਕਦਾਰ ਦਾ ਵਕਤ ਅਜਾਈਂ ਗਵਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਵਕਤ ਦੇ ਅਜਾਈਂ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਡਾਕਦਾਰ ਥੋੜ੍ਹੇ ਬੀਮਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਦੱਸੋ ਪ੍ਰਹੇਜ਼ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਬੀਮਾਰ ਡਾਕਦਾਰ ਪਰ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ? ਜੇ ਡਾਕਦਾਰ ਦਾ ਵਕਤ ਬਚਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਡਾਕਦਾਰ ਹੋਰਨਾਂ ਬੀਮਾਰਾਂ ਪਰ ਸਫਲ ਕਰਦਾ ਹੈ? ਹੁਣ ਲਓ, ਇਸੇ ਦਿਸ਼ਟਾਂਤ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਪਰ ਘਟਾਓ। ਓਹ ਸੱਚੇ ਡਾਕਦਾਰ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਿਰਦ ਇਹ ਹੈ:—

ਸਗਲ ਸਮੂਹ ਲੈ ਉਧਰੇ ਨਾਨਕ... ।

ਸੋਚੋ, ਜਿਸ ਸੱਚੇ ਵੈਦ ਦਾ ਬਿਰਦ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਉਧਾਰਨਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਅੱਗੇ ਕਿੰਨਾ ਭਾਰੀ ਕੰਮ ਪਿਆ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਉਸ ਸੱਚੇ ਵੈਦ ਦੇ ਇਕ ਬੀਮਾਰ ਹਾਂ, ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਨੇ 'ਸੰਸਾਰ ਰੋਗੀ' ਜਾਣ ਕੇ 'ਨਾਮ ਦਾਰੂ' ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਜੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਇਹ ਦਾਰੂ ਪੱਥ ਪ੍ਰਹੇਜ਼ ਰੱਖ ਕੇ ਖਾਂਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਨਿਸਚੇ ਹੈ ਕਿ ਛੇਤੀ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋਵਾਂਗੇ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਪੱਥ ਪ੍ਰਹੇਜ਼ ਨਹੀਂ ਰਖਦੇ ਤਾਂ ਰੋਗ ਚਿਰਕਾ ਹਟੇਗਾ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ, ਜੋ ਰਾਜ਼ੀ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕਰ ਚੁਕੇ ਹਨ, ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹਸਪਤਾਲੋਂ ਕੱਢਣਾ ਤਾਂ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਹੋਰ ਹੋਰ ਉਪਰਾਲੇ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਕਰਨਗੇ, ਐਉਂ ਸਾਡੇ ਤੇ ਵਧੀਕ ਵਕਤ ਖਰਚ ਕਰਨਗੇ, ਸੋ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਲਈ ਵਾਧੂ ਵਕਤ ਲੈਣ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਿਸ਼ਟੀ ਉਧਾਰ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਢਿੱਲ ਪਾਵਾਂਗੇ। ਓਹ ਪ੍ਰਣ ਕਰ ਚੁਕੇ ਹਨ: 'ਸਗਲ ਸਮੂਹ ਦਾ ਉਧਾਰ ਕਰਨਾ ਹੈ', ਇਸ ਲਈ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਤਕ ਇਲਾਜਾਂ ਵਿਚ ਰੁੱਝੇ ਰਹਿਣਗੇ। ਪਰ ਜੇ ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ

ਦਾ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਵਕਤ ਲਈਏ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸ ਵਕਤ ਨੂੰ ਹੋਰਨਾਂ ਪਰ ਲਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਸਹਿਲਾ ਤੇ ਛੇਤੀ ਕਰਨਗੇ। ਹੁਣ ਦੱਸੋ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਕਤ ਬਚਾਉਣ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਤੇ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ? ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਸਕ੍ਰਾਏ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਾਡਲੇ ਭਗਤ ਲਾਡਮਈ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਮੁਸਕ੍ਰਾਯਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਭੁਲੇਖਾ ਨਾ ਲੱਗੇ, ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ ਦੇ ਪੂਰੇ ਸੰਤ ਸਵਾਯਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਸੱਚਾ ਵੈਦ ਹੈ ਅਰ ਇਤਨਾ ਵੱਡਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਜਹਾਨ ਦੀ ਮੁਕਤੀ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਹੀ ਕਰਨੀ ਹੈ, ਹਾਂ 'ਸਭ ਤੇ ਵਡਾ ਸਤਿਗੁਰੁ ਨਾਨਕੁ' ਹੈ, ਇਹੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਆਖਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਹੀ ਹਰ ਸਿਖ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ।

ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਅੱਡ ਅੱਡ ਸਮਿਆਂ ਤੇ ਅੱਡ ਅੱਡ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਮਹਾਂ ਪੁਰਸ਼ ਆਏ ਤੇ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਚਾਨਣੇ ਤੇ ਲੋੜਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਰਸਤੇ ਦਿਖਾ ਗਏ। ਸਭ ਤੋਂ ਅਖੀਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਏ। ਅਕਸਰ ਪੁੱਛਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਪਿਛਲਿਆ ਤੋਂ ਵਡੇ ਹਨ ਕਿ ਛੋਟੇ? ਜਦ ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੋਂ ਪੁੱਛੀਏ ਤਾਂ ਉੱਤਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ:—

“ਸਭ ਤੇ ਵਡਾ ਸਤਿਗੁਰੁ ਨਾਨਕੁ”।

ਅਰਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜਯੋਤੀ ਸਰੂਪ ਦੀ ਸਿਖਯਾ ਦਾਤਾ ਜਯੋਤੀ 'ਗੁਰੂ ਜਯੋਤੀ' ਹੈ! ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਜਿਤਨੇ ਸਿੱਖਯਾ ਦਾਤੇ ਆਏ ਸਭ ਉਸ ਜਯੋਤੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਆਏ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ 'ਗੁਰੂ' ਹੈ, ਜੋ ਅਰਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖਾਂ ਵਿਚ 'ਤਾਰਨ' ਦੀ ਸੱਤਯਾ ਭਰਕੇ ਘੱਲਦੀ ਤੇ ਰਹਿਬਰੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਹ 'ਗੁਰੂ ਜੋਤਿ' ਜਦੋਂ ਜਗਤ ਵਿਚ ਆਪ ਆ ਪ੍ਰਗਟੀ ਤਾਂ 'ਗੁਰੂ' ਪਦ ਦੇ ਨਾਲ ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਨਾਮ 'ਨਾਨਕ' ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਈ, ਪਰੰਤੂ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਿਣੀਆਂ, ਕਰਤੱਬਾਂ

ਤੇ ਅਸਲੀ ਦਸ਼ਾ ਤੋਂ ਓਹਨਾਂ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਸਤਿਕਾਰ ਭਰੀ ਵੀਚਾਰ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਜਿਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਹਰੇਕ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਵੀਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ :—

‘ਜੇ ਗੁਣ ਹੋਵਨਿ ਸਾਜਨਾ ਮਿਲਿ ਸਾਝ ਕਰੀਜੈ ॥
ਸਾਝ ਕਰੀਜੈ ਗੁਣਹ ਕੇਰੀ ਛੋਡਿ ਅਵਗਣ ਚਲੀਐ ॥’

[ਸੁਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੧

ਇਸ ਅਸੂਲ ਮੂਜਬ ਅਸੀਂ ਅੱਜ ਮਨੁੱਖੀ ਨੁਕਤੇ ਤੋਂ ਵੇਖਣਾ ਹੈ ‘ਸਭ ਤੇ ਵਡਾ ਸਤਿਗੁਰੁ ਨਾਨਕੁ’ ਕਿੱਕੂੰ ਸਿਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ* :—

[ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੇ ਬੁਧ]

੧. ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਦੇ ਸਿਰਤਾਜ ਇਸ ਵੇਲੇ ਵੀ ਬੁਧ ਜੀ ਹਨ। ਆਪ ਲਗਪਗ ਢਾਈ ਹਜ਼ਾਰ ਬਰਸ ਬੀਤੇ ਤਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟੇ ਸੇ। ਇਖਲਾਕ ਅਰਥਾਤ ਸਦਾਚਾਰੀ ਜੀਵਨ ਆਪ ਦਾ ਐਨਾ ਉੱਚਾ ਹੈ ਕਿ ਦਾਨਿਆਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਈਸਾਈਅਤ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵਡੇ ਵਡੇ ਧਰਮਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਬੁਧ ਜੀ ਦੇ ਉਪਾਸਕ ਚਾਹੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਹੁਣ ਇਤਨੇ ਘੱਟ ਹਨ ਕਿ ਮਾਨੋ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਪਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਫ਼ਖਰ ਹੈ ਕਿ ਓਹਨਾਂ ਨੇ ਐਸੇ ਉੱਚੇ ਸੁਧਾਰਕ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਦਾਚਾਰ (ਇਖਲਾਕ) ਦਾ ਸਬਕ ਸਿਖਾਇਆ। ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਮਸਲਾ ਜਿਤਨਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਫ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਉਹ ਬਹੁਤ ਉੱਚਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਥੇ ਹੀ

* ਖੰਜਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਬਸੰਤ ਰਾਗ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਗੁਣ ਤੇ ਕਰਨੀ ਦੱਸਦੇ ਹੋਏ ਅੰਤ ਵਿਚ ਦੱਸਿਆ ਹੈ :—

‘ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਗੋਵਿੰਦ ਰੂਪ’ ਜਿਥੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਭਗਤਾਂ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਤੇ ਵਿਲੱਖਣ ਕਰ ਕੇ ਦੱਸ ਰਹੇ ਹਨ।

† ਹਿੰਦੂ ਜਾਤੀ ਨੇ ਹਿੰਦ ਵਿੱਚੋਂ ਬੁਧ ਧਰਮ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਨਿਰਦਯਤਾ ਨਾਲ ਸਮਾਪਤ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਹੁਣ ਫੇਰ ਬੌਧੀ ਵਧਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ ਹਨ।

ਬੱਸ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਤ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :—

“ਜੋ ਦਰੁਸਤ ਰਸਤੇ (ਭਾਵ ਬੁਧ ਮਤ) ਤੇ ਟੁਰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਲੱਛਣ ਏਹ ਹਨ :—

“ਦਯਾਨਤਦਾਰੀ ਵਿੱਚ ਉਹ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੈ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤਯਾਗਣੀਆਂ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਤਾਕੁ ਜਿੰਨੀ ਕਰਨੀ ਵਿੱਚ ਬੀ ਉਹ ਖਤਰਾ ਵੇਖਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਖਲਾਕ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਵਿੱਚ ਅਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੁਸਿੱਖਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਅਪਣੇ ਬਚਨਾਂ ਤੇ ਕਰਨੀ ਵਿੱਚ ਪਵਿਤ੍ਰਤਾ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵੇੜਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਆਪਣੀ ਉਪਜੀਵਕਾ ਮੂਲੋਂ ਪਵਿਤ੍ਰ ਤ੍ਰੀਕੇ ਨਾਲ ਟੋਰਦਾ ਹੈ, ਨੇਕੀ ਉਸ ਦਾ ਆਚਰਨ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਇੰਦ੍ਰਿਆਂ ਦੇ ਬੁਹਿਆਂ ਤੇ ਪਹਿਰਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਸੋਚਵਾਨ ਤੇ ਵਸੀਕਾਰ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਉਹ ਮੂਲੋਂ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੈ।”

[ਗਾਸ: ਅ: ਬ: ਪੰ: ੧੨੧—੧੨੨

ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ:—

ਇਖਲਾਕ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹੁਕਮ, ਬਚਨਾਂ ਤੇ ਕਰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਪਵਿਤ੍ਰਤਾ, ਪੰਜਾਂ ਇੰਦ੍ਰਿਆਂ ਦੇ ਬੁਹੇ ਪਰ ਰਾਖੀ ਤੇ ਮਨ ਉਤੇ ਕਾਦਰ ਹੋਣਾ ਇਹੀ ਪੂਰਨ ਬੁਧ ਧਰਮ ਹੈ।

ਇਹ ਸੁਹਣਾ ਸਦਾਚਾਰ ਹੈ; ਇਖਲਾਕ ਹੈ, ਮਨ ਨੂੰ ਹੋੜਾਂ ਤੇ ਰੋਕਾਂ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਜੋ ਇਸ ਨੂੰ ਮੈਲਾ ਤੇ ਮੰਦਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਅਜੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸੁਭ ਕਰਮਾਂ ਤੇ ਸਦਾਚਾਰ ਦੀ ਸਿਖਯਾ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬੁਧ ਜੀ ਤੋਂ ਘਟਦੀ ਨਹੀਂ, ਵਧੇਰੇ ਹੀ ਲਿਸ਼ਕਾਰੇ ਮਾਰਦੀ ਹੈ, ਸਤਿਗੁਰ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ—

‘ਮੰਦਾ ਮੂਲਿ ਨ ਕੀਚਈ ਦੇ ਲੰਮੀ ਨਦਰਿ ਨਿਹਾਲੀਐ ॥’

[ਵਾਰ ਆਸਾ ਮ: ੧

— ੫ —

ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਪਟੀ, ਦਖਣੀ ਓਅੰਕਾਰ; ਗੱਲ ਕੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਇਖਲਾਕ ਦੇ ਉੱਚੇ ਤੋਂ ਉੱਚੇ ਆਦਰਸ਼ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਅੰਤ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ* ਕਿ “ਹਉਮੈ ਕਰਤਿਆ ਨਹ ਸੁਖੁ ਹੋਇ”। ਸਾਰਾ ਇਖਲਾਕ ਸਿਖਾਕੇ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ‘ਹਉ’ ਹੈ ਤਾਂ ਸੁਖ ਇਸ ਦਾ ਫਲ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ। ਹੁਣ ਸੁਭ ਕਰਮ ਸਾਰੇ ਹਉਂ ਆਸਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਹਉਂ ਸੁਖਦਾਈ ਨਹੀਂ, ਤਾਂਤੇ ਨਿਰੇ ਸੁਭ ਕਰਮ ਸੁਖਦਾਈ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਖਲਾਕ ਭੋਂ ਉਪਰ ਤੇ ਇਖਲਾਕ ਦੀ ਰੂਹ; ‘ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ’ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਦੱਸਿਆ ਤੇ ‘ਨਾਮ’ ਉਸਦਾ ਸਾਧਨ ਦੱਸਿਆ ਐਉਂ ਇਖਲਾਕ ਦੀ ਚੋਟੀ ਭੋਂ ਅੱਗੇ ਰੂਹਾਨੀ ਮੰਡਲ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਦਾ ਰਸਤਾ ਸਿਖਾਇਆ।

ਕਰਮ ਦੀ ਪਵਿਤ੍ਰਤਾ ਦੇ ਨਾਲ ‘ਗੁਰੂ’ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਿਚਾ ਇਹ ਕੁਛ ਕਾਫੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਾਡੇ ਵਿੱਚ ਰੂਹ ਹੈ ਤੇ ਰੂਹ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਵਿੱਚ ਨਿਰੀ ‘ਬੁੱਧੀ’ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਇਸ ਭੋਂ ਅੱਗੇ ਕੁਛ ਹੋਰ ਵੀ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਵਿੱਚ ਨਿਰੀ ਸੋਚ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਉੱਚੇ ਵਲਵਲੇ ਵੀ ਹਨ। ਦਿਮਾਗ ਹੈ ਤਾਂ ਦਿਲ ਵੀ ਹੈ। ਹਾਂ ਸਾਨੂੰ ‘ਵਿਸਮਾਦ’ ਬੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਂ ਇੰਦ੍ਰਿਆਂ ਦੇ ਰਸ ਹੀ ਸਾਡੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਰਖਿਆ ਹੈ, ਇਕ ਹੋਰ ਰਸ ਬੀ ਹੈ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਤੋਂ ਛੁਡਾ ਲਿਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਰਸ ਉਸ ਵੇਲੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਆਤਮਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪੇ ਵਿੱਚ ਜੁੜਦਾ ਹੈ ਅਰ ਕਿਸੇ ‘ਉਚੇਰੇ (ਆਪਣੇ ਪਿਛੇਰੇ ਮਹਾਨ ਰਸ

*ਇਖਲਾਕ ਦੇ ਵੀਚਾਰ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਤਾਂ ਐਥੋਂ ਤਾਈਂ ਵਾਕ ਆਏ ਹਨ। ‘ਨਰ ਅਚੇਤ ਪਾਪ ਤੇ ਡਰੁ ਰੇ॥’

ਅਚੇਤ ਪਾਪਾਂ ਵਲੋਂ ਭੀ ਡਰਨਾਂ ਕਿ ਮਤਾਂ ਇਹੀ ਸਾਥੋਂ ਪਏ ਹੋਣ ਤੇ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗੇ। ਮਨ ਦਾ ਕਿਤਨਾ ਵਧੀਕ ਧਿਆਨ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਪਵਿਤ੍ਰਤਾ ਵਲ ਦਿਖਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਅਚੇਤ ਪਾਪ ਭੀ ਨਾ ਕੀਤੇ ਜਾਣ। ਕਿਤਨੀ ਉੱਚੀ ਤੇ ਸੁਥਰੀ ਪਵਿਤ੍ਰਤਾ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਹੈ।

ਰੂਪ) ਜੀਵਨ' ਵਿੱਚ ਯੋਗ ਮਾਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਰੂਹਾਨੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਉੱਚੇ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਆਦਰਸ਼ ਤੇ ਸੌਖੇ ਤੋਂ ਸੌਖਾ ਤੀਕਾ ਸਤਿਗੁਰ ਨੇ ਸਿਖਾਯਾ ਕਿ ਪਵਿਤ੍ਰ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਸਰੀਰ, ਮਨ ਤੇ ਆਤਮਾ ਨਾਲ 'ਆਪਣੇ ਅੰਦਰਲੇ ਜੀਉਂਦੇ ਜਾਗਦੇ' ਨੂੰ 'ਬੇਅੰਤ' ਨਾਲ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਤੇ ਕਿਸ ਵਜ੍ਹਾ ਨਾਲ ਨਿਰੰਤਰ ਲਗਾਉ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਹ ਉਸ ਤੋਂ ਜੀਵਨ ਬਖਸ਼, ਰਸ ਦਾਤਾ, ਆਨੰਦ-ਦਾਇਕ ਲਹਿਰਾ ਪਾਕੇ ਮੌਲਦਾ, ਖਿੜਦਾ ਤੇ ਖੀਵਾ ਹੁੰਦਾ ਰਹੇ।

੨. ਬੁਧ ਜੀ ਨੇ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ' ਜੀ ਵਲੋਂ ਚੁੱਪ ਧਾਰਨ ਕੀਤੀ; ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ ਨੇ ਨਾਂ ਕੇਵਲ ਚੁੱਪ ਖੋਲ੍ਹੀ, ਪਰ ਉਸ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੀਆਂ ਕੋਇਲ ਵਾਂਗੂੰ ਇਲਾਹੀ ਰਾਗ ਵਿੱਚ ਕੂਕਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਗਿਣਤੀ ਲਈ ਨਹੀਂ, ਲੇਖਾ ਦੱਸਣ ਲਈ ਨਹੀਂ, ਨਿਰੇ ਹਿਸਾਬੀ ਦਾਰਸ਼ਨਕਾਂ ਤੇ ਨਿਰੇ ਲੇਖੇ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਫਿਲਾਸਫਰਾਂ ਵਾਂਗੂੰ ਸੰਖਯਾ ਦੱਸਣ ਲਈ ਨਹੀਂ, ਨਾਂ ਹੀ ਹਿਸਾਬਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿਕੇ ਟੋਹਾਂ ਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਆਸਤਕ ਵਾਂਗੂੰ। ਹਾਂ ਓਹ ਬੋਲੇ, ਓਹ ਬੋਲੇ ਅਹਿੱਲ ਨਿਸਚੇ ਵਿਚ, ਪ੍ਰਤੱਖ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਸਿਦਕ ਤੇ ਯਕੀਨ ਵਿਚ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਭਰੇ ਹੋਏ ਪਿਆਰ ਤੇ ਉਮਡ ਰਹੇ ਪੇਮ ਵਿਚ। ਹਾਂ ਓਹ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਤੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿਚ ਗਾਵੇਂ ਤੇ ਦੈਵੀ ਸੰਗੀਤ ਗਾਵੇਂ :--

‘ਸਰਬ ਜੋਤਿ ਤੇਰੀ ਪਸਰਿ ਰਹੀ ॥

ਜਹ ਜਹ ਦੇਖਾ ਤਹ ਨਰਹਰੀ ॥’* [ਸੂਹੀ ਮ: ੧

* ‘ਬ੍ਰਹਮ’ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪਰ ਬੁਧ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਵੇਰ ‘ਕਿਸੇ ਡਿੱਠਾ ਹੈ?’ ਕਹਿਕੇ ਜਗਯਾਸੂ ਨੂੰ ਚੁਪ ਕਰਾਈ, ਪਰ ਦੇਖੋ ਦੇਖਣ ਵਾਲੇ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਸਾਖਯਾਤ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਡੰਕਾ ਵਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਪੰਜਵੇਂ ਜਾਮੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਹੈ :-- ਬੇਦ ਕਤੇਬ ਸੰਸਾਰ ਹਭਾਹੂੰ ਬਾਹਰਾ ॥ ਨਾਨਕ ਕਾ ਪਾਤਿਸਾਹੁ ਦਿਸੈ ਜਾਹਰਾ ॥

[ਆਸਾ ਮ: ੫

ਐਉਂ ਇਨਸਾਨ ਦੇ “ਬੁੱਧੀ ਵਾਲੇ ਯਾ ਅਕਲੀ ਹਿੱਸੇ” ਨੂੰ ਉੱਚ ਇਖਲਾਕ ਦੇਂਦੇ ਹੋਏ “ਉੱਚੇ ਵਲਵਲਿਆਂ ਵਾਲੇ ਹਿੱਸੇ” ਨੂੰ ਆਪ ਨੇ ਮੁਕੰਮਲ ਰੂਹਾਨੀ ਗਿਜ਼ਾ ਦੇ ਕੇ ਮਾਨੁਖ ਦੀ ਪੂਰਨ ਲੋੜ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ। ਠੀਕ, ਆਚਰਣ ਦੀ ਪਵਿਤ੍ਰਤਾ ਦਿੱਤੀ, ਪਰ ਨਾਲ ਅੰਦਰਲੇ ਨੂੰ ਭਗਤੀ ਤੇ ਪਿਆਰ ਬੀ ਦਿੱਤਾ। ਐਉਂ ਇਨਸਾਨ ਮਾਇਆ ਤੇ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦੇ ਹਥੋਂ ਛੁੱਟਕੇ ਅਸਲੀ ਨਿਰਬਾਣ ਵਿਚ ਪੁੱਜਾ। ਜਿਸ ਦਾ ਰੂਪ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵ ਤੱਤ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤੱਤ ਵਿਚ ਜਾ ਮਿਲਿਆ :—

‘ਭੰਤੈ ਕਉ ਪਰਮ ਤੰਤ ਮਿਲਾਇਆ ਨਾਨਕ ਸਰਣਿ ਤੁਮਾਰੀ ॥’

[ਸੋਰਠਿ ਮ: ੧

੩. ਪਵਿਤ੍ਰ ਮਨ ਵਾਲੇ ਬੁਧ ਜੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ‘ਤਥਗਥਾ’ ਅਰਥਾਤ ਪੂਰਨ, ਮੁਕੰਮਲ ਆਖਦੇ ਸੇ; ਪਰ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦੀ ਰੂਹਾਨੀਯਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਅਖਵਾਉਂਦੀ ਸੀ ਕਿ ਨਿਰੇ ਇਖਲਾਕ ਵਿਚ ਮੂਲੋਂ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋਣਾ ਇਸ ਸਰੀਰ ਤੇ ਮਨ ਲਈ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਰੂਹਾਨੀਯਤ ਦੇ ਰਸ ਬਿਨਾਂ, ਵਿਸਮਾਦ ਵਿਚ ਵਸੇ ਬਿਨਾਂ, ਲਗਾਤਾਰ ਦੇ ਅੰਤ ਦੇ ਅੰਗ ਲਗੇ ਰਹਿਣ ਬਿਨਾਂ ਪੂਰਨਤਾ ਕਿਥੇ? ਇਖਲਾਕ ਉੱਚਾ ਕਰਕੇ, ਹਉਂ ਨੂੰ ਵਿਚੋਂ ਨਿਵਾਰੋ, ਪਰ ਪੇਮਾ ਭਗਤੀ ਨਾਲ ਅੰਦਰੋਂ ਸਦਾ ਸਾਂਈਂ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਜੀਵਨ ਬਸਰ ਕਰੋ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ, ਠੀਕ ਫੁਰਮਾਇਆ, ‘ਵਿਣੁ ਗੁਣ ਕੀਤੇ ਭਗਤਿ ਨ ਹੋਇ।’ ਪਰ ਨਾਲ ਦੱਸਿਆ ‘ਸਭ ਗੁਣ ਤੇਰੇ ਮੈ ਨਾਹੀ ਕੋਇ।’ ਹਾਂ ਸਾਂਈਂ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆਂ ਹੀ ਪੂਰਨ ਹਉਮੈਂ ਨਿਵਿਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਨੇਕਾਂ ਵਾਰ ਸਤਿਗੁਰ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨੀਵਾਂ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਇਹ ਨੀਵਾਂ ਕਹਿਣਾ* ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਸੇ

ਐਕਿ ਥਾਂ ਆਪ ਨੇ ਪਤਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ :—

“ਜਿਥੇ ਨੀਚ ਸਮਾਲੀਅਨਿ ਤਿਥੇ ਨਦਰਿ ਤੇਰੀ ਬਖਸੀਸ” ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਜੀ ਆਪਣੇ ਲਈ ਨਿਵਾਈ ਦਾ ਜੋ ਥਾਂ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਉਥੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਨਦਰ ਉਤਰਦੀ ਹੈ। ਨਦਰ ਉਤਰਦੀ ਹੈ ਪੂਰਨ ਹਉਂ ਅਭਾਵਤਾ ਉਤੇ।

ਹਿਸਾਬ ਵਿਚ ਨੀਵਾਂ ਕਹਿਣਾ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਹਉਮੈਂ ਨਿਵਿਰਤੀ ਹੈ ।
ਜਿਸ ਦਾ ਪਤਾ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਆਪ ਦੇ ਵਾਕ ਤੋਂ ਲੱਗਦਾ ਹੈ:—

“ਹੋਂਦਾ ਫੜੀਅਗੁ ਨਾਨਕ ਜਾਣੁ ॥

ਨਾ ਹਉ ਨਾ ਮੈ ਜੂਨੀ ਪਾਣੁ ॥” [ਮਲਾ: ਅ: ਮ:-੧

ਹਉਂ ਤੋਂ ਨਿਕਲੇ ਹੋਏ ਆਤਮ ਰੰਗ ਵਿਚ ਚਲੂਲ ਰੰਗ
ਰੰਗੀਜੇ ਤੇ ਰੰਗ ਰਹੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨੀਚ, ਨੀਵਾਂ ਕਹਿਣ
ਦਾ ਕਾਰਣ ਹਉਂ ਦਾ ਅਭਾਵ ਦੱਸਿਆ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਵਿਚ ਲੇਖ
ਮਾਤ੍ਰ ਬੀ ਹਉਂ ਨਹੀਂ, ਲੇਖ ਅਵਿੱਦਯਾ ਭੀ ਨਹੀਂ । ਲੇਖ ਅਵਿੱਦਯਾ
ਬੜੇ ਬੜੇ ਬੀਤਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਟਹਿੰਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਤੋਂ ਪੂਰਨ ਨਿਕਾਸ
ਮਹਾਨ ਕਠਨ ਹੈ । ਇਹੋ ਨਿਜ ਨੂੰ ‘ਪੂਰਨ’ ਆਦਿ ਪਦ ਕਹਿਲ-
ਵਾਉਂਦੀ ਹੈ । ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਪੂਰੇ ਤੌਰ ਤੇ ਆਜ਼ਾਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ
ਦੇਵ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ :—

ਹੋਂਦਾ ਫੜੀਅਗੁ ਨਾਨਕ ਜਾਣੁ ॥

ਨਾ ਹਉ ਨਾ ਮੈ ਜੂਨੀ ਪਾਣੁ ॥” [ਮਲਾ: ਅ: ਮ:-੧

ਜੋ ‘ਮੈਂ ਹਾਂ’ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤੀ ਮਾਤ੍ਰ ਵਿਚ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਹਉਮੈਂ
ਵਿਚ ਹੈ ਉਹ ਹੀ ਫੜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਇਸ ਵਿਚ
ਨਹੀਂ ਹਾਂ । (ਅੱਗੇ ਚੱਲ ਕੇ ਇਸ ਪਰ ਹੋਰ ਵੀਚਾਰ ਆਵੇਗਾ)

ਜੇ ਅੰਤੀਵ ਵੀਚਾਰ ਕਰੋ ਤਾਂ ਬੁੱਧ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ‘ਜਿਸ ਨੇ
ਸਿੱਖਿਆ ਪਾ ਕੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਹੈ’ ਪਰ ‘ਗੁਰੂ’ ਦਾ ਅਰਥ
ਹੈ ‘ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਾ ਦਾਤਾ’ । ਇਤਿਹਾਸ ਬੀ ਇਹੋ ਹੈ ਕਿ ‘ਬੁਧ ਜੀ’
ਸ਼ਾਕੀ ਮੁਨੀ ਸੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਘਾਲਾਂ ਕਰ ਕੇ ‘ਬੁਧਿ’ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪਾਇਆ,
ਪਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਜਨਮ ਤੋਂ ਹੀ ਗੁਰੂ—ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਾਤੇ
ਸੇ । ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ : ‘ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਬੇ ਪਾਇਆ
ਬਖਸ ਦਰ ਪਿੱਛੋਂ ਦੇ ਫਿਰਿ ਘਾਲ ਕਮਾਈ ॥’ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ

ਵਿਚ ਬੁਧ* ਜੀ ਦਾ ਟਿਕਾਣਾ ਗਿਆਨ ਖੰਡ ਵਿਚ ਦੱਸਿਆ ਹੈ,
ਯਥਾ:— “ਕੇਤੇ ਸਿਧ ਬੁਧ ਨਾਥ ਕੇਤੇ ਕੇਤੇ ਦੇਵੀ ਵੇਸ ॥”

[ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ

[ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੇ ਈਸਾ ਜੀ]

੧. ਈਸਾ ਜੀ ਬੁਧ ਜੀ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਆਏ, ਬੁਧ ਜੀ ਤੋਂ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਉਪਾਸਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਦਰਜੇ ਤੇ ਹਨ। ਆਪ ਤਿੰਨ ਵਰ੍ਹੇ ਜਗਤ ਵਿਚ ਬੋਲੇ, ਇਖਲਾਕ ਸਿਖਾਇਆ ਲਗ ਪਗ ਬੁਧ ਜੀ ਵਾਂਗੂੰ, ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਮਸਲਾ ਬੜੇ ਅੱਛੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ‘ਹਮਸਾਏ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜਿਹਾ ਪਿਆਰ ਕਰੋ’ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਸਿਖਾਇਆ, ਬਦੀ ਦੇ ਬਦਲੇ ਨੇਕੀ ਕਰਨੀ ਦੱਸੀ, ਰਬ ਬੀ ਦੱਸਿਆ ਜਿਕ੍ਰ ਅਗੇ ਸੈਮੇਟਿਕਾਂ ਪੈਗੰਬਰ ਇਬਰਾਹੀਮ ਮੂਸਾ ਆਦਿ ਸਿਖਾ ਗਏ ਸੇ। ‘ਨਿਸ਼ਚੇ’ (Faith) ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਭੀ ਦਿੱਤਾ; ਪਿਛਲੇ ਸੈਮੇਟਿਕਾਂ ਪੈਗੰਬਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਨਿਸ਼ਚੇ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਉਚੇਰੀ ਮੱਤ ਦਿੱਤੀ।

* ਡੇਹਰਾਦੂਨ ਵਾਲੇ ਡਾਕਟਰ ਖੁਦਾਦਾਦ ਜੀ ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ —

Budha attained Budhahood, Guru Nanak was born Budha ਅਰਥਾਤ ਬੁਧ ਜੀ ਨੇ ਬੁਧ ਪਦਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜਨਮੇ ਹੀ ਬੁਧ ਪਦਵੀ ਵਾਲੇ ਸੇ। ਜਿੰਨੇ ਭਗਤ, ਰਿਸ਼ੀ, ਮੁਨੀ, ਹਾਦੀ, ਪੈਗੰਬਰ ਤੇ ਅਵਤਾਰ ਹੋਏ, ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਸਿਖਿਆ ਪਾਈ, ਉਪਦੇਸ਼ ਲਏ ਤੇ ਫਿਰ ਕਰਨੀ ਕਰ ਕੇ ਉੱਚ ਦਰਜੇ ਤੇ ਪੁੱਜੇ, ਪਰੰਤੂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਉਹ ਗਿਆਨ, ਜੋ ਧਰੋਂ ਲਿਆਏ ਸਨ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਬਾਣੀ ਉਚਾਰਣੀ ਆਰੰਭ ਦਿੱਤੀ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਵਤਰੇ ਹੀ ‘ਬੁਧੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇਣ ਵਾਲੇ’ ਸੇ।

† ਇਬ੍ਰਾਨੀ, ਅਰਬੀ, ਅਸਿਰਿਯਨ ਆਦਿ ਕੌਮਾਂ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਲਗ ਪਗ ੧੫੦੦ ਵਰ੍ਹੇ ਮਗਰੋਂ ਆਏ । ਇਖਲਾਕੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਉੱਚੇ ਤੋਂ ਉੱਚੇ ਆਦਰਸ਼ ਵਾਲੇ ਬੁਧ ਤੋਂ ਭੀ ਤਿਖੇਰਾ ਚਾਨਣਾ ਪਾਇਆ ਹੈ, ਜੈਸਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਪਿੱਛੇ ਦੱਸ ਆਏ ਹਾਂ । ਈਸਾ ਜੀ ਦੇ ਮੱਤ ਵਿਚ ਰੱਬ ਹੈ, ਪਰ ਰੱਬ ਇਕ ਦੇ ਕੀਤੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਬਦਲਾ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਈ ਕੁਲਾਂ ਤੱਕ ਲੈਣ ਵਾਲਾ ਇਕ ਗ਼ੈਰਤੀ ਯਾ ਅਣਖੀਲਾ ਮਾਲਕ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਮਤ ਵਿਚ ਉਸ ਪ੍ਰੀਤਮ ਅਨੰਤ ਤੇ ਬੇਅੰਤ ਵਾਸਤੇ ਇਸ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਵਾਲੀ ਗ਼ੈਰਤ ਦਾ ਅਭਾਵ ਹੈ :—

‘ਅਹਿਕਰੁ ਕਰੇ ਸੁ ਅਹਿਕਰੁ ਪਾਏ ॥

ਕੋਈ ਨ ਪਕੜੀਐ ਕਿਸੈ ਥਾਇ ॥’ [ਆਸਾ ਮ: ੫

ਜਿਹੜਾ ਹੱਥ ਕਰੇ ਉਹੋ ਹੱਥ ਭਰੇ, ਇਹ ਇਖਲਾਕੀ ਆਦਰਸ਼ ਕਿਤਨਾ ਉੱਚਾ ਹੈ, ਵਡੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਸੱਚਾ ਨਿਆਉਂ ਦੱਸਿਆ ਹੈ, ਫਿਰ ਦੇਖੋ ਪਵਿੱਤ੍ਰਤਾ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਅਚੇਤ ਪਾਪਾਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦਾ ਕਿਤਨਾ ਉੱਚਾ ।

੨. ਕਰਮ ਮੁਕਤੀ ਲਈ ਅਸਮਰਥ ਹਨ, ਈਸਾ ਜੀ ਨੇ ਖ੍ਰਿਤਪਾਦਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਨਿਸਚਾ ਇਸ ਗੱਲ ਪਰ ਸਿਖਾਇਆ ਕਿ ਮੈਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਪਾਪਾਂ ਦੇ ਬਦਲੇ ਸੂਲੀ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹਾਂ, ਮੇਰੇ ਕੇ ਨਿਸਚਾ ਕਰੋ, ਮੈਂ ਬਚਾਵਾਂਗਾ । ਇਹ ਨਿਸਚਾ ਪੌਲੂਸ ਰਸੂਲ ਨੇ ਈਸਾਈਅਤ ਦਾ ਉੱਚਾ ਅਸੂਲ ਦੱਸਿਆ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ‘ਨਿਸਚੇ’ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਜੀ ਦੀ ਹੋਂਦ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਨਿਸਚੇ ਨੂੰ ਨਿਸਚਾ ਮੰਨਿਆ ਹੈ । ਜਿਵੇਂ ਇਕ ਦੇ ਪਾਪ ਦਾ ਬਦਲਾ ਉਸ ਦੀ ਬੇਗੁਨਾਹ ਔਲਾਦ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਤਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਪਾਪਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਪਾ ਕੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਡਰਨਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ । ਹਾਂ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਨਿਸਚਾ ਸਿਖਾਇਆ, ਪਰ ਨਿਸਚਾ ਉਸ ਅਨੰਤ ਵਿਚ, ਉਸ ਦੀ ਹੋਂਦ ਤੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਸਿਖਾਇਆ, ਇਸ ਨਿਸਚੇ ਤੋਂ ਤੱਤ ਗਿਆਨ ਪੂਰਨ ਪਦ

ਵਾਲੀ ਅਗੇਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੱਸੀ । ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰਾਂ ਨੇ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੇਵ
ਜੀ ਦੇ ਆਸ਼ੇ ਨੂੰ ਐਉਂ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ :—

ਜਾਕੈ ਰਿਦੈ ਬਿਸੁਾਸੁ ਪ੍ਰਭ ਆਇਆ ॥

ਤਤੁ ਗਿਆਨੁ ਤਿਸੁ ਮਨਿ ਪ੍ਰਗਟਾਇਆ ॥ [ਸੁਖਮਨੀ

ਰੱਬ ਦਾ ਰਹਿਮ ਪੂਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਜਦੋਂ ਨਿਸ਼ਚਾ ਆ ਗਿਆ,
ਲਗਾਤਾਰ ਸੁਰਤ ਉਸ ਦੇ ਲਗਾਉ ਵਿਚ ਲਗ ਗਈ, ਇਹ ਲਗੋ
ਰਹਿਣਾ ਇਕ ਫਜ਼ਲ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਹ ਪਰਤੱਖ ਫਜ਼ਲ ਹੈ,
ਉਧਾਰ ਫਜ਼ਲ ਨਹੀਂ, ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ, ਪਰਤੱਖ ਫਜ਼ਲ ।

੩. ਈਸਾ ਜੀ ਨੇ ਅਰਦਾਸ ਸਿਖਾਈ, ਇਨਸਾਨ ਦੇ ਦਿਲੀ
ਵਲਵਲਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੀਤੀ ਭੋਜਨ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਅਰਦਾਸ ਅੱਠਵੇਂ
ਦਿਨ ਐਤਵਾਰ ਨੂੰ ਆਈ । ਸਤ ਦਿਨ ਸੰਸਾਰਕ ਧੰਦੇ ਲੈ ਗਏ,
ਅੱਠਵੇਂ ਦਿਨ ਅਰਦਾਸ ਦੀ ਵਾਰੀ ਆਈ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਨੇ
ਅੱਠਵੇਂ ਦਿਨ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਤੇ ਅੱਡਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ, ਅੱਠਾਂ ਪਹਿਰਾਂ
ਵਿਚੋਂ ਸਵੇਰੇ ਦਾ ਪਹਿਰ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਦੱਸਿਆ ਤੇ ਸਾਂਈਂ ਨਾਲ ਜੁੜਨ
ਦਾ ਵੱਲ ਸਿਖਾਇਆ ਤੇ ਆਖਿਆ :—

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ ਸਚੁ ਨਾਉ ਵਡਿਆਈ ਵੀਚਾਰ ॥* [ਜਪੁਜੀ

ਪੁਨਾ :—ਸਬਾਹੀ ਸਾਲਾਹ ਜਿਨੀ ਧਿਆਇਆ ਇਕ ਮਨਿ ॥

[ਵਾਰ ਮਾਝ ਮ: ੧

ਪਰ ਇਥੇ ਹੀ ਬੱਸ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਸਗੋਂ ਫੁਰਮਾਣ ਕੀਤਾ
ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ ਤਾਂ ਨਾਮ ਜਪਣ ਤੇ ਸਾਂਈਂ ਦੀ ਸਿਫਤ ਸਾਲਾਹ
ਦਾ ਪੱਕਾ ਕਰੋ, ਜੋ ਦਿਹਾੜੀ ਦਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੈ, ਪਰ ਅੱਠਵੇਂ ਪਹਿਰ ਹੀ
ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ :—

*ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਈਸ਼ਰ ਦੇ ਗੁਣ ਚਿੰਤਨ ਵਿਚ ਲਗੋ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ
ਸਮਰਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਜੀ ਉਠੋ ।

ਸਤੀ ਪਹਰੀ ਸਤੁ ਭਲਾ ਬਹੀਐ ਪੜਿਆ ਪਾਸਿ ॥
 ਓਥੇ ਪਾਪੁ ਪੁੰਨੁ ਬੀਚਾਰੀਐ ਕੂੜੈ ਘਟੈ ਰਾਸਿ ॥

[ਮਾਝ ਦੀ ਵਾਰ ਮ: ੧]

ਫੇਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ :—

ਸਭੇ ਵੇਲਾ ਵਖਤ ਸਭਿ ਜੇ ਅਠੀ ਭਉ ਹੋਇ* ॥

ਹਾਂ ਜੀ ਕੰਮ ਕਾਜ ਕਰੋ, ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਰਹਵੋ, ਪਰ ਬਈ ਅੰਦਰਲੀ ਜੀਵਨ ਕਣੀ (ਸੁਰਤ) ਦੇ ਸਿਰੇ ਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਸੋਮੇਂ, ਚਸਮੇਂ, ਅਨੰਤ (ਵਾਹਿਗੁਰੂ) ਨਾਲ ਲਾਈ ਰਖੋ, ਅਨੰਤ ਨਾਲ ਮੇਲ ਕਰੋ ਜੋ ਕਿਸੇ ਕਾਲ ਨਾ ਹਟੇ। ਲਗਾਤਾਰ ਮੇਲ ਰਖੋ, ਲਗਾਤਾਰ ਅਰਦਾਸ ਕਰੋ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ :—

ਅਨਦਿਨੁ ਜਪਤੁ ਰਹਉ ਤੇਰੀ ਸਰਣਾਇ ॥ [ਗਉੜੀ ਮ: ੧]

ਆਖਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ 'ਬਲਿਹਾਰੀ ਗੁਰੂ ਆਪਣੇ ਦਿਉਹਾੜੀ ਸਦਵਾਰ' ਹੋ ਕੇ ਦੱਸਿਆ, ਕਰ ਕਰਕੇ ਦੱਸਿਆ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਬਹੁੱਤ ਬਰਸ ਦਾ ਜੀਵਨ ਲਗਾਤਾਰ ਅਰਦਾਸ ਦਾ ਜੀਵਨ ਹੈ। ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਲਹਿਣਾ ਗੁਰੂ ਬਣਾ ਕੇ ਦੱਸਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਨਿਮਖ ਨਿਮਖ ਠਾਕਰ ਦੀ ਨਮਸਕਾਰ ਵਸ ਗਈ। ਭਾਈ ਬੁੱਢਾ, ਘੋਹੋ, ਸੈਦਾ, ਮਰਦਾਨਾ, ਰਾਇ ਬੁਲਾਰ, ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ, ਮਨਸੁਖ, ਭਗੀਰਥ, ਸ਼ਿਵਨਾਭ, ਝੰਡਾ ਬਾਢੀ, ਲਾਲੋ, ਪਿਆਰੇ ਲਾਲ ਬਣਾਕੇ ਦਿਖਾਏ ਜੋ ਲਗਾਤਾਰ (ਵਾਹਿਗੁਰੂ) ਅਨੰਤ ਨਾਲ ਸੁਰਤ ਲਾਈ, ਲਿਵ ਲਾਈ ਰਖਦੇ, ਸੰਸਾਰ

* ਤੀਜੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਸਿਰੀਰਾਗ ਵਿਚ ਫੁਰਮਾਇਆ ਹੈ—

‘ਜੇ ਵੇਲਾ ਵਖਤ ਵੀਚਾਰੀਐ ਤਾਂ ਕਿਤੁ ਵੇਲਾ ਭਗਤਿ ਹੋਇ ॥’

ਅਰਥਾਤ ਅੱਠੇ ਪਹਿਰ ਅੰਦਰੋਂ ਲਗੇ ਰਹਿ ਕੇ ਸਫਲ ਕਰੋ।

† ਗੁ: ਨਾ: ਚਮਤਕਾਰ ਵਿਚ ਆਏ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਵਿਚ ਲਿਵ ਲਗਣ ਦੇ ਹਾਲ ਆ ਚੁਕੇ ਹਨ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਪੜੇ ‘ਭਾਈ ਝੰਡਾ ਜੀਉ’।

ਦੇ ਰਾਜ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਕਿੱਲੇ ਘੜਨ ਤੱਕ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਬੀ ਨਿਬਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਏਹ ਜਗਤ ਦੇ ਕੰਮ ਬੀ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਸਦਾ ਸਾਂਈਂ ਨਾਲ ਹਰ ਪਲ ਨੂੰ ਸਫਲਾ ਕਰਦੇ ਸਨ* ।

੪. ਈਸਾ ਜੀ ਨੇ ਜਗਤ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕੀਤਾ, ਜਗਤ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਬੋਲੇ । ਆਪ ਨੇ ਪਾਪੀਆਂ ਲਈ ਐਉਂ ਆਖਿਆ:-

‘ਓਹ ਬੂਹਾ ਮੈਂ ਹਾਂ, ਮੇਰੇ ਥਾਣੀਂ ਜੇ ਕੋਈ

ਵੜੇ ਤਾਂ ਉਹ ਮੁਕਤਿ ਪਾਉ ।’ [ਯੂਹਨਾ ਬਾਬ ੧੦—੧੧

ਇਹ ‘ਮੈਂ ਤੇ ਮੇਰੇ’ ਉਸ ਉੱਚੇ ਸਿਸ਼ਟੀ ਪਿਆਰ ਵੇਲੇ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਨਾਲ ਨਾਲ ਟੁਰੀ ਗਏ । ਹਿੰਦ ਦੇ ਦਾਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਲੇਸ਼ ਅਵਿੱਦਯਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖਾਂ ਦੇ ਭੀ ਪਰਛਾਵੇਂ ਵਾਂਗੂੰ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਦੇਖੋ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਭੀ ਸਿਸ਼ਟੀ ਪੇਮ ਵਿਚ ਆਇਆ, ਉਸ ਨੇ ਭੀ ਸਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਭਲੇ ਦੀ ਸੋਚੀ, ਪਰ ਕੀ ਕੀਤਾ ? ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਮੂਹਰੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ, ਆਖਿਆ :-

* ‘ਐਮਰਸਨ’ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਵਿਚ ਇਕ ਭਲੇ ਪੁਰਖ ਹੋਏ ਹਨ । ਆਪ ਨੇ ਇਸ ਅੰਦਰਲੀ (ਸੁਰਤ) ਦੇ ਬੇਅੰਤ ਨਾਲ ਲਗਾਉ ਵਾਲੇ ਰਸ ਨੂੰ ਕੁਛ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਇਸੇ ਗੱਲ ਤੇ ਦੁਹਾਈਆਂ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ‘ਦੱਸੋ ਇਹ ਲਗਾਉ ਕੀਕੂੰ ਲਗਾਤਾਰੀ ਹੋ ਜਾਵੇ’ ? ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਇਹ ਲਗਾਉ ਲਗਾਤਾਰ ਕਰ ਕੇ ਦਿਖਾਇਆ ਹੈ । ਕਾਸ਼ ! ਐਮਰਸਨ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗ ਜਾਂਦਾ । ਐਮਰਸਨ, ਕਾਰਲਾਈਨ ਤੇ ਗਟੇ ਜੀ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਰੋਸ਼ਨੀ ਲੈ ਕੇ ਯੂਰਪ, ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਨਵੇਂ ਖਿਆਲ ਦੇ ਕਈ ਖਾਦਮੀ ਪੈਦਾ ਹੋਏ, ਜਿਹਾ ਕੇ ਟ੍ਰਾਈਨ, ਜੇ. ਐਲਨ ਆਦਿਕ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਨੰਤ ਦੇ ਲਹਿਰੇ ਤੇ ਗਟੇ ਦੇ ਵਿਸਮਾਦ ਪਰ ਉੱਤਮ ਖਿਆਲ ਲਿਖੇ ਹਨ ।

ਟ੍ਰਾਈਨ ਨੇ ਲਗਾਤਾਰਤਾ ਨੂੰ ਉੱਤਮ ਗੀਤੀ ਨਾਲ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਜੇ ਕਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਖਿਆਲ ਦਰੁਸਤ ਤਰਜਮਾ ਹੋ ਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਨੇਕ ਸੰਸੇ ਨਵਿਰਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ।

ਜੇਤੇ ਜੀਅ ਤੇਡੇ ਸਭਿ ਤੇਰੇ

ਵਿਣੁ ਸੇਵਾ ਫਲੁ ਕਿਸੈ ਨਾਹੀ ॥

ਹੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸਾਰੇ ਜੀਵ ਤੇਰੇ ਹਨ, ਪਰ ਸੇਵਾ ਬਿਨਾ ਸਫਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਹੇ । ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦੇ ਹਨ :--

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਜੀਵਾਲੈ ਜੀਆ

ਜਹ ਭਾਵੈ ਤਹ ਰਾਖੁ ਤੁਹੀ । [ਆਸਾ ਮ: ੧

ਅਰਥਾਤ--ਜੀਆਂ ਨੂੰ ਜੀਵਾਲ ਲ (ਹੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ) ਜਿਵੇਂ ਤੈਨੂੰ ਭਾਵੇ ਤਿਵੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੂੰ ਆਪੇ ਹੀ ਬਚਾ ਲੈ ।

ਇਸ ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅਪਣੱਤ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਂਦੀ । ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤੇ ਹੀ ਛੱਡੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਭਾਵੇਂ ਤਿਵੇਂ ਤੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾ ਲੈ ।

ਇਸੇ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਫੇਰ ਤੀਜੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਐਉਂ ਫੁਰਮਾਇਆ:-

ਜਗਤੁ ਜਲੰਦਾ ਰਖਿ ਲੈ ਆਪਣੀ ਕਿਰਪਾ ਧਾਰਿ ॥

ਜਿਤੁ ਦੁਆਰੈ ਉਬਰ ਤਿਤੈ ਲੈਹੁ ਉਬਾਰਿ ॥

[ਬਿਲਾਵਲ ਵਾਰ ਮ: ੩

ਹੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ! ਸਿਸ਼ਟੀ ਸੜ ਰਹੀ ਹੈ, ਮਿਹਰ ਕਰ, ਬਖਸ਼ ਲੈ, ਤਾਰ ਲੈ, ਪਰ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦਾ ਕਿ ਮੇਰੇ ਵਸੀਲੇ, ਕਿਉਂ ਕਿ ਮੈਂ ਤਾਂ ਹਾਂ ਨਹੀਂ, 'ਨਾ ਹਉ ਨਾ ਮੈ ਜੂਨੀ ਪਾਣੁ' ; ਤੂੰ ਰੱਖ ਤੇ ਜਿਸ ਵਸੀਲੇ ਤੇਭੀ ਮਰਜ਼ੀ ਹੈ ਰੱਖ, ਪਰ ਹੇ ਦਾਤਾ ! ਰੱਖ ਲੈ । ਇਹ ਪੂਰਨ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਹੈ । ਇਸ ਅਰਦਾਸ ਵੇਲੇ 'ਮੈਂ ਮੇਰੀ' ਦੀ ਲੋਸ਼ ਮਾਤ੍ਰ ਅਵਿੱਦਯਾ ਪਰਛਾਵਾਂ ਬਣ ਕੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਗਈ ।

੫. ਈਸ਼ਾ ਜੀ ਨੇ, ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਸਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਸੂਲੀ ਤੇ ਜਾਨ ਦਿੱਤੀ । ਠੀਕ ਭੀ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਰ੍ਹਾ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ 'ਨਿਹਚੇ ਤੇ ਪਿਆਰ' ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਲਈ ਆਪ ਨੇ ਸੂਲੀ ਝੱਲੀ । ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਮੁਰਦਾ ਦਾਨੇ, ਸ਼ਰਹ ਦੇ ਫੋਕੇ ਪਾਂਡੀ,

ਪੇਮ ਹੀਨ ਧਰਮੀ, ਦਿਖਾਵੇ ਦੇ ਸੁਭ ਕਰਮੀ ਸਦਾ ਪਿਆਰ
ਵਾਲਿਆਂ, ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੇ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਸਤਾਉਂਦੇ ਆਏ ਹਨ ਤਿਵੇਂ
ਈਸਾ ਜੀ ਭੀ ਸੂਲੀ ਚਾੜ੍ਹੇ ਗਏ। ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ ਨੇ ਦੁਨੀਆਂ
ਵਲੋਂ ਅਨੇਕ ਸੂਲੀਆਂ ਸਹਾਰੀਆਂ। ਸੂਲੀ ਨਾਲ ਬੰਦਾ ਇਕੇ ਵੇਰ
ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੇ ਪਜਾਰਿਆਂ ਭੁੱਖਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀਹ
ਰੁਪਏ ਖੁਆ ਕੇ ਪਿਉ ਦੇ ਕਹਿਰ ਹੇਠ ਆਉਣਾ, ਉਲਾਂਭੇ ਤੇ
ਤਿੱਖੀਆਂ ਚਪੇੜਾਂ ਸਹਿਣੀਆਂ; ਫੇਰ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਕੁਰਾਹੀਆ ਕਹਾ-
ਉਣਾ, ਭੂਤਨਾ ਤੇ ਬੇਤਾਲ ਤੇ ਦਿਵਾਨੇ ਵਰਗੇ ਛੁਰੀਆਂ ਤੋਂ ਤਿੱਖੇ
ਵਾਕ ਸੁਣ ਕੇ ਫੇਰ ਕਹਿਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਭਲਾ ਕਰਨਾ, ਰੂਹਾਨੀ-
ਅਤ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਬਦਲੇ ਇਬ੍ਰਾਹੀਮ ਲੋਧੀ ਦੀ ਬੰਦ ਵਿਚ ਪੈਣਾ,
ਬਾਬਰ ਦੀ ਵਗਾਰ ਵਿਚ ਆਉਣਾ, ਕੰਡੇ ਵਰਗੇ ਦੁਰਾਚਾਰੀ ਨੂੰ
ਤਾਰਨ ਜਾਣਾ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਤੱਤੇ ਕੜਾਹੇ ਦੀ ਖੇਚਲ ਦੇਣੀ, ਸਿਸ਼ਟੀ
ਦੇ ਫਕੀਰਾਂ ਨੂੰ ਕੈਦੋਂ ਛੁਡਾਉਣ ਲਈ ਇਕ ਘੋੜੇ ਦੇ ਮੁੱਲ ਬਰਦੇ
ਵਾਂਗੂ ਵਿਕ ਜਾਣਾ, ਓਹ ਸਰੀਰਕ ਤੇ ਮਨ ਦੇ ਖੇਦ ਸਨ ਜੋ ੭੧-
੭੨ ਵਰ੍ਹੇ ਦੀ ਉਮਰ ਨੂੰ ਸੂਲੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬਣਾ ਗਏ, ਪਰ
ਓਹਨਾਂ ਦੀ ਬੇਅੰਤ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਾਲ ਲਗਨ, ਹਰ ਘੜੀ ਦੀ ਏਕਤਾ,
ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੰਨਾ ਉੱਚਾ ਰੱਖਦੀ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਵਿਪਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘਬਰਾ
ਤੇ ਬੇਯਕੀਨੀ ਵਿੱਚ ਇਕ ਛਿਨ ਲਈ ਬੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਿਆਉਂਦੀ।
ਓਹ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਆਤਸ਼ ਵਿੱਚ ਟੁਰਦੇ ਸੇ, ਪਰ 'ਖੁਨਕ ਨਾਮ
ਖੁਦਾਇਆ' ਦੇ ਕਾਰਨ ਆਪ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸੇ ਤਪਦੇ, ਦੁਨੀਆਂ ਨੇ
ਉਹ ਸੂਲੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਕਿ ਓਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਪਿਆ:—

ਨਾਨਕ ਦੁਨੀਆ ਕੈਸੀ ਹੋਈ ॥

ਸਾਲਕੁ ਮਿਤੁ ਨ ਰਹਿਓ ਕੋਈ ॥

ਭਾਈ ਬੰਧੀ ਹੇਤੁ ਚੁਕਾਇਆ ॥

ਦੁਨੀਆ ਕਾਰਣਿ ਦੀਨੁ ਗਵਾਇਆ ॥

[ਸ: ਵਾ: ਤੇ ਵ: ਮ: ੧

ਜੇ ਕੋ ਸਤੁ ਕਰੇ ਸੋ ਛੀਜੈ ਤਪ ਘਰਿ ਤਪੁ ਨ ਹੋਈ ॥
ਜੇ ਕੋ ਨਾਉ ਲਏ ਬਦਨਾਵੀ ਕਲਿ ਕੇ ਲਖਣ ਏਈ ॥

[ਰਾ: ਅਸ: ਮ: ੧

ਦੇਖੋ ਸੂਲੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਦਮ ਬਦਮ ਬਿਤੀਤ ਕਰਦੇ* ਆਪ
ਸਿਦਕ ਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਲਗਾਤਾਰ ਲਗਨ ਦੇ ਤਖਤ ਉਤੇ
ਬਿਰਾਜੇ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ :--

ਹਰਿ ਸਾ ਮੀਤੁ ਨਾਹੀ ਮੈ ਕੋਈ ॥ ਜਿਨਿ ਤਨੁ ਮਨੁ
ਦੀਆ ਸੁਰਤਿ ਸਮੋਈ ॥ ਸਰਬ ਜੀਆ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲਿ
ਸਮਾਲੇ ਸੋ ਅੰਤਰਿ ਦਾਨਾ ਬੀਨਾ ਹੇ ॥ ੧ ॥ ਗੁਰੁ
ਸਰਵਰੁ ਹਮ ਹੰਸ ਪਿਆਰੇ ॥ ਸਾਗਰ ਮਹਿ ਰਤਨ
ਲਾਲ ਬਹੁ ਸਾਰੇ ॥ ਮੋਤੀ ਮਾਣਕ ਹੀਰਾ ਹਰਿ ਜਸੁ
ਗਾਵਤ ਮਨੁ ਤਨੁ ਭੀਨਾ ਹੇ ॥ ੨ ॥ [ਮਾਰੂ ਮ: ੧

ਇਹ 'ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ' ਤੇ 'ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਜੀਵਨ'
ਹੈ। ਉਸ ਬੇਅੰਤ 'ਅਸਲੀਅਤ', ਅਕਹਿ 'ਯਥਾਰਥ' ਤੇ ਅਗੰਮ 'ਸੱਚ'
ਵਿਚ ਹਰਦਮ ਦੀ 'ਟੇਕ'—ਜੀਉ ਦੀ ਰਸ ਭਰੀ ਤੇ ਪੇਮ ਭਰੀ
'ਟੇਕ'--ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦਾ ਜੀਵਨ ਹੈ, ਜੋ ਸੂਲੀਆਂ ਨੂੰ ਸੁਖ ਸਿਹਜਾ
ਬਣਾਉਂਦੀ ਰਹੀ ਤੇ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੇ ਇਸ ਲਗਾਤਾਰ ਪੇਮ ਨੇ
ਇਸ ਅਰਦਾਸ ਦਾ ਵੇਲਾ ਨਾ ਆਉਣ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਗੁਰ ਨਾਨਕ
ਘਬਰਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਆਖੇ ਕਿ ਮੇਰੇ ਅਗੋਂ ਜ਼ਹਿਰ ਦਾ ਪਿਆਲਾ
ਟਾਲ। ਹਰ ਦੁਖ ਸੁਖ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਰਹੀ :---

ਜਿਉ ਭਾਵੈ ਤਿਉ ਰਖੁ ਤੂੰ ਮੈ ਤੁਝ ਬਿਨੁ ਕਵਨੁ ਭਤਾਰੁ ॥੩॥

[ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੧

* ਪੰਜਵੇਂ ਜਾਮੇ ਕੈਸੀ ਭਯਾਨਕ ਸ਼ਹਾਦਤ 'ਝੱਲੀ' ਪਰ ਦੇਖੋ 'ਭੀੜ ਪਈ
ਚਿਤ ਅਵਰ ਨ ਆਣੀ' ਤੇ 'ਸੁਖ ਸੰਪਟ ਵਿਚ ਰੈਣ ਵਿਹਾਣੀ' ਦੀ ਉਗਾਹੀ
ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਨੌਵੇਂ ਜਾਮੇ ਤੇਗ ਦਾ ਵਾਰ ਝੱਲਿਆ,
ਦਸਵੇਂ ਜਾਮੇ ਖੰਜਰ ਦਾ ਘਾਉ ਖਾਧਾ, ਪਰ ਸਦਾ ਰਜ਼ਾ ਤੇ ਰਾਜ਼ੀ ਰਹੇ।

ਪੁਨਾ—ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਨ ਵੀਸਰੈ ਜਿਉ ਭਾਵੈ ਤਿਵੈ ਰਜਾਇ ॥

[ਸਿਖੀ ਰਾਗ ਮ: ੧

[ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ]

੧. ਈਸਾਈਆਂ ਤੋਂ ਘੱਟ ਭੈਣਤੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤੇ ਹਿੰਦੂ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਹਿੰਦੂ ਸੱਜਣ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਜੀ ਨੂੰ ੧੪ ਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੂੰ ੧੬ ਕਲਾ ਸੰਪੰਨ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਸੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਵਧੀਕ ਆਦਰਸ਼ਕ ਹਨ। ਕਈ ਖੋਜੀ ਸ਼ੱਕ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਸ਼ਾਇਦ ਸੱਚੀ ਮੁੱਚੀ ਕਦੇ ਹੋਏ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਪਰੰਤੂ ਸਾਨੂੰ ਇਥੇ ਇਸ ਬਹਿਸ ਨਾਲ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਨਹੀਂ। ਸਾਨੂੰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਨਾਲ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਹੈ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਫੀਤਾ ਨਾਮੋਂ ਪੁਸਤਕ ਇਖਲਾਕ ਤੇ ਫਿਲਸਫੇ ਦੀ ਇਕ ਸਤਿਕਾਰ ਯੋਗ ਯਾਦਗਾਰ ਮੰਜੂਦ ਹੈ ਅਰ ਇਸ ਦਾ ਨਿਚੋੜ 'ਧਰਮ' ਹੈ। ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਅਦਾ ਕਰ, ਚਾਹੇ ਭਰਾ, ਚਾਚੇ, ਤਾਏ, ਉਸਤਾਦ ਮਾਰੇ ਜਾਣ, ਚਾਹੇ ਫਲ ਦੁਖ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਸੁਖ, ਧਰਮ ਤੋਂ (ਜੋ ਤੇਰਾ ਹੈ) ਨਾ ਘੁੱਸ। ਇਹੀ ਇਨਸਾਨ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ਕ ਜੀਵਨ ਹੈ। ਗੀਤਾ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਯੋਗ, ਭਗਤੀ, ਵੇਦਾਂਤ ਸਾਰੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਸਿੱਧਾਂਤ ਇਕ ਕਰ ਕੇ ਦਿਖਾਏ ਹਨ, ਅਣ-ਮਿਲਦੇ ਖਿਆਲ (Reconcile) ਮਿਲਾ ਕੇ ਦਰਸਾਏ ਤੇ ਬੜੀ ਯੋਗਤਾ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਮੁੱਖ ਸਿੱਧਾਂਤ ਉਸ ਵਿਚ ਇਹ ਹੈ ਕਿ 'ਧਰਮ ਮੁੱਖ' ਹੈ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਵਿਚ ਰਾਜਸੀ ਗੁਣ ਵੀ ਸਨ, ਭਗਤੀ ਦੇ ਖਿਆਲ ਵੀ ਸਨ, ਛਿਆਂ ਹੀ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਨੂੰ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਖਿਆਲਾਂ ਦਾ ਨਿਚੋੜ ਬੀ ਉਹਨਾਂ ਪਾਸ ਸੀ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਗੁਣ ਤੇ ਆਦਰਸ਼ 'ਧਰਮ' ਸਭ ਤੋਂ ਉਪਰ ਹੈ।

੨. ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਗੀਤਾ ਵਾਂਗੂੰ ਕੋਈ ਰਚਨਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਪਿਤਾ ਦਾ ਵਾਕ ਸੱਤ ਰਹੇ, ਚਾਹੇ ਰਾਜ ਜਾਏ। ਇਸਤ੍ਰੀ ਹਰੀ ਗਈ ਹੈ, ਚਾਹੇ ਜਾਂਗਲੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ

ਸਹੈਤਾ ਲੈਣੀ ਪਵੇ, ਚਾਹੇ ਬਾਲੀ ਮਾਰ ਕੇ ਸੈਨਾ ਜੋੜਨੀ ਪਵੇ, ਪਰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਛੁਡਾਉਣੀ ਹੈ ਇਹ ਧਰਮ ਧਰਮ ਹੈ ਆਦਿਕ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਜੀ ਦੇ ਕੰਮ 'ਧਰਮ ਸਭ ਤੋਂ ਉਪਰ' ਦੇ ਹੀ ਨਮੂਨੇ ਹਨ। ਰਾਮ ਜੀ ਵਿਚ ਭਗਤੀ ਭਾਵ ਹੈ, ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਖਿਚਦੇ ਤੇ ਪਿਆਰ ਭੀ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦੀ ਆਗਯਾ ਪਾਲਣ ਵਿਚ ਭਯਾਵਾਂ ਨਾਲ ਆਦਰਸ਼ਕ ਨਿਰਬਾਹ ਕਰਦੇ, ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਠੀਕ ਪਾਲਦੇ, ਉਹ ਸਾਰੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦਾ ਹੀ ਇਕ ਨਮੂਨਾ ਹਨ, ਪਰ ਧਰਮ ਦਾ ਕਮਾਲ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਵਿਚ ਹੈ, ਹਾਂ, ਮਰਿਯਾਦਾ ਪੁਰਸ਼ੋਤਮ ਹੋਣ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਜੀ ਅਗੇਰੇ ਹਨ।

ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖਾਂ ਦਾ ਇਕੱਠਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਦੋਨੋਂ ਹਿੰਦੂ ਮੰਡਲ ਦੇ ਅਵਤਾਰ ਤੇ ਆਦਰਸ਼ ਹਨ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਦਾ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਕੇਂਦਰਾਂ ਦੇ ਉਦਾਲੇ ਘੁੰਮ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਧਰਮ ਹੈ!

ਧਰਮ ਦਾ ਅਰਥ :—

ਧਰਮ ਪਦ ਦਾ ਧਾਤੂ 'ਧ੍ਰੀ' ਤੋਂ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਅਰਥ ਹੈ :— ਖਾਸ ਹੋਣਾ, ਰਖਣਾ, ਧਾਰਨਾ, ਮੁਕਰਰ ਆਦਿ। (ੳ) ਧਰਮ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ—ਕਿਸੇ ਦੀ ਉਹ ਬ੍ਰਿਤੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹ ਸਦਾ ਰਹੇ, ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਸੁਭਾਵ; ਜਿਕੂੰ ਅੱਖ ਦਾ ਧਰਮ ਹੈ: ਦੇਖਣਾ। (ਅ) ਧਰਮ—ਜੋ ਸਭ ਨੂੰ ਸਹਾਰਾ ਦੇਵੇ। (ੲ) ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੋਕਤ ਉਹ ਕਰਮ ਜੋ ਪੁਲੋਕ ਲਈ ਕੀਤੇ ਜਾਣ, ਜੈਸੇ ਯੱਗ, ਬ੍ਰੁਤ ਆਦਿ। (ਸ) ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਦਾ ਵਿਧੀ ਪੂਰਬਕ ਕਰਨਾ। (ਹ) ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਦਾ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਵਲ ਵਰਤਾਉ ਦਾ ਯੋਗ ਤੀਕਾ। (ਕ) ਵਰਣਾਸ਼੍ਰਮ ਲਈ ਕਰਨੇ ਜੋਗ ਕੰਮ। ਜੈਸੇ ਖਤੀ ਦਾ ਜੁੱਧ ਕਰਨਾ ਧਰਮ ਹੈ। (ਖ) ਪਰ ਬੀਬੀ ਐਨੀਬੀਸੈਂਟ ਨੇ ਗੀਤਾ ਦੇ ਅੰਗੇਜ਼ੀ ਤਰਜਮਾ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਧਰਮ ਦਾ ਅਰਥ Duty (ਡਯੂਟੀ) ਕੀਤਾ। ਯੂਰਪੀ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਡਯੂਟੀ ਦਾ ਅਰਥ ਨਿਰਾ ਧਰਮ ਮਾਤ੍ਰ ਯਾ ਫਰਜ਼ ਮਾਤ੍ਰ ਨਹੀਂ

ਸਗੋਂ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਇਕ ਉਚਾ ਆਦਰਸ਼ ਬਣ ਚੁਕਾ ਹੈ ।
ਡਯੂਟੀ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਮਾਨੋ ਮਜ਼ਹਬ ਬਣ ਚੁਕੀ
ਹੈ । ਗੀਤਾ ਦੇ ਲਫਜ਼ ਧਰਮ ਨੇ ਡਯੂਟੀ ਵਿਚ ਤਰਜਮਾ ਖਾਕੇ
ਪੱਛਮੀਆਂ ਪਰ ਗੀਤਾ ਦੇ ਅਰਥ ਭਾਵ ਦਾ ਐਸਾ ਅਨੁਕੂਲ ਅਸਰ
ਪਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਨੇ ਗੀਤਾ ਦੀ ਕੀਮਤ ਬਹੁਤ ਵਧਾ ਦਿੱਤੀ ।
ਹੁਣ ਧਰਮ ਪਦ ਦਾ ਨਵਾਂ ਅਰਥ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਡਯੂਟੀ ਪਦ
ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਨਾਲ ਮਿਲ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਗੀਤਾ ਦਾ ਆਦਰਸ਼
ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚ ਬੀ ਉਹੋ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਪੱਛੇ ਵਿਚ ਪਦ
(Duty) ਡਯੂਟੀ ਨਾਲ ਬੱਝਾ ਪਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਹੁਣ ਉਹਨਾਂ
ਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਟੁਰਦੇ ਹਾਂ । ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ
ਦਾ ਧਰਮ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਉਸ ਕਮਾਲ
ਤੇ ਹੈ, ਘੱਟ ਨਹੀਂ, ਚੁੱਖ ਕੁ ਅਗੇਰੇ ਹੈ । ਪਰੰਤੂ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੇਵ
ਜੀ ਵਿਚ ਓਹ ਡਯੂਟੀ ਦੇ ਨਿਰਬਾਹ ਦਾ ਕਮਾਲ ਨਿਰਬਾਹ ਤੋਂ
ਵੱਖਰਾ ਡਯੂਟੀ ਦੀ 'ਕਿਸਮ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਨ' ਤੇ 'ਚੁਣ ਲੈਣ'
ਵਿਚ ਗੀਤਾ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਹੈ । ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦਾ
ਡਯੂਟੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਇਖਲਾਕੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੇਵ
ਜੀ ਦਾ ਡਯੂਟੀ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਇਖਲਾਕੀ ਕਮਾਲ ਤੇ ਰੂਹਾਨੀ
ਕਮਾਲ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਕਮਾਲ ਤੇ ਹੈ । ਵੀਚਾਰ ਕਰੋ : ਸੁਹਣਾ
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪੁਤ੍ਰ ਹੈ, ਭਰਾ ਹੈ, ਪਤੀ ਹੈ, ਪਿਤਾ ਹੈ, ਅਰ ਇਨ੍ਹਾਂ
ਸਭਨਾਂ ਸੰਬੰਧਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਇਖਲਾਕੀ ਫਰਜ਼ ਨੂੰ ਪਛਾਣਦਾ ਹੈ,
ਪਰ ਜਾਪਦਾ ਐਉਂ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਫਰਜ਼ ਨੂੰ ਭੁਲਾ ਕੇ ਸਾਧ ਹੋ ਕੇ
ਦੁਨੀਆਂ ਤੋਂ ਭੱਜ ਗਿਆ ਹੈ । ਪਰ ਉਸ ਰੂਹਾਨੀ ਤਲਵਰੀਏ ਦਾ
ਕਮਾਲ ਦੇਖੋ, ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਪੁਤਰ, ਭਰਾ, ਪਤੀ, ਪਿਤਾ ਦੇ
ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ਾਂ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ, ਮੌਹ ਦੇ ਤਣੇ ਜਾਲ ਵਿਚ, ਮਾਨੁੱਖੀ
ਸ਼ਰੀਰ ਵਿਚ ਵਸਦਿਆਂ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਰੂਹਾਨੀ ਤੇ ਇਖਲਾਕੀ
ਗਿਰਾਉ ਦੇ ਅੰਧਕਾਰ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ, ਆਪਣਾ 'ਫਰਜ਼' ਪਛਾਣਦਾ

ਹੈ, ਇਸ ਪਛਾਣ ਤੇ ਚੋਣ ਵਿਚ 'ਡਯੂਟੀ ਸਭ ਤੋਂ ਉਪਰ' ਨੂੰ ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਵਿਚ ਸਿਆਣਦਾ ਤੇ ਵਰਤ ਕੇ ਦੱਸਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਚੋਣ ਕਰਨ ਵਿਚ ਡਯੂਟੀ ਦੇ ਨੁਕਤੇ ਤੋਂ ਕਮਾਲਾਂ ਦਾ ਸਿਰ ਕਮਾਲ ਦਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ :—

‘ਬਾਬਾ ਦੇਖੈ ਧਜਾਨ ਧਰਿ ਜਲਤੀ ਸਭਿ ਪ੍ਰਿਥਮੀ ਦਿਸਿ ਆਈ।’

ਤੇ ਫੋਰਨ ਫੈਸਲਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੀ ਡਯੂਟੀ ਇਸ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣਾ ਹੈ ਤੇ ਫੈਸਲਾ ਕਰਦੇ ਹੀ ਕਰ ਕੇ ਦਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅਸੀਂ ਕੀ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਗੁਰ ਨਾਨਕ :—

‘ਚੜ੍ਹਿਆ ਸੋਧਣ ਧਰਤਿ ਲੁਕਾਈ।’

ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਜਲਨ ਦੂਰ ਕਰਨ, ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਅੰਧਕਾਰ ਦੂਰ ਕਰਨ, ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਮੁਰਦਾਪਨ ਤੋਂ ਕੱਢਣ, ਸੋਚਾਂ, ਵਹਿਮਾਂ, ਭਰਮਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਲਿਆਉਣ, ਕਲੇਜਿਆਂ ਵਿਚ ‘ਬੇਅੰਤ ਵਾਹਿਗੁਰੂ’ ਨਾਲ ਜੀਉਂਦੀ ਤੜਪ ਤੇ ਤਸੱਲੀ ਵਾਲੀ ਲਗਨ ਦੇਣ ਲਈ ਬਾਬਾ ਆਪਣੇ ਲਈ ਸਿਰ ਫਰਜ਼ਾਂ ਦੇ ਫਰਜ਼, ਰੂਹਾਨੀ ਫਰਜ਼, ਨੂੰ ਚੁਣਦਾ ਹੈ ਤੇ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਫਰਜ਼ ਸਭ ਤੋਂ ਮੁੱਖ ਹੈ, ਪਰ ਫਰਜ਼ ਦੀ ਚੋਣ ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਮੁੱਖ ਹੈ ਤੇ ਰੂਹਾਨੀ ਫਰਜ਼ ਸੰਸਾਰਕ ਤੇ ਇਖਲਾਕੀ ਫਰਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਉੱਚੇ ਹਨ। ਹਾਂ ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਦੇ ਫਰਜ਼ ਇਖਲਾਕੀ ਫਰਜ਼ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਕਮਾਲ ਦੇ ਕੰਮ ਹਨ। ਸੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫਰਜ਼ ਦੀ ਚੋਣ ਤੇ ਫਰਜ਼ ਦੇ ਨਿਰਬਾਹ ਵਿਚ ਬੜਾ ਕਮਾਲ ਕੀਤਾ। ਇਤਨੀ ਕੁਰਬਾਨੀ, ਇਤਨੇ ਸਫਰ ਤੇ ਹਾਂਡ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਬੇਅੰਤ ਔਖ ਝੱਲੇ ਹਨ, ਪਰ ‘ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤਾਰਨ’ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਨਿਬਾਹਿਆ। ਆਪ ਨੇ ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ, ਮੁਰਦੇ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਜੀਉ ਦਾ ਕੀਤਾ, ‘ਬੇਅੰਤ’ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ। ਇਸ ਫਰਜ਼ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨੇ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਜਗਤ ਵਿਚ ਲਗ ਪਗ ਸਾਰੇ ਫਿਰੇ ਹਨ*।

* ਤਟ ਤੀਰਥ ਹਮ ਨਵ ਖੰਡ ਦੇਖੇ ਹਟ ਪਟਣ ਬਾਜਾਰਾ ॥ [ਗਉੜੀ ਮ: ੧ ॥

ਰੇਲਾਂ ਨਹੀਂ, ਤਾਰਾਂ ਨਹੀਂ, ਸੜਕਾਂ ਪੱਕੀਆਂ ਨਹੀਂ, ਰਾਖੀ ਨਹੀਂ, ਜੰਗਲ ਚੋਰਾਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹਨ, ਪੈਦਲ ਤੁਰਨਾ ਹੈ, ਪਰ ਓਹ ਡਯੂਟੀ ਦੀ ਨਾਭ ਪਛਾਣਨ ਤੇ ਸਿਖਰੇ ਲੈ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਪੰਜ ਵੇਰ ਆਪਣਾ ਏਵੀ ਫਰਜ਼ ਅਦਾ ਕਰਨ ਨਿਕਲ ਟੁਰਦਾ ਹੈ। ਕੁਰਮ, ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ, ਈਰਾਨ, ਬਗਦਾਦ, ਮੱਕੇ ਮਿਸਰ ਤੇ ਪਰੇ ਤਾਈਂ, ਕਸ਼ਮੀਰ, ਤਿੱਬਤ, ਚੀਨ, ਆਸਾਮ, ਮਨੀਪੁਰ, ਪੂਰਬੀ ਟਾਪੂ ਤੇ ਲੰਕਾ ਤਾਈਂ, ਜਗਨ ਨਾਥ, ਬਨਾਰਸ, ਗੰਗਾ, ਰਾਮੇਸ਼ੁਰ, ਬਿੰਧਯਾਚਲ, ਸਿੰਧ, ਬਲੋਚਿਸਤਾਨ ਸਾਰਾ ਹਿੰਦ ਫਿਰਦਾ ਹੈ, ਸੰਗਲਾਦੀਪ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਰ ਆਪਣੇ ਸੱਚੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਫਰਜ਼ 'ਸਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਸਿਸ਼ਟੇ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਲਈ' ਫਿਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜੋੜਦਾ ਹੈ।

੩. ਇਧਰ ਇਖਲਾਕੀ ਕਮਾਲ ਵਿਚ ਬੀ ਡਯੂਟੀ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਦੇਖੋ ਕੀਕੂੰ ਨਿਬਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅਰ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਨੂੰ; ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ 'ਪਿਤ੍ਰ ਭਜਤੀ' ਦੇ ਫਰਜ਼ ਤੋਂ ਨੱਠ ਗਿਆ ਸਮਝ ਰਹੇ ਸਨ ਏਵੀ ਨਿਉਤਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਓਹ ਹੁਣ ਦੇਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਓਹਹੋ ! ਇਹ 'ਸਾਡਾ ਨਾਨਕ' ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਪੁਤ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਹ ਤਾਂ ਰੱਬ ਦਾ ਪੁਤ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਨੇ ਤਾਂ ਸਿਸ਼ਟੀ ਤਾਰਨੀ ਸੀ, ਅਸੀਂ ਭੁੱਲੇ ਹੀ ਰਹੇ ਜੋ ਇਸ ਨੂੰ ਇਸ ਦੇ ਉੱਚੇ ਧਰਮ (ਉੱਚੀ ਡਯੂਟੀ) ਤੋਂ ਵਰਜ ਵਰਜ ਬਹਾਉਣ ਦੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਹੁਣ ਜਦ ਇਹ ਸੋਝੀ ਮਿਲ ਗਈ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਓਹਨਾਂ ਅੰਦਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਕਣੀ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਜੀਅਦਾਨ ਦੇਂਦਾ ਹੈ।

ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨਣਾ ਇਕ ਡਯੂਟੀ ਸੀ। ਰਾਮ ਜੀ ਨੇ ਮੰਨਿਆ, ਚਾਹੇ ਉਸ ਵਿਚ ਪਿਤਾ ਵਿਯੋਗ ਖਾ ਕੇ ਪ੍ਰਲੋਕ ਜਾ ਬਸੇ। ਅਰਜਨ ਨੇ ਡਯੂਟੀ ਦਾ ਆਵਾਜ਼ਾ ਮੰਨਿਆ ਚਾਹੇ ਉਸ ਜੁੱਧ ਵਿਚ ਨੇੜੇ ਤੋਂ ਨੇੜੇ ਦੇ ਆਪਣੇ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਘਾਟ ਉਤਰੇ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨਿਆ, ਕੀਕੂੰ ਰੱਬ ਰੂਪ ਹੋ ਕੇ ਪਿਤਾ ਅਗੇ ਸਿਰ ਨੀਵਾਂ ਪਾਕੇ ਖਰੇ ਸੌਦੇ ਵਾਲਾ ਗੁੱਸਾ

ਸਹਾਰਿਆ, ਪਰ ਜਦ ਵੇਲਾ ਆਇਆ ਸਚੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ
 ਬਜਾਏ ਵਰੀ ਦਾ ਤਦ ਆਪ ਨੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਮੰਨਣ ਤੋਂ
 ਉਚੇਰੀ ਡਯੂਟੀ ਨੂੰ ਸਿਆਣਿਆਂ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਸਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਤਾਰਨ
 ਦਾ ਹੁਕਮ ਜਦ ਵੇਈਂ ਵਿਚ ਆਯਾ ਤਾਂ ਧਨ ਧਾਮ ਇਸਤੀ ਪੁਤ੍ਰ
 ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਸਭ ਨੂੰ ਛੱਡਕੇ ਇਲਾਹੀ ਕੰਮ ਕਰਨ ਚਲੇ ਗਏ।
 ਜਾਹਰਾ ਤਾਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਿਤਾ ਵੇਨ ਜੋ ਡਯੂਟੀ ਸੀ ਕਾਂਪ ਖਾ
 ਗਈ ਹੈ, ਹੁਣ ਸਾਧੂ ਹੋ ਕੇ ਨਿਕਲ ਗਏ ਹਨ, ਮਾਂ ਬਾਪ ਤੋਂ ਤੱਟ
 ਗਏ ਹਨ, ਪਰ ਦੇਖੋ ਜਦ ਪਹਿਲਾ ਦੌਰਾ ਆਪਣੇ ਅਰਸੀ ਫਰੈਜ਼
 ਦਾ ਕਰਕੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।
 ਭਗਵੇ ਪਹਿਨਣ ਦੀ ਲਾਜ ਪਰਦਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਬਣਦੀ। ਓਹ
 ਆਪਣੇ ਪਿਤੀ ਫਰੈਜ਼ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਤੇ ਪਛਾਣਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ
 ਦੀ ਸੱਚੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਹਾਂ, ਓਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜੀਅਦਾਨ ਦੇਂਦੇ
 ਹਨ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਲਿਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਓਹ ਦੋਵੇਂ ਹੁਣ
 ਆਤਮ ਜਾਗ੍ਰਤ ਵਿਚ ਆਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ਨੂੰ ਦੇਵ ਗੁਰੂ ਵੇਖਦੇ ਹਨ ਤੇ ਪੁਤ੍ਰ
 ਜਾਣਕੇ ਸੇਵਾ ਕਰਾਉਣੇ ਸ਼ਰਮਦ ਹਨ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਜਯੋਤੀ ਨੂੰ
 ਉਸ ਵਿਚ ਤੱਕਦੇ ਹਨ ਤੇ ਪਰਮ ਸੁਖੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਭੈਣ ਨੂੰ ਤਾਂ
 ਰੱਬ ਵਲੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸੋਝੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਵੀਰ ਤਾਂ ਅਰਸੀ
 ਨੂਰ ਹੈ। ਭੈਣ ਜਦ ਯਾਦ ਕਰੇ, ਕੋਮਲ ਤੇ ਅਰਸੀ ਭਾਵਾਂ ਤੇ
 ਰੂਹਾਨੀ ਵਲਵਲਿਆਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ, ਝਟ ਦਰਸ਼ਨ
 ਦੇਂਦਾ ਸੀ। ਕੈਸਾ ਇਖਲਾਕੀ ਤੇ ਰੂਹਾਨੀ ਡਯੂਟੀ ਦਾ ਕਮਾਲ ਹੈ।
 ਹਾਂ ਜੀ ਜਦੋਂ ਪਰਦੇਸੀਂ ਟੁਰਨ ਲਗੇ ਸਨ ਤਾਂ ਕੀ ਨਕਸ਼ਾ ਸੀ?
 ਇਸਤੀ ਰੋਂਦੀ ਹੈ, ਆਖਦੀ ਹੈ ਬੱਚੇ ਨਿਆਣੇ ਹਨ, ਤੁਸੀਂ ਟੁਰ
 ਚੱਲੇ ਹੋ, ਮੈਂ ਕਿਸ ਆਸਰੇ ਜੀਵਾਂ? ਤਾਂ ਆਖਦੇ ਹਨ ਮੈਂ ਮਾਲਕ
 ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰਨੀ ਹੈ, ਤੇਰਾ ਓਹ ਰਾਖਾ ਹੈ। ਇਸਤੀ ਤੇ ਨਿਆਣੇ
 ਬੱਚੇ ਛੱਡ ਕੇ ਡਯੂਟੀਆਂ ਸਿਰ ਡਯੂਟੀ ਲਈ ਉਠ ਟੁਰੇ। ਪਰ ਜਦ
 ਅੰਤ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਆ ਬਿਰਾਜ, ਇਸਤੀ ਨੂੰ ਭੀ ਰੱਬੀ ਨੂਰ ਦਾ

ਹਿੱਸਾ ਦਿੱਤਾ, ਪੁਤ੍ਰਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਿਚ ਲਾਇਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਦਾਸੀ ਸੰਪੂਰਨ ਅੱਜ ਤਕ ਚਲਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਨਹੀਂ ਸੰਕੋਚ ਕਿ ਹੁਣ ਇਸਤੀ ਨੂੰ, ਜੋ ਪੇਕੇ ਘਰ ਅਤਿ ਦੁਖੀ ਹੈ, ਸ਼ਰਨ ਦਿੱਤਿਆਂ ਭੇਖੀਆਂ ਵਲੋਂ ਹਾਸੋ ਹੀਣੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਉਸ ਨਿਰਭੈ, ਸੱਚ ਦੇ ਉਪਾਸਕ ਨੇ ਇਸਤੀ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਨ ਦਿੱਤੀ। ਕੋਈ ਸਾਧੂ ਭਗਵੇ ਪਹਿਨ ਕੇ ਇਸਤੀ ਪੁਤ੍ਰ ਨੂੰ ਪਨਾਹ ਦੇਣ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਨਹੀਂ ਲਏਗਾ, ਲੋਕ ਲਾਜ ਰੋਕਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਸੱਚ ਤੇ ਨਿਧੜਕ ਟੁਰੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਕੋਈ ਭੈ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੋਗੀਆਂ ਨੇ ਉਲਾਂਭਾ ਬੀ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜਗਤ ਤਿਆਗ ਕੇ ਸਾਧੂ ਹੋ ਕੇ ਫਿਰ ਕਿਉਂ ਸੰਸਾਰੀ ਰੀਤਿ ਚਲਾਈ, ਪਰ ਉਸ ਨਿਰੋਲ ਸੱਚ ਦੇ ਮਾਲਕ ਨੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਦਾ ਹਰ ਇਕ ਨਾਲ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਡਯੂਟੀ ਦਾ ਇਖਲਾਕੀ ਕਮਾਲ ਭੀ ਕੈਸਾ ਅਨੋਖਾ ਹੈ।

੪. ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਗੀਤਾ ਵਿਚ ਮੈਂ ਕਰ ਕੇ ਬੋਲਦੇ ਹਨ, 'ਮੇਰੀ ਇਕ ਸ਼ਰਨ ਲੈ ਤੇ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ', ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਉਬਾਰਨ ਲਈ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਅਰਦਾਸ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਆਪਣੀ ਸ਼ਰਨ ਹੀ ਦਾਰੂ ਦੱਸਦੇ ਹਨ। ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਭਗਤੀ ਬੀ ਦਿੜਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਪੈਮ ਵਿਚ 'ਮੈਂ' ਦਾ ਭਾਵ ਨਾਲ ਨਾਲ ਚਲਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਮੈਂ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਹੰਗਾਰਾ ਇਸ ਟਿਕਾਣੇ ਨਿੰਦਣ ਯੋਗ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਕੇਵਲ ਵੀਚਾਰ ਮਾਤ੍ਰ ਲਈ ਇਹ ਗੱਲ ਖਿਆਲ ਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਇਸ ਪਰਤਾਵੇ ਤੋਂ ਬੀ ਅਤੀਤ ਉੱਚੇ ਆਕਾਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਗਤੀ ਰਖਦੇ ਹਨ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਾਲ ਅੱਠੇ ਪਹਿਰ ਅਭੇਦ ਹਨ, ਵਿਚ ਅੰਤਰਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਤਦਰੂਪ ਹੋਨ। ਹਾਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਮੈਂ ਤੇ ਓਹਨਾਂ ਦੀ ਮੈਂ ਇਕ ਸੁਰ ਹਨ, ਜੇ ਓਹਨਾਂ ਦੀ ਮੈਂ ਬੋਲੇ ਤਾਂ ਅਨੰਤ ਦੀ ਤਾਰ ਬੋਲੇਗੀ ਮੈਂ, ਤੇ ਜੇ ਅਨੰਤ ਦੀ ਤਾਰ ਮੈਂ ਗੂੰਜੇਗੀ ਤਾਂ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੀ ਮੈਂ

ਬੋਲੇਗੀ, ਪਰ ਦੇਖੋ ਹਉਂ ਅਤੀਤਤਾ ਦਾ ਕਮਾਲ, ਮਰਿਯਾਦਾ ਪੁਰਸ਼ੋਤਮਤਾ, ਭਗਤੀ ਦਾ ਸਿਖਰ, ਪੇਮ ਦਾ ਅਦਬ ਕਿ ਓਹਨਾਂ ਦੀ ਤਾਰ “ਤੂੰ” ਹੀ ਬੋਲਦੀ ਹੈ । ਅਰਥਾਤ :-

ਨ ਰਿਜਕੁ ਦਸਤ ਆ ਕਸੇ ॥ ਹਮਾਰਾ ਏਕੁ ਆਸ ਵਸੇ ॥
 ਅਸਤਿ ਏਕੁ ਦਿਗਰ ਕੁਈ ॥ ਏਕੁ ਤੁਈ ਏਕੁ ਤੁਈ ॥ ੫ ॥
 ਮਃ ੧ ॥ ਪਰੰਦਏ ਨ ਗਿਰਾਹ ਜਰ ॥ ਦਰਖਤ ਆਬ ਆਸ
 ਕਰ ॥ ਦਿਹੰਦ ਸੁਈ ॥ ਏਕੁ ਤੁਈ ਏਕੁ ਤੁਈ ॥੬॥ਮਃ ੧ ॥
 ਨਾਨਕ ਲਿਲਾਰਿ ਲਿਖਿਆ ਸੋਇ ॥ ਮੇਟਿ ਨ ਸਾਕੈ ਕੋਇ ॥
 ਕਲਾ ਧਰੈ ਹਿਰੈ ਸੁਈ ॥ ਏਕੁ ਤੁਈ ਏਕੁ ਤੁਈ ॥ ੭ ॥

[ਮਾਝ ਵਾਰ ਮਃ ੧

ਹਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਾਰ ‘ਤੁਈ ਤੁਈ’ ਪਈ ਬੋਲਦੀ ਹੈ । ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮੈਂ ਦੀ ਗੋਦੀ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦੇ, ਮੈਂ ਭੁਲੇਵਾ ਦੇ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ “ਤੂੰਈ” “ਤੂੰਈ” ਦੀ ਗੋਦ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਵਿਚ ਹਉਂ ਨਿਰਮੂਲ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ । ਵੇਖੋ ਜਦੋਂ ਜਗਤ ਦਾ ਦੁਖ ਦੇਖਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਆਖਦੇ ਕਿ ‘ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਮੈਂ ਹੂੰ’ ‘ਇਕ ਮੇਰੀ ਸ਼ਰਨ ਪਕੜੋ’ ਸਗੋਂ ਉਸ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਅਗੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦੇ ਹਨ :---

“ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਜੀਵਾਲੈ ਜੀਆ ਜਹ ਭਾਵੈ ਤਹ ਰਾਖੁ ਤੁਹੀ॥”
 ਜਗਤ ਦੀ ਪੀੜਾ ਨੂੰ ਹਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪੀੜਾ ਹਰਨ ਲਈ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਜਗਤ ਵਿਚ ਫਿਰੇ ਹਨ, ਜੇ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਆ ਟਿਕੇ ਹਨ ਤਾਂ ਪੀੜਾ ਹਰਨ ਦੀ ਹੀ ਚਕਿਤਸਾ-ਸ਼ਾਲਾ ਟੋਰੀ ਹੈ, ਪਰ ਸਦਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਿਚ ਅਭੇਦ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਦਾਤਾ ਜੀ ਉਸੇ ਅੱਗੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕਿਸ ਹਉਂ ਅਤੀਤਤਾ ਨਾਲ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦੇ ਹਨ ।

“.....ਜਹ ਭਾਵੈ ਤਹ ਰਾਖੁ ਤੁਹੀ* ॥”

ਲਿਖਿਆ ਹੈ ‘ਆਪਿ ਨਰਾਇਣੁ ਕਲਾ ਧਾਰਿ ਜਕ ਮਹਿ ਪਰਵਰਿਯਉ’ ਤੇ ‘ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਗੋਵਿੰਦ ਰੂਪ’ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਸ ਜਯੋਤੀ ਸਰੂਪ ਦੀ ਜਯੋਤੀ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਅਭੇਦ ਨਾਲ ਮਿਲੇ ਹੋਏ ਸੇ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨੀ ਤੇ ‘ਮੈਂ’ ਦਾ ਅਵਾਜ਼ਾ ਨਾ ਦੇਣਾ ਇਹ ਨਹੀਂ ਦੱਸਦਾ ਕਿ ਉਹ ਨੀਵੇਂ ਸੇ ਤੇ ਜਾਤ ਇਲਾਹੀ ਵਿਚ ਅਭੇਦ ਨਹੀਂ ਸੇ ਤੇ ਓਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰੂਹਾਨੀ ਦਮ ਮਾਰ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਸੇ । ਨਹੀਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਪੂਰਨ ਹਉਂ ਅਤੀਤ ਸੀ ਤੇ ਜਦ ਮਨ ਤੇ ਇੰਦ੍ਰਿਆ ਦੁਆਰਾ ‘ਮੈਂ’ ਦਾ ਹੁੰਕਾਰਾ ਭਰਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ‘ਹਉਂ’ ਮਲਕੜੇ ਹੀ ਨਾਲ ਰਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਤਿਗੁਰ ਨੇ ਸਦਾ ਹਉਂ ਅਤੀਤ ਅਵਾਜ਼ਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤੇ ਇਹੋ ਅਸੂਲ ਵਰਤਿਆ ਹੈ :--

ਤੁਝ ਤੇ ਬਾਹਰਿ ਕਿਛੁ ਨ ਹੋਇ ॥ ਤੂ ਕਰਿ ਕਰਿ ਦੇਖਹਿ ਜਾਣਹਿ ਸੋਇ ॥ ੧ ॥ ਕਿਆ ਕਹੀਐ ਕਿਛੁ ਕਹੀ ਨ ਜਾਇ ॥ ਜੋ ਕਿਛੁ ਅਹੈ ਸਭ ਤੇਰੀ ਰਜਾਇ ॥ ੧ ॥ ਰਹਾਉ ॥ ਜੋ ਕਿਛੁ ਕਰਣਾ ਸੁ ਤੇਰੈ ਪਾਸਿ ॥ ਕਿਸੁ ਆਗ ਕੀਚੈ ਅਰਦਾਸਿ ॥ ੨ ॥ ਆਖਣੁ ਸੁਨਣਾ ਤੇਰੀ ਬਾਣੀ ॥ ਤੂ ਆਪੇ ਜਾਣਹਿ ਸਰਬ ਵਿਡਾਣੀ ॥ ੩ ॥ ਕਰੈ ਕਰਾਏ ਜਾਣੈ ਆਪਿ ॥ ਨਾਨਕ ਦੇਖੈ ਥਾਪਿ ਉਥਾਪਿ ॥ ੪ ॥ ੧ ॥

[ਭੈਰਉ ਮ: ੧

[ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ, ਗੌਰੰਗ, ਰਾਮਾਨੁਜ ਵੱਲਭ ਆਦਿ]

੧. ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖਾਂ ਦਾ ਕੱਠਾ ਵੀਚਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸੱਜਣ ਆਪ

*ਤੀਸਰੇ ਜਾਮੇ ਆਖਿਆ:-ਜਗਤ ਜਲੰਦਾ ਰਖਿ ਲੈ ਆਪਣੀ ਕਿਰਪਾ ਧਾਰਿ ॥ ਜਿਤੁ ਦੁਆਰੈ ਉਬਰੈ ਤਿਤੈ ਲੈਹੁ ਉਬਾਰਿ [ਬਿਲਾਵਲ ਵਾਰ ਮ: ੩

ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਪਾਸਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਭਗਤ
 ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਅਵਤਾਰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ। ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ
 ਜ਼ਿਕਰ ਇਥੇ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ
 ਤੋਂ ਬਾਦ ਤੇ ਬੁਧ ਧਰਮ ਦੇ ਗਿਰਾਉ ਤਕ ਹਿੰਦੂ ਦਾ ਧਰਮ; ਸੱਚ
 ਪੁੱਛੋ ਤਾਂ ਇਕ ਨਿਰਾ ਸਦਾਚਾਰੀ ਧਰਮ ਸੀ ਤੇ ਜਿਸ ਦਾ ਕਮਾਲ
 ਬੁਧ ਜੀ ਕਰ ਚੁਕੇ ਸੇ। ਮਗਰੋਂ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਤਾਂਤ੍ਰਿਕ
 ਰੰਗਾਂ ਵਿਚ ਖੇਲਦਾ ਰਿਹਾ:--- ਕਿਤੇ ਸ਼ਾਕਤਕ ਤੇ ਕਿਤੇ ਸ਼ੈਵੀ ਮਤ
 ਦੇ ਨਾਮ ਹੇਠ, ਕਿਤੇ ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿਚ ਤੇ ਕਿਤੇ ਹੋਰਵੇਂ।
 ਮਗਰੋਂ ਫੇਰ ਭਗਤ ਆਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਗਤ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖਾਂ ਨੇ ਭਗਤੀ
 ਦੀ ਰੰਗਣ ਦੇ ਕੇ ਮੌਜੂਦਾ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ
 ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਤਾਂਤ੍ਰਿਕ ਪਾਸਿਓਂ ਹੌੜਿਆ, ਹਠ ਜੋਗ ਵਲੋਂ ਬੀ ਰੁਖ
 ਪਲਟਾਇਆ; ਨਿਰੀ ਬੁੱਧੀ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਟੁਰਨ ਵਾਲੇ ਇਕ ਪੱਖੀ
 ਫਿਲਸਫੇ ਦੇ ਰੁਖ ਨੂੰ ਵਲਵਲੇ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਵਲ ਝੁਕਾਇਆ, ਪ੍ਰੇਮ ਨੂੰ
 ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਆਂਦਾ। ਪਰੰਤੂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ (ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੱਧੀਕ
 ਸੁਤੰਤ੍ਰਤਾ ਵਲ ਗਏ ਮਗਰੋਂ ਆਏ, ਕਬੀਰ, ਨਾਮਦੇਵ, ਰਵਿਦਾਸ,
 ਪੀਪਾ, ਸੈਣ, ਸਧਨਾ, ਬੇਣੀ* ਆਦਿ ਭਗਤਾਂ ਦਾ) ਕੰਮ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ
 ਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਆਗਮ ਲਈ
 ਰਸਤਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਚ ਨੀਚਤਾ ਦਾ ਖਿਆਲ ਇਨ੍ਹਾਂ
 ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਘਟਾਇਆ, ਜੋ ਵਰਣਾਸ਼੍ਰਮ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਮਤ ਦੀ
 ਰੀੜ੍ਹ ਦੀ ਹੱਡੀ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕੀਤਾ, ਪਿਆਰ ਫੈਲਾਇਆ,
 ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਹੀ ਦੂਤ ਅਤੇ ਫੇਰ ਦੂਤ ਅਦੂਤ ਦੀ ਫਿਲਾਸਫੀ

*ਕਈ ਖੋਜੀਆਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰੇ ਯਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ
 ਕਈ ਭਗਤ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਕੇ ਗਏ ਹਨ।

†ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਸਮਝਣੇ ਲਈ ਦੇਖੋ ਦੀਬਾਚਾ ਜਪੁਜੀ
 ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਟੀਕਾ ਦਾ, ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਸ਼ੰਕਰ ਦਯਾਲ ਫੈਜ਼ਾਬਾਦੀ ਉਦਾਸੀਨ ਮਤ
 ਵਲੋਂ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਟੋਰੀ। ਸੰਖੇਪ ਮਾਤ੍ਰ ਇਹ ਕਹਿ ਦੇਣਾ ਕਾਫੀ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੱਜਣਾਂ ਨੇ ਇਖਲਾਕੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਦਾ ਬੀਜ ਪਾਇਆ, ਅਰ ਬੁੱਧੀ ਨਾਲ ਵਲਵਲੇ ਨੂੰ ਰਲਾਕੇ ਉਚੇਰਾ ਰਾਹ ਖੋਲਿਆ ਪਰ ਕਮਾਲ ਆ ਕੇ ਗੁਰ ਜਯੋਤੀ ਨੇ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕੀਤਾ, ਇਸ ਪਹਿਲੂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਦਾ ਕਮਾਲ ਅਸੀਂ ਕੁਛ ਦੱਸ ਆਏ ਹਾਂ ਅਰ ਕੁਛ 'ਮੁਹੰਮਦ ਜੀ' ਵਿਚ ਦਰਸਾਵਾਂਗੇ।

੨. ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਭਗਤੀ ਦੇ ਵਿਚ ਆਦਰਸ਼ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਜੀ ਦੀ ਸਗੁਣ ਮੂਰਤੀ ਸੀ ਅਰ ਉਪਾਸਨਾ ਬੁਤਪ੍ਰਸਤੀ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਇਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਉਪਾਸਨਾ ਦਿੜਾਈ ਅਰ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖਾਂ ਦਾ ਦਰਜਾ ਵੱਖਰਾ ਦੱਸਿਆ ਜੋ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਾਲ ਰੌਲਾ ਪਾਉਣ ਵਾਲਾ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਹਾਂ ਜੀ, ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਨੇ ਸੁੱਚੀ ਤੇ ਉੱਚੀ ਵਾਹਦਾਨੀਅਤ ਦਾ ਝੰਡਾ ਖੜਾ ਕੀਤਾ। ਬੁਤਪ੍ਰਸਤੀ ਨੂੰ ਗਿਰਾਉਣ ਵਾਲੀ ਤੇ ਆਮ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਨੀਵਾਂ ਅਸਰ ਪੈਦਾ ਕਰਨਹਾਰੀ ਦੇਖਕੇ ਉਸ ਤੋਂ ਹੌੜ ਦਿੱਤਾ, ਉਸ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਸਤਿਸੰਗ ਜੀਉਂਦਾ, ਜਾਗਦਾ, ਰੱਬੀ ਲਗਨ ਵਾਲਾ, ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਹੁਲਾਰੇ ਵਾਲਾ, ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਜੋਬਨਾਂ ਵਾਲਾ ਸਤਿਸੰਗ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਕਰੜੇ ਤਪਾਂ ਤੇ ਤਮੋਗਣੀ ਹਠਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਬਖਸ਼ਿਆ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਾਮ ਦੀ ਸਾਧਨਾ ਨਾਲ ਸਹਿਜ ਸਮਾਧਿ ਤੇ ਲਿਵ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ।

੩. ਭਗਤ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਸਾਂਈਂ ਅਗੇ ਨਾਚਾਂ ਸੰਯੁਕਤ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ 'ਨਾਚ ਸੰਕੀਰਤਨ' ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰੀ ਨਾਚਾਂ ਵਿਚ ਲੈ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਉਂਗਲ ਖੜੀ ਕਰ ਕੇ ਮਨ੍ਹੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ*।

*ਤੀਜੇ ਸਾਹਿਬਾਂ ਫੁਰਮਾਇਆ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਨਾ ਨਚੋ, ਪਰ 'ਨਾਚੁ ਰੇ ਮਨ ਗੁਰ ਕੈ ਆਗੈ ॥' [ਗੁਜਰੀ ਮ: ੩]

ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਨਾਚ 'ਨਚਣੁ ਕੁਦਣੁ ਮਨ ਕਾ ਚਾਉ' ਦੱਸ ਕੇ ਮਨੁ ਕੀਤਾ "ਵੇਖੈ ਲੋਕੁ ਹਸੈ ਘਰਿ ਜਾਇ ॥ ਰੋਟੀਆ ਕਾਰਣਿ ਪੂਰਹਿ ਤਾਲ ॥ ਆਪੁ ਪਛਾੜਹਿ ਧਰਤੀ ਨਾਲਿ ॥ ਗਾਵਨ ਗੋਪੀਆ ਗਾਵਨਿ ਕਾਨ ॥ ਗਾਵਨਿ ਸੀਤਾ ਰਾਜੇ ਰਾਮ ॥" ਵਾਲੇ ਗਿਰਾਉ ਵਲ ਲੈ ਗਏ ਕੀਰਤਨ ਨੂੰ "ਉਡਿ ਉਡਿ ਰਾਵਾ ਝਾਟੈ ਪਾਇ" ਕਹਿ ਕੇ ਮਨੁ ਕਰ ਕੇ ਫੁਰਮਾਇਆ : —

"ਨਾਨਕ ਜਿਨ੍ ਮਨ ਭਉ ਤਿਨ੍ਹਾ ਮਨਿ ਭਾਉ* ॥"

[ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਮ: ੧

੪. ਇਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੌਰੰਗ, ਵੱਲਭ, ਰਾਮਾਨੁਜ, ਰਾਮਾਨੰਦ ਤੇ ਹੋਰ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਦੂਰ ਕੀਤੀ, ਸਰੀਰਕ ਸੰਨਿਆਸ ਦੀ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਰਹਿਣਾ, ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਵਿਚ ਫਰਜ਼ ਅਦਾ ਕਰਨੇ, ਖੱਟਣਾ, ਘਾਲਣਾ, ਫੇਰ ਦੇਣਾ, ਏ ਕੇ ਭਲਾ ਮਨਾਉਣਾ, ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਪਰ ਲੰਪਟ ਨਾ ਹੋਣਾ, ਮਨ ਦੀ ਲਗਨ ਹਰ ਘੜੀ 'ਬੇਅੰਤ' ਵਲ ਰਖਣੀ, ਇਹ ਮੱਤ ਦਿੱਤੀ। ਇਸੇ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਰੱਬੀ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀ ਇਕ ਜੀਉਂਦੀ ਕੌਮ ਬਣ ਗਈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗ੍ਰਿਹਸਤ, ਇਖਲਾਕ, ਰੂਹਾਨੀਅਤ, ਬੀਰਤਾ ਤੇ ਸਾਰੇ ਫਰਜ਼ਾਂ ਦੀ ਕੀਰਤੀ ਜਗਤ ਵਿਚ ਫੈਲ ਗਈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ 'ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਸੰਨਿਆਸ' ਦਾ ਅਮਲੀ ਤੀਕਾ ਇਹ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਪਦਾਰਥ ਛੱਡ ਕੇ ਜੰਗਲ ਨਾ ਜਾਓ, ਵਿਚੇ ਰਹੋ, ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੇ ਦਾਤੇ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਰਹੋ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਸਦਾ ਸ਼ੁਕਰ ਕਰੋ। ਇਸ ਸ਼ੁਕਰ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਵਿਚ ਅਮਲੀ ਸੰਨਿਆਸ ਹੈ। ਤਯਾਗ ਸੁਰਤ ਦਾ ਹੋਵੇ, ਸੁਰਤ

* ਪੰਜਵਾਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ —

"ਨਿਰਬਾਣ ਕੀਰਤਨੁ ਗਾਵਹੁ ਕਰਤੇ ਕਾ ਨਿਮਖ

ਸਿਮਰਤ ਜਿਤੁ ਫੁਟੇ ।"

[ਸੂਹੀ ਮ: ੫

ਖੁਨਾ— "ਕੀਰਤਿ ਪ੍ਰਭ ਕੀ ਗਾਉ ਮੇਰੀ ਰਸਨਾ ॥"

[ਕਾਨੜਾ ਮ: ੫

— ੨੯ —

ਦੀਆਂ ਪਕੜਾਂ ਛੁਟ ਜਾਣ ਤਾਂ ਸੰਨਯਾਸ ਅੰਦਰ ਆ ਵਸਿਆ। ਜੇ ਸਰੀਰਕ ਤਜਾਗ ਕਰਨਾ ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਸਰੀਰ ਦਾ ਤਜਾਗ ਦਾਨ ਵਿਚ ਸਮਝੋ। ਅਰਥਾਤ ਜੇ ਕੁਛ ਤੁਸੀਂ ਕਿਰਤ ਨਾਲ ਕਮਾਉਂਦੇ ਹੋ ਵੰਡ ਛਕੋ। ਧਨ ਛੱਡਣਾਂ ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਛੱਡੋ, ਪਰ ਜਗਤ ਪੀੜਾ ਹਰਨ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਸਫਲ ਕਰੋ।

ਏਥੇ ਬੀ ਕਮਾਲ ਹੈ ਦਾਡਾ ਜੀ ਦਾ ! ਦਾਨ ਦੇਣਾ ਤਾਂ ਸਭ ਨੇ 'ਸੁਭ ਕਰਮ' ਦੱਸਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕਿਰਤ ਕਰ ਕੇ ਕਮਾਉਣਾ ਤੇ ਫੇਰ ਦੇਣਾ ਇਸ ਨੂੰ ਸਾਈਂ ਪਛਾਣਨ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਾਧਨ ਦੱਸਿਆ ਹੈ :—

ਘਾਲਿ ਖਾਇ ਕਿਛੁ ਹਬਹੁ ਦੇਇ ॥

ਨਾਨਕ ਰਾਹੁ ਪਛਾਣਹਿ ਸੇਇ ॥ [ਸਾਰ: ਵਾ:ਮ: ੧

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਵਿਚ ਰੂਹਾਨੀ ਕਮਾਲ 'ਅਨੰਤ ਵਿਚ ਲਗਾਤਾਰ ਮਨ ਦੇ ਲਗਾਉ' ਨੂੰ ਆਪ ਕਰ ਕੇ ਦਿਖਾਇਆ, ਸੀ ਪਾਵਨ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਕਮਾਲ ਕਰ ਕੇ ਦਿਖਾਇਆ, ਪਿਛੇ ਰਹੇ ਭਾਈ ਬੁੱਢਾ ਜੀ, ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਜੀ ਆਦਿ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਰੋ ਜਾਰੀ ਕਰ ਕੇ ਤੇ ਸਦੀਵੀ ਰੋ ਜਾਰੀ ਕਰ ਕੇ ਦਿਖਾ ਦਿੱਤੀ।

ਇਧਰ ਇਹ ਕਲਯਾਣ ਮਾਰਗ ਟੁਰਿਆ, ਉਧਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀ ਇਕ ਜੀਉਂਦੀ ਜਾਗਦੀ ਸਬਲ ਕੌਮ ਬਣ ਗਈ। ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਲੇਵਾ ਤੇ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਤਾਂ ਹਨ, ਪਰ ਉਹ ਕੌਮਾਂ ਨਹੀਂ ਬਣੀਆਂ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੁਕੰਮਲ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਫਲ ਇਕ ਨਿਹਾਇਤ ਬਜ਼ੁਰਗ ਕੌਮ ਨੂੰ ਬਣਾ ਦੇਣ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਗੱਲ ਪੱਛਮੀ ਲੇਖਕਾਂ ਬੀ ਮੰਨੀ ਹੈ ਤੇ ਦਰਸਾਈ ਹੈ।

ਯਥਾ ਕਨਿੰਘਮ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :—

“ਰਾਮਾਨੰਦ ਤੇ ਗੌਰਖ ਨੇ ਮਜ਼ਹਬਾਂ ਦੀ ਸਮਾਨਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਚੈਤਨਜ ਨੇ ਇਹੋ ਜ਼ਾਤ ਪਾਤ ਦੇ ਮਿਟਾਉਣ ਵਾਲਾ

ਨਿਸਚਾ ਦੁਹਰਾਇਆ। ਕਬੀਰ ਨੇ ਆਮ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ
 ਅਪਣੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਸਬੂਤ ਦੇ ਦੇ ਕੇ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ ਹਟਾਈ, ਵੱਲਭ
 ਜੀ ਨੇ ਸਿਖਾਇਆ ਕਿ ਸਾਧਾਰਨ ਸੰਸਾਰਕ ਡਿਊਟੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ
 ਹੀ ਸੰਪੂਰਣ ਭਗਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਭਲੇ ਤੇ
 ਦਾਨੇ ਪੁਰਖ, ਪ੍ਰਤੀਤ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਅਸਾਰਤਾ ਤੇ
 ਇੰਨੇ ਮੁਤਾਸਰ ਹੋਏ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਹ ਨਿਸ਼ਚੇ ਕਰ
 ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਭਾਈਚਾਰਕ ਹਾਲਤ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਇਕ
 ਨੀਵਾਂ ਖਿਆਲ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਡੀ ਸੇਧ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਯਾ
 ਬੁਤਪ੍ਰਸਤੀ ਦੀ ਸਬੂਲਤਾ ਤੇ ਸ਼ਿਰਕ ਕੋਲੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਦਿਵਾਉਣਾ
 ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੰਤੋਖੀ ਤੇ ਤਜਾਗੀਆਂ ਦੀਆਂ ਨੇਕ ਮੰਡਲੀਆਂ
 ਬਣਾਈਆਂ ਅਤੇ ਪੁਲੋਕ ਦੇ ਸੁਖਾਂ ਦੇ ਖਿਆਲਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣਾ
 ਆਪ ਸਾਰਾ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਏਹ ਐਉਂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ ਕਿ
 ਆਪਣੇ ਮਗਰ ਲਗਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਭਾਈਚਾਰਕ ਤੇ ਮਜ਼ਹਬੀ
 ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ, ਜੋ ਗਿਰਾਵਟ ਵਾਲੀਆਂ ਸਨ, ਛੁਟਕਾਰਾ ਦਿਵਾ ਦੇਣ,
 ਤਾਕਿ ਸਦੀਆਂ ਦੀ ਸੜਾਂਦ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾ ਕੇ ਇਕ ਨਵੀਂ
 ਕੌਮ ਉਠ ਖੜੀ ਹੋਵੇ। ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਫਿਰਕੇ ਬੰਦੀਆਂ ਮੁਕੰਮਲ
 ਕੀਤੀਆਂ, ਬਜਾਏ ਇਸ ਦੇ ਕਿ ਕੌਮੀਅਤ ਦੇ ਉਹ ਬੀਜ ਬੀਜਦੇ,
 ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਫਿਰਕੇ ਹੁਣ ਤਕ ਉਸੇ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ
 ਉਹ ਛੋੜ ਗਏ ਸਨ, ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਲਈ ਹੀ
 ਮਖਸੂਸ ਰਖੀ ਰਹੀ ਕਿ ਸੁਧਾਰ ਦੇ ਸੱਚੇ ਅਸੂਲਾਂ ਨੂੰ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ
 ਪਛਾਣਨ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਉਹ ਵਿਸ਼ਾਲ ਨੀਹਾਂ ਰਖੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ
 ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਾਨਸ਼ੀਨ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼-
 ਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਮਨ ਇਕ 'ਨਵੀਨ ਕੌਮੀਅਤ' ਨਾਲ ਪ੍ਰਜੂਲਤ ਕਰ
 ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਇਸ ਮਸਲੇ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਜਾਮਾ ਪਹਿਨਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ
 ਛੋਟੇ ਤੋਂ ਛੋਟਾ ਵਡੇ ਤੋਂ ਵਡੇ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਹ ਬਰੱਬਰੀ
 ਜਿਵੇਂ ਨਸਲ ਚਿਰ ਤਿਵੇਂ ਈਮਾਨ ਵਿਚ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਮਜ਼ਹਬੀ

ਉਮੈਦਾਂ ਵਿਚ ਤਿਵੈਂ ਰਾਜਨੈਤਕ ਹੱਕਾਂ ਵਿਚ ਇਕੋ ਜੇਹੀ ਹੈ" ।
 ਭਾਵੇਹ ਕਿ ਇਕ ਜੀਉਂਦੀ ਜਾਗਦੀ ਸਬਲ ਕੌਮ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ ।
 [ਪੰ: ੪੦

[ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਤੇ ਵੇਦਕ ਰਿਸ਼ੀ]

ਜੈਦੇਵ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਜਾਂ ਇਉਂ ਕਹੋ ਕਿ ਪੰਜਵੀਂ ਸਦੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਲੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਯਾਗਵਲਕ ਵਰਗੇ ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ ਦਾ ਕਮਾਲ ਅਤੇ ਛਿਆਂ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ, ਗੀਤਾ ਦਾ ਕਮਾਲ ਇਕ ਬੁਧੀ ਮੰਡਲ ਦਾ ਕਮਾਲ ਹੈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਉਪਜੇ ਇਖਲਾਕੀ ਫਿਲਸਫੇ ਦਾ ਕਮਾਲ ਬੁਧ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਹੋ ਗਿਆ । ਯੋਗ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਸ਼ਰੀਰਕ ਅੰਗਾਂ ਦੀਆਂ ਕ੍ਰਿਯਾਵਾਂ ਪਰ ਵਸੀਕਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਰੂਹਾਨੀ ਰੰਗ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਭਗਤੀ ਨੂੰ ਸਰਸਰੀ ਤੌਰ ਤੇ ਲਗਦੇ ਹੱਥ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ, ਕਮਾਲ ਨਹੀਂ ਵੇਖਦੇ ।

ਪਰੰਤੂ ਵੇਦਕ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਵਿਚ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਬਰਸ ਪਹਿਲੇ ਹੋਏ, ਅਸੀਂ ਇਕ ਹੋਰ ਸੁੰਦਰਤਾ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ । ਜਦੋਂ ਅਜੇ ਫਿਲਸਫੇ ਵਾਲੀ ਛਾਣ ਬੀਣ ਵਾਲੇ ਤ੍ਰਿਖੇ ਮਗਜ਼ ਨਹੀਂ ਸਨ ਆਏ, ਜਦੋਂ ਅਜੇ ਮਗਜ਼ ਇਖਲਾਕੀ ਤੇ ਦਾਰਸ਼ਨਕ ਬਾਰੀਕੀਆਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਨ ਗਏ, ਜਦੋਂ ਅੰਤਰ-ਬ੍ਰਿਤ ਯੋਗ ਦੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਮੇ ਮਲੂਮ ਨਹੀਂ ਸੇ ਹੋਏ ਤੇ ਜਦੋਂ ਲਗਪਗ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਬੁਤ ਪ੍ਰਸਤੀ, ਦਰਖਤ ਪ੍ਰਸਤੀ, ਰੂਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤਸ਼ ਵਿਚ, ਭੈ ਤੇ ਭਰਮ ਹੇਠ ਗੁਸਿਆ ਪਿਆ ਸੀ; ਓਦੋਂ ਸਿਧਾ ਸਾਦਾ ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਬੇ ਛਲ, ਬਹਾਦਰ ਆਰਯ ਆਦਮੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਦਰਯਾਵਾਂ ਦੇ ਕੰਢੇ ਦੁੱਧ ਪੀ ਕੇ ਖੀਵਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਸ ਦਾ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸਰੀਰ ਤੇ ਨਵਾਂ ਨਰੋਆ ਦਿਲ ਸੂਰਜ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਸਿਫਤ ਸਲਾਹ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਚੰਦ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਗੀਤ ਗਾਉਂ ਉਠਦਾ ਹੈ । ਵਾਯੂ ਤੇ ਅਗਨੀ ਦੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਮੇ ਤੱਕ ਸਾਮਨ (ਗੀਤ) ਰਚਦਾ । ਗੱਲ ਕੀ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਚਮਤਕਾਰ ਅਸਚਰਜ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਰ ਓਹ

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿਫਤ ਸਲਾਹ ਕਰਦਾ ਤੇ ਕਿਸੇ ਸੁਆਦ ਵਿਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਅਜੇ ਸ਼ੰਕਰ ਦੇ ਆਤਮਾਂ ਦਾ ਅਰ ਉਪਨਿਖਦਾਂ ਦੇ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਦੇ ਲਿਸ਼ਕਾਰ ਤੋਂ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੇ ਚਮਤਕਾਰੇ ਤੋਂ ਇਹ ਕਿਸੇ ਵਿਸਮਾਦੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਰਸ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਝੁਮਦਾ ਤੇ ਵੇਦਕ ਗੀਤ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ (Objective yog) ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਤੋਂ ਯੋਗ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਲੋੜ ਵੇਲੇ ਇਹ ਚਮਤਕਾਰ ਲੇ ਪਿਛੇ ਝਾਤ ਮਾਰਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਅੱਗ ਦੇ ਮਗਰ ਅਗਨੀ ਦੇਵਤਾ, ਬੱਦਲਾਂ ਮੀਂਹਾਂ ਦੇ ਮਗਰ ਇੰਦ੍ਰ ਦੇਵਤਾ ਤੇ ਸਰੱਸ੍ਵਤੀ ਨਦੀ ਦੇ ਮਗਰ 'ਵਾਚ' ਦੇਵੀ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਲੈਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਫੇਰ ਓਹਨਾਂ ਅੱਗੇ ਅਰਦਾਸਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮਾਨੋ ਕੁਦਰਤੀ ਜਲਵਿਆਂ ਦੇ ਮਗਰ ਇਸ ਨੂੰ ਕੁਛ ਭਰਮ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਹੋਰ ਲੁਕੀ ਤਾਕਤ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਤਾਕਤ ਨੂੰ 'ਇਕ' (ਵਾਹਿਦ) ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ ਤੇ ਹਰੇਕ ਦੇ ਮਗਰ ਵੱਖਰੀ ਤਾਕਤ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਬਲਵਾਨ ਪਰ ਆਪਣੇ ਵਰਗੀ ਸਰੀਰਕ ਛਾਵਾਂ (Passions) ਵਾਲੀ ਸ਼ਕਤੀ ਅਨੁਮਾਨਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਐਉਂ ਇਸ ਦੀ ਸਨੇ ਸਨੇ ਅਨੰਤ ਵਲ ਭੋਲੀ ਭੋਲੀ ਝਾਕੀ ਪੈ ਰਹੀ ਹੈ ਅਰ ਫਿਰ ਦੇਖੋ ਇਹ ਇਥੋਂ ਤਕ ਚਲੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ 'ਇਕ' ਦੇ ਖਿਆਲ ਭੀ ਆਉਣ ਲਗ ਪਏ ਹਨ ਤੇ ਵਜਾਪਕਤਾ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਭੀ ਆ ਗਏ ਹਨ। ਅਥੋਂ ਤਾਈਂ ਕਿ ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਨਿਰਛਲ ਭੋਲੀਆਂ ਸੱਚੀਆਂ ਤੇ ਬਨਾਵਟੀ ਧਰਮਾਂ ਅਤੇ ਝੂਠੀਆਂ ਲਾਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਉੱਚੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਭੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਬ੍ਰਿਛਾਂ ਹੇਠ ਗਿੱਧੇ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਤੇ ਉਸ ਅਨੰਤ ਨੂੰ 'ਸੁਗੰਧੀ ਰੂਪ' ਕਹਿਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ ਹਨ :—

ਹੇ ਸੁਗੰਧੀ ਰੂਪ ਤੈ ਕਾਲ ਦਰਸ਼ੀ !
 ਸਾਡੇ ਪਤੀਆਂ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਵਾਲੇ !

ਸਾਡੇ ਯੋਗ ਵਰ ਨੂੰ ਮਿਲਾ ਦੇਹ* ।

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਪੰਜਾਬੀ, ਸਾਡੇ ਵੱਡੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸੇ ਪਿਆਰੀ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਚਮਤਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਰਸ ਜਾਂ ਸਤਿਕਾਰ ਵਾਲੇ ਭੈ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਓਹਨਾਂ ਦੇ ਗੀਤ ਗਾਵੇਂ, ਨਿੰਦਣ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਸਤਿਕਾਰ ਯੋਗ ਹਨ ਕਿ ਓਹਨਾਂ ਪਰ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਚਮਤਕਾਰ ਅਚਰਜਤਾ ਤੇ ਸਲਾਹੁਤ (Admiration) ਦਾ ਅਸਰ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਓਹ ਕਿਸੇ ਅਸਚਰਜ ਵਿਚ ਤੇ ਵਿਸਮਾਦ ਦੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਕਿਸੇ ਰਸ ਵਿਚ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ । ਇਹ ਇਕ ਮੁਤਾਲਯਾ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟ-ਮਾਨੀ ਚਮਤਕਾਰ ਤੋਂ ਉਪਨਿਖਦਾਂ ਦੇ ਬ੍ਰਹਮ ਅਤੇ ਧਾਰਨਾਂ ਧਯਾਨ ਸਮਾਧੀ ਦੇ 'ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾ' ਦੇ ਯੋਗ ਤਕ ਅੱਪੜੇ । ਚੂੰਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖਾਂ ਪਰ, ਜੋ ਇਸ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹੋਏ, ਬਹੁਤ ਮਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਾਡੇ ਉਪਰ ਕਹੇ ਗੁਣਾਂ ਕਰ ਕੇ ਤੇ ਸਾਡੇ ਵੱਡੇ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਹੈਨ ਭੀ ਇਸ ਚੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਸਨਮਾਨ ਯੋਗ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਆਪ ਨੂੰ ਦੱਸਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸ ਪਾਸਿਓਂ ਭੀ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਕਮਾਲ ਤੇ ਖੜੇ ਹੈਨ । ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਕੁਦਰਤੀ ਚਮਤਕਾਰਾਂ ਤੇ ਸੁੰਦਰਤਾਈਆਂ ਤੋਂ ਜੋ ਰਸ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਭੀ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਵਿਚ ਕਮਾਲ ਹੈ । ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਵੇਖਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਪੂਰੇ ਸਾਖੀ ਹਨ ਅਤੇ ਹਿੰਦ ਵਿਚ 'ਕੁਦਰਤ' ਦੀ ਦੁਹਾਈ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਇਸੇ ਦਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਦਿੱਤੀ ਹੈ :—

ਕੁਦਰਤਿ ਦਿਸੈ ਕੁਦਰਤਿ ਸੁਣੀਐ ਕੁਦਰਤਿ ਭਉ
ਸੁਖ ਸਾਰੁ ॥ ਕੁਦਰਤਿ ਪਾਤਾਲੀ ਆਕਾਸੀ ਕੁਦਰਤਿ
ਸਰਬ ਆਕਾਰੁ ॥ ਕੁਦਰਤਿ ਵੇਦ ਪੁਰਾਣ ਕਤੇਬਾ
ਕੁਦਰਤਿ ਸਰਬ ਵੀਚਾਰੁ ॥ ਕੁਦਰਤਿ ਖਾਣਾ

* ਤ੍ਰਯੰਬਕੰ ਯਜਾਮਹੇ ਸੁਗੰਧਿ ਪਤਿ ਵੇਦਨੰ । [ਯਜੁ: ਅ: ੩, ਮੰ: ੧

ਪੀਣਾ ਪੈਨਣੁ ਕੁਦਰਤਿ ਸਰਬ ਪਿਆਰ ॥
 ਕੁਦਰਤਿ ਜਾਤੀ ਜਿਨਸੀ ਰੰਗੀ ਕੁਦਰਤਿ ਜੀਅ
 ਜਹਾਨ ॥ ਕੁਦਰਤਿ ਨੇਕੀਆ ਕੁਦਰਤਿ ਬਦੀਆ
 ਕੁਦਰਤਿ ਮਾਨੁ ਅਭਿਮਾਨੁ ॥ ਕੁਦਰਤਿ ਪਉਣੁ
 ਪਾਣੀ ਬੈਸੰਤਰੁ ਕੁਦਰਤਿ ਧਰਤੀ ਖਾਕੁ ॥ ਸਭ
 ਤੇਰੀ ਕੁਦਰਤਿ ਤੂੰ ਕਾਦਿਰੁ ਕਰਤਾ ਪਾਕੀ ਨਾਈ
 ਪਾਕੁ ॥ ਨਾਨਕ ਹੁਕਮੈ ਅੰਦਰਿ ਵੇਖੈ ਵਰਤੈ
 ਤਾਕੋ ਤਾਕੁ* ॥੨॥

[ਵਾਰ ਆਸਾ ਮ: ੧

ਕੁਦਰਤਿ ਦੇ ਸਾਮਾਨਾਂ ਤੋਂ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਝਲਕਾ ਵਜਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ (Admiration ਤੇ Adoration) ਅਚਰਜ ਤੇ ਸਲਾਹੁਣ ਦਾ ਭਾਵ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜੇ ਸੁਭਾਗ ਹੋਣ ਤਾਂ ਵਿਸਮਾਦ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਉਸ ਦਾ ਐਉਂ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹਨ: --

ਵਿਸਮਾਦੁ ਨਾਦ ਵਿਸਮਾਦੁ ਵੇਦ ॥
 ਵਿਸਮਾਦੁ ਜੀਅ ਵਿਸਮਾਦੁ ਭੇਦ ॥
 ਵਿਸਮਾਦੁ ਰੂਪ ਵਿਸਮਾਦੁ ਰੰਗ ॥
 ਵਿਸਮਾਦੁ ਨਾਗ ਫਿਰਹਿ ਜੰਤ ॥ ਵਿਸਮਾਦੁ
 ਪਉਣੁ ਵਿਸਮਾਦੁ ਪਾਣੀ ॥ ਵਿਸਮਾਦੁ
 ਅਗਨੀ ਖੇਡਹਿ ਵਿਡਾਣੀ ॥ ਵਿਸਮਾਦੁ
 ਧਰਤੀ ਵਿਸਮਾਦੁ ਪਾਣੀ ॥ ਵਿਸਮਾਦੁ
 ਸਾਦਿ ਲਗਹਿ ਪਰਾਣੀ ॥ ਵਿਸਮਾਦੁ
 ਸੰਜੋਗੁ ਵਿਸਮਾਦੁ ਵਿਜੋਗੁ ॥ ਵਿਸਮਾਦੁ ਭੁਖ
 ਵਿਸਮਾਦੁ ਭੋਗੁ ॥ ਵਿਸਮਾਦੁ ਸਿਫਤਿ
 ਵਿਸਮਾਦੁ ਸਾਲਾਹ ॥ ਵਿਸਮਾਦੁ ਉਝੜ

* ਇਹ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਚੱਜਿਆ ਹੈ।

ਵਿਸਮਾਦੁ ਰਾਹ ॥ ਵਿਸਮਾਦੁ ਨੇੜੈ
 ਵਿਸਮਾਦੁ ਦੂਰਿ ॥ ਵਿਸਮਾਦੁ ਦੇਖੈ
 ਹਾਜਰਾ ਹਜੂਰਿ ॥ ਵੇਖਿ ਵਿਡਾਣੁ ਰਹਿਆ
 ਵਿਸਮਾਦੁ ॥ ਨਾਨਕ ਬੁਝਣੁ ਪੂਰੇ ਭਾਗਿ
 ॥ ੧ ॥

[ਵਾਰ ਆਸਾ ਮ: ੧

ਹਾਂ ਜੀ, ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਤੇ
 ਇਸ ਦੇ ਅਚਰਜ ਰੰਗ ਅਚਰਜ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ
 ਵੇਖਕੇ ਆਪ ਵਿਡਾਣ (ਅਸਚਰਜ) ਹੋ ਕੇ ਵਿਸਮਾਦ ਮਗਨ ਹੋ
 ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਹੈਨ ਨਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪੁਰਾਣੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਿਰਛਲ
 ਕੁਦਰਤ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਵਿਚ ਉੱਚੇ ਖੜੇ ਅਰ ਕੈਸੇ ਅਭੁੱਲ! ਉਹ
 ਪੁਰਾਣੇ ਸਤਿਕਾਰ ਜੋਗ ਪੰਜਾਬੀ ਤਾਂ ਚਮਤਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਅਚਰਜ
 ਹੋ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਵਿੱਚ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਸ
 ਪੈਂਦੇ ਹੋਏ ਅਚਰਜ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਵਿਸਮਾਦ ਵਿੱਚ ਲੀਨ
 ਹੋਕੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾ ਪਦ ਵਿੱਚ ਵੇਈਂ ਦਾ ਗੋਤਾ ਮਾਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।
 ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੇ ਝਲਕੇ ਤੋਂ ਭੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾ ਵਿੱਚ—ਉਸ
 ਬੇਅੰਤ ਵਿੱਚ—ਜਾ ਗੁੰਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਦੇ ਨਾਲ ਅੱਠ ਪਹਿਰ
 ਜੁੜੇ ਰਹਿਣਾ, ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਨੇ ਕਮਾਲ, ਕਮਾਲਾਂ ਦਾ ਕਮਾਲ
 ਕਰ ਕੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਆਨ, ਕੁਲ ਦਾ
 ਵੱਡਾ, ਆਪ ਪੌਹਤ ਆਪੇ ਸਰਦਾਰ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਪਦਾਰਥਾਂ
 (ਸੂਰਜ, ਚੰਦ, ਧਰਤੀ, ਵਾਯੂ, ਅਗਨੀ, ਜਲ) ਅੱਗੇ ਝੁਕ ਰਿਹਾ
 ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਕੋਈ ਤਾਕਤ ਖਿਆਲਦਾ ਹੈ, ਪਰ
 ਕਾਦਰ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਵਿਚ, ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਬਾਹਰ, ਕੁਦਰਤ
 ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਨਹੀਂ ਲੱਭ ਸਕਦਾ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸੱਚਾ
 ਪੰਜਾਬੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਦਾ ਭੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਫਖਰ
 ਇਸੇ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦ ਝਲਕੇ ਤੋਂ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਕੁਦਰਤ ਦੇ
 ਪਰਦੇ ਦੇ ਪਾਸ ਕਾਦਰ ਨੂੰ ਵੇਖਦਾ ਹੈ :—

ਸਭ ਤੇਰੀ ਕੁਦਰਤਿ ਤੂੰ ਕਾਦਿਰੁ ਕਰਤਾ ਪਾਕੀ

ਨਾਈ ਪਾਕੁ ॥

[ਵਾਰ ਆਸਾ ਮ: ੧

ਹਾਂ ਜੀ, ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕਾਦਰ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਸਿਰ ਉਤੇ ਕੁਦਰਤ ਤੋਂ ਵਖਰਾ ਨਹੀਂ ਵੇਖਦੇ, ਪਰ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਵਿਚ ਭੀ ਵੇਖਦੇ ਤੇ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਵਯਾਪਕਤਾ ਵਾਂਗੂ ਹਰ ਰਗ ਰੇਸੇ ਵਿਚ ਵੱਸਦਾ ਵੇਖਦੇ ਤੇ ਆਖਦੇ ਹਨ :---

“ਬਲਿਹਾਰੀ ਕੁਦਰਤਿ ਵਸਿਆ ॥”*

‘ਹੇ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਵਸੇ’ ਬੇਅੰਤ ਮੈਂ ਤੈਥੋਂ ਸਦਕੇ !

ਹਾਂ ਜੀ, ਕੁਦਰਤ ਉਤੇ ਕਾਦਰ, ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਵਿਚ ਕਾਦਰ ਤੇ ਸਾਰੀ ਕੁਦਰਤ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਬੱਧੀ, ਤੈਏ ਰੰਗ ਤੱਕਦਿਆਂ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਨਹੀਂ ਦੀਹਦੇ, ਇਕੋ ਇਕ ਦੀਹਦਾ ਹੈ:---

“ਨਾਨਕ ਹੁਕਮੇ ਅੰਦਰਿ ਵੇਖੈ

ਵਰਤੈ ਤਾਕੋ ਤਾਕੁ ॥”

ਤਾਂਕ ਹੀ ਤਾਂਕ--ਇਕ ਇੱਕ--ਦੀਹਦਾ ਹੈ। ਕੈਸੀ ਪਵਿੱਤ ਵਾਹਦਾਨੀਅਤ ਹੈ, ਕੈਸੀ ਆਦਰਸ਼ਕ ਸਿਖਰੇ ਚੜ੍ਹੀ ਏਕਤਾ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ, ਕਰਨੀ ਤੇ ਤਾਲੀਮ ਹੈ, “ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਤੋਂ ਯੋਗ”† ਤੇ “ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾ ਵਿਚ ਯੋਗ”‡ ਦੋਏ ਇਕ ਥਾਂ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਵਿਚ ਕਮਾਲ ਤੇ ਹਨ।

ਰਚਨਾਂ ਦਾ ਉਮਾਹ--ਇਥੇ ਅਸਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਕਮਾਲ ਦੀ ਗੱਲ ਦੱਸਣੀ ਹੈ ਕਿ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਇਕ ਹੋਰ ਸ਼ੈ ਦੇਖੀ ਤੇ ਇਨਸਾਨ ਦੀ ਤਵੱਜੋ ਉਧਰ

* ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੂਸਰੇ ਜਾਮੇ ਫੁਰਮਾਇਆ: ਇਹੁ ਜਗੁ ਮਚੇ ਕੀ ਹੈ ਕੱਠੜੀ

ਸਚੇ ਕਾ ਵਿਚਿ ਵਾਸੁ ॥

[ਵਾ: ਆ: ਮ: ੨

† Objective yog.

‡ Subjective yog.

ਕਰਵਾਈ ਹੈ। ਉਹ ਹੈ 'ਰਚਨਾ ਦਾ ਉਮਾਹ'।

ਜਗਤ ਨੂੰ ਦੁਖ ਰੂਪ ਸਭ ਨੇ ਕਿਹਾ। ਪਰ ਇਸ ਵਿੱਚ ਇਕ ਉਮਾਹ ਵੀ ਵੱਸ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਧਰ ਧਿਆਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਦੁਆਇਆ। ਜਦੋਂ ਸਾਂਖ ਵਰਗੇ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜਗਤ ਨੂੰ 'ਦੁਖ ਰੂਪ' ਕਿ ਅਰਬੀ ਫਾਰਸੀ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਜਗਤ ਨੂੰ 'ਦਾਰੁਲ ਮਿਹਨ' ਪੜ੍ਹੀਦਾ ਹੈ ਯਾ ਚੁਫੇਰੇ ਦੁਖ ਦੇਖੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਦੁਖੀ ਹੈ ਤਾਂ ਚਿੱਤ ਨਿਰਾਸਤਾ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਨਸਾਨ ਦੀ ਨਜ਼ਰ 'ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਉਮਾਹ' ਵਲੋਂ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬੁੱਧ ਜੀ ਵਰਗੇ ਮਹਾਨ ਪੁਰਖਾਂ ਦਾ ਖਜਾਲ ਬੀ ਰੁਕਿਆ ਰਿਹਾ; ਪਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜਦ ਕਿਹਾ ਕਿ 'ਨਾਨਕ ਦੁਖੀਆ ਸਭੁ ਸੰਸਾਰ'; ਓਥੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਪਰਾਲਾ ਦੱਸਿਆ: 'ਮੰਨੈ ਨਾਉ ਸੋਈ ਜਿਣਿ ਜਾਇ ॥' ਫਿਰ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਖਰੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਇਸ 'ਰਚਨਾਂ ਦੇ ਉਮਾਹ' ਵੱਲ ਨਜ਼ਰ ਦਿਵਾਈ ਹੈ*। ਜਿਸ ਤੋਂ ਦਿਲ ਉਸ ਨਿਰਾਸਤਾ ਤੇ ਢਹਿੰਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵੱਲ ਜਾਣੋਂ ਬਚਕੇ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਵਿਗਾਸ ਵਿੱਚ ਆਕੇ ਖਿੜਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅੰਦਰ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਦੀ ਨੀਂਹ ਬੱਝਦੀ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਿਰਵਾਨ ਸਾਧੂ ਨੂੰ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਭਗਤ ਕਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਵਿੱਚ 'ਵਿਗਾਸ' ਖੇੜੇ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਦੱਸਿਆ ਹੈ: 'ਨਾਨਕ ਭਗਤਾ ਸਦਾ ਵਿਗਾਸੁ'।

'ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਉਮਾਹ' 'ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਚਾਉ' ਦੀ ਛੁਹ ਲਾਉਣ ਦਾ ਰੰਗ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਡਿੱਠਾ ਤੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਗਾਵਿਆਂ; ਜਿਸ ਦੇ ਵੰਨਕੀ ਮਾਤ੍ਰ ਥਹੁ ਇਉਂ ਲਗਦੇ ਹਨ :—

“ਸਭ ਦੁਨੀਆ ਸੁਬਹਾਨੁ ਸਚਿ ਸਮਾਈਐ ॥”

[ਵਾਰ ਮਾਝ ਮ: ੧

* 'ਸਭੁ ਦੁਨੀਆਂ ਸੁਬਾਹਨੁ' ਇਹ ਵਾਕ ਬੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ।

ਪੁਨਾ--'ਦਹਦਿਸਿ ਸਾਖ ਹਰੀ ਹਰੀਆਵਲ...॥'*

[ਤੁਖਾਰੀ ਛੰਤ ਮ: ੧

ਸ਼ਾਮਾ ਪਈਆਂ ਤਾਂ ਆਪ ਤਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਗਗਨ
ਨੂੰ ਦੇਖਕੇ ਉਸ ਨਜ਼ਾਰੇ ਵਿੱਚ ਕਰਤਾਰ ਦੀ ਆਰਤੀ ਦਾ ਉਤਸਾਹ
ਤੱਕਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਸ ਸੋਹਣੀ ਬੋਲੀ ਵਿੱਚ 'ਗਗਨ ਮੈ ਥਾਲੁ'
ਦੀ ਆਰਤੀ ਉਚਾਰਦੇ ਹਨ ।

ਬਰਸਾਤ ਲੱਗੀ ਤੱਕ ਕੇ ਆਪ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ :—

ਬਰਸੈ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਧਾਰ ਬੂੰਦ ਸੁਹਾਵਣੀ ॥ †
ਬਸੰਤ ਆਈ ਦੇਖ ਕੇ ਉਚਾਰਦੇ ਹਨ :—

ਮਾਹਾ ਮਾਹ ਮੁਮਾਰਖੀ ਚੜਿਆ ਸਦਾ ਬਸੰਤ ॥

ਪੁਨਾ—ਰੁਤਿ ਆਈ ਲੇ ਸਰਸ ਬਸੰਤੁ ਮਾਹਿ ॥

[ਬਸੰਤ ਮ: ੧

ਪੁਨਾ—ਆਪੇ ਭਵਰਾ ਫੂਲ ਬੇਲਿ ॥ ਆਪੈ ਸੰਗਤਿ ਮੀਤ
ਮੇਲਿ ॥ ੧ ॥ ਐਸੀ ਭਵਰਾ ਬਾਸਿ ਲੇ ॥ ਤਰਵਰ
ਫੂਲੇ ਬਨਹਾਰੇ ॥

* ਦੂਸਰੇ ਜਾਮੇ ਵਿਚ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ :—

ਚਉਥੈ ਪਹਰਿ ਸਬਾਹ ਕੈ ਸੁਰਤਿਆ ਉਪਜੈ ਚਾਉ ॥

[ਮਾਝ ਵਾਰ ਮ: ੨

ਪੰਚਵੇਂ ਜਾਮੇ ਵਿਚ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ :—

ਚਿੜੀ ਚੁਹਕੀ ਪਹੁ ਫੁਟੀ ਵਗਨਿ ਬਹੁਤੁ ਤਰੰਗ ॥

ਅਚਰਜ ਰੂਪ ਸੰਤਨ ਰਚ ਨਾਨਕ ਨਾਮਹਿ ਰੰਗ ।

[ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫

† ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ :—

ਨਾਨਕ ਬਿਜੁਲੀਆ ਚਮਕੰਨਿ ਘੁਰਨਿ ਘਟਾ ਅਤਿ ਕਾਲੀਆ ॥

ਬਰਸਨਿ ਮੇਘ ਅਪਾਰ ਨਾਨਕ ਸੰਗਮਿ ਪਿਰੀ ਸੁਹੰਦੀਆ ।

[ਮਾਰੂ ਵਾਰ ਮ: ੫

— ੩੯ —

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁਦਰਤੀ ਵਿਗਾਸ ਤੋਂ ਵਿਗਾਸ ਦੀ ਛੁਹ ਲੈ ਕੇ ਉਮਾਹ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਜਗਾ ਜਗਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਆਏ ਹਨ ।

ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਭੇਤ ਇੰਹ ਸਿਖਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਕਾਦਰ ਨਾਲ ਅੰਤ੍ਰਾਤਮੇ ਮਿਲੇ ਰਹੋ ਤਾਂ ਬਾਹਰ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਬੀ ਉਮਾਹ ਤੇ ਉਮਾਹ ਦਾ ਦਾਤਾ ਪ੍ਰਦੀਪਤ ਦਿੱਸੇਗਾ । ਅੰਦਰ ਟਿਕਾਉ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤ ਉਮਾਹ ਦਾ ਮੀਂਹ ਵਰਸਾ ਰਹੀ ਹੈ ।

ਚੇਤਿ ਬਸੰਤੁ ਭਲਾ ਭਵਰ ਸੁਹਾਵੜੇ ॥ ਬਨ ਫੂਲੇ

ਮੰਝ ਬਾਰਿ ਮੈ ਪਿਰ ਘਰਿ ਬਾਹੁੜੈ ॥ [ਤੁਖਾਰੀ ਛੰਤ ਮ: ੧

[ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਤੇ ਜ਼ੋਰਾਸਟਰ]

ਈਰਾਨ ਵਿਚ ਜ਼ੋਰਾਸਟਰ ਤੇ ਚੀਨ ਵਿਚ ਤਾਉ ਤੇ ਕਨਫਯੂਕਸ ਆਦਿ ਬਜ਼ੁਰਗ ਹੋਏ ਹਨ । ਜ਼ੋਰਾਸਟਰ ਬਾਬਤ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਓਹ ਕਈ ਹੋਏ ਹਨ । ਕਈ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੂਸਾ ਦੇ ਵਕਤ* ਪਹਿਲਾ ਸ੍ਰੀ ਜ਼ੋਰਾਸਟਰ ਹੋਇਆ ਤੇ ਕਈ ਅੱਜ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰ ਬਰਸ ਪਹਿਲੇ ਹੋ ਬੀਤਿਆ ਖਿਆਲ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਕਈ ਉਸ ਨੂੰ ਟ੍ਰਾਜਨ ਜੰਗ ਤੋਂ ਪੰਜ ਛੇ ਹਜ਼ਾਰ ਬਰਸ ਪਹਿਲੋਂ ਦਾ ਦੱਸਦੇ ਹਨ, ਹਰ ਹਾਲ ਪਲਾਤੂਸ ਤੇ ਅਰਸਤੂ ਨੇ ਜੋ ਉਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਜ਼ੋਰਾਸਟਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਦਾ ਤਾਂ ਸਹੀ ਹੋ ਗਿਆ । ਜ਼ੋਰਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਅੱਜ ਤੱਕ ਪਾਰਸੀ ਲੋਕ ਅਪਣਾ ਆਦਰਸ਼ਕ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖ ਮੰਨਦੇ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲਿਖੀ ਯਾ ਸੰਕਲਤ ਕੀਤੀ ਧਰਮ ਪੁਸਤਕ 'ਜੈਂਦ ਅਵਸਥਾ'† ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ੋਰਾਸਟਰ ਜੀ ਇਕ ਐਸੀ 'ਤਾਕਤ' ਨੂੰ ਸਦਾ ਤੋਂ ਕਾਇਮ ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਜਿਸਨੂੰ ਓਹ "ਜਰੂਆਨਾ ਅਕਾਰਨਾ" ਆਖਦੇ ਹਨ । ਇਸਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਬੇਹੱਦ ਕਾਲ'। ਇਸ 'ਜਰੂਆਨਾ ਅਕਾਰਨਾ'

* ਇਸ ਹਿਸਾਬ ਆਪ ਈਸਾ ਜੀ ਤੋਂ ਚੌਦਾਂ ਕੁ ਸਦੀਆਂ ਪਹਿਲੋਂ ਹੋਏ ।

† ਇਹ ੨੧ ਸਨ, ਪਰ ਤੈ ਹੁਣ ਲਝਦੀਆਂ ਹਨ ।

ਨੇ ਦੋ ਮਹਾਂ ਬਲੀ ਰਚੇ, ਇਕ 'ਆਹਰਮਜ਼ਦ' (ਨੇਕੀ ਦਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਤੇ ਰਖਯਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ) ਚਾਨਣ ਇਸ ਨੇ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ। ਦੂਸਰਾ 'ਆਹਰਮਨ' (ਬਦੀ ਦਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ) ਇਸ ਨੇ ਹਨੇਰਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ। ਜ਼ੋਰਾਸਟਰ ਦੇ ਮਤ ਵਿੱਚ ਅੱਗ ਦੀ ਪੂਜਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ, ਸ਼ਾਇਦ ਆਹਰਮਜ਼ਦ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਤਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਹ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਾ ਦੇਵਤਾ ਪੂਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਖੋਜ ਇਹ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ੋਰਾਸਟਰ ਦਾ ਅਗਨੀ ਪੂਜਾ ਮਤ ਨਹੀਂ, ਤੂਰਾਨੀਆ ਵਿੱਚੋਂ ਮਾਗੀ ਦੇ ਜ਼ਰੀਏ ਅਗਨੀ ਪੂਜਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਆਈ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਤ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਗਈ।

ਇਹ ਭੀ ਅੱਜ ਕੱਲ ਹਿੰਦ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਕਦੇ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਿਆਸ ਜੀ ਜ਼ੋਰਾਸਟਰ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਸੇ ਤੇ ਸਮਝਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਆਪ 'ਜਰੂਆਨਾ ਅਕਾਰਨਾ' ਦੀ ਉਪਾਸਨਾ ਫੈਲਾਓ ਤੇ ਆਹਰਮਨ ਦਾ ਮਸਲਾ— ਕਿ ਉਹ ਬੀ ਇਕ ਵਜੂਦ ਹੈ— ਨਾਂ ਫੈਲਾਓ, ਪਰ ਓਹਨਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮੰਨਿਆਂ, ਪਰ ਇਹ ਦਾਅਵਾ ਅਜੇ ਸਬੂਤ ਤਲਬ ਹੈ। ਇਸ ਮਤ ਦਾ ਅਸਲੀ ਫਰਕ ਵਾਲਾ ਖਿਆਲ ਇਹ 'ਆਹਰਮਨ' ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਜੋ ਮਗਰੋਂ ਯਹੂਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਗਿਆ ਤੇ ਓਹਨਾਂ ਤੋਂ ਈਸਾਈਆਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਲਿਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਹਰਮਨ ਦਾ ਨਾਮ ਅਜ਼ਾਜ਼ੀਲ ਤੇ ਸ਼ੈਤਾਨ ਭੀ ਧਰਿਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਬਦੀ ਇਕ ਪੇਰਕ, ਲੁਭਾਉਣ ਵਾਲੀ ਅਜ਼ਮਾਇਸ਼ ਤਾਂ ਮੰਨੀ ਹੈ, ਪਰ ਖੁਦਾ ਦਾ ਸ਼ਰੀਕ ਸ਼ੈਤਾਨ ਬਦੀ ਦਾ ਮਾਲਕ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ, ਅਰ ਆਪਣੇ ਨਫਸ ਨੂੰ ਯਾ ਆਪਣੀ ਭੁੱਲ ਨੂੰ ਬਦੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਸ਼ੈਤਾਨ ਦੇ ਖਿਆਲ ਵਾਂਗੂ ਹਿੰਦੀਆਂ ਨੇ ਕਲਜੁਗ ਨੂੰ ਵਜੂਦ ਵਾਲਾ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਬਦੀ ਦੇ ਵਜੂਦ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵਜੂਦ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ ਤੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਓਹੋ ਧਰਤੀ ਹੈ, ਓਹੋ ਚੰਦ ਤੇ ਤਾਰੇ ਹਨ; ਕਲਜੁਗ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼, ਤੀਰਥ, ਟਿਕਾਣੇ ਆਇਆ ਨਹੀਂ ਡਿੱਠਾ ਗਿਆ, ਕਿਤੇ ਕੋਠਾ ਨਹੀਂ ਪਾ ਕੇ ਬੈਠਾ

ਹੋਇਆ। ਫਿਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ : 'ਆਖ ਗੁਣਾਂ ਕਲਿ ਆਈਐ'; ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਰੂਪੀ ਕਲਿਜੁਗ ਆਇਆ ਹੈ। ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਆਚਰਨ ਬੁਰੇ ਹੋ ਗਏ ਹਨ, ਇਹ ਅਵਗੁਣਾਂ ਰੂਪ ਕਲਜੁਗ ਹੈ*, ਇਹ ਸ਼ੈਤਾਨ ਹੈ। ਐਸਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਓਹਨਾਂ ਨੇ ਫਿਲਾਸਫੀ ਦੇ ਉਚੇ ਤੋਂ ਉਚੇ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਦਿਖਾਇਆ ਹੈ ਅਰ ਰੂਹਾਨੀ ਸਚਾਈ ਪ੍ਰਗਟਾਈ ਹੈ। ਇਕ ਫਰਜ਼ੀ ਸ਼ੈਤਾਨ ਭੈ ਤੇ ਖੁਦਾ ਦਾ ਸ਼ਰੀਕ ਅਰ ਸਾਡੇ ਲਈ ਉਜ਼ਰ ਦਾ ਟਿਕਾਣਾ ਕਿ ਪਾਪ ਆਪ ਕਰੀਏ ਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇ ਉਸ ਦੇ ਮੜ੍ਹੀਏ, ਇਸ ਭੁੱਲ ਤੋਂ ਬਚਾਇਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਿਖਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੀ ਅੰਦਰਲੀ ਜਿੰਦ-ਕਣੀ ਇਕ ਰਸ ਬੇਅੰਤ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਾਲ ਲਗਾਉ ਵਿਚ ਰਹੇ, ਉਸ ਤੋਂ ਸਾਕਤੀ ਕਦੀ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਇਉਂ ਇਸ ਵਿਚ ਬਲ, ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਮ, ਆਨੰਦ, ਰਸ, ਸੁਖ ਵਧਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਸ ਆਪਣੀ ਕਣੀ ਨੂੰ ਬਲਵਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਓਹਨਾਂ ਸਾਮਾਨਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਕਿ ਜੋ ਭੈ ਅਰ ਭਰਮ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਸਗੋਂ ਇਸ ਸੁਤੰਤ੍ਰਤਾ, ਸਫਲਤਾ ਤੇ ਤੁੱਕੀ ਕਰਨ ਵਿਚ ਹਾਰਿਜ ਹੋਣ।

ਇਸ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਤਾਂ ਜ਼ੋਰਾਸਟਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਈਸਾਈਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਖਿਆਲ ਲਿਆ ਹੀ ਸਭ ਨੇ ਜ਼ੋਰਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਮਤ ਤੋਂ ਹੈ, ਪਰ ਅਗਨੀ ਪੂਜਾ ਵਿਚ ਇਹ ਮਤ ਵੇਦਕ ਮਤ ਦੇ ਅਗਨਿ ਹੋਤ੍ਰ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਅੱਗ ਦੀ ਥਾਂ ਅੱਗ ਦੇ ਕਰਤਾ ਦੀ ਪੂਜਾ ਤੇ ਸ਼ੈਤਾਨ ਦੀ ਥਾਂ ਨਫਸ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੀ ਮੱਤ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਇਖਲਾਕ ਤੇ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਆਰਾਧਨਾ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦਾ ਕਮਾਲ ਦਰਸਾ ਹੀ ਆਏ ਹਾਂ।

* ਦੇਖੋ ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧ 'ਸੋਈ ਚੰਦੁ ਚੜ੍ਹਹਿ ਸੇ ਤਾਰੇ ।'

† ਜੁਦਾ। ਟੁੱਟਿਆ।

[ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਤੇ ਤਾਉ ਲਾਉਟਸ ਕਨਫਯੂਕਸ]

ਤਾਉ ਆਦਮੀ ਦਾ ਨਾਮ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਇਕ ਮਤ ਹੈ ਜੋ ਢੇਰ ਚਿਰ ਈਸਾ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਚੀਨ ਜੈਸੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਤੁਰਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸ੍ਰੀ 'ਲਾਉਟਸ' ਹੋਏ ਹਨ। ਤਾਉ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਪੰਥ, ਪਰ ਮਗਰੋਂ ਤਾਉ ਦੇ ਅਰਥ ਹੋ ਗਏ 'ਕਰਤਾ, ਅਦਿਸ਼ਤ ਤੇ ਅਮਰ'। ਲਾਉਟਸ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਨਿਚੋੜ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਨੇਕੀ ਬਦੀ ਨੂੰ ਅਖੀਰ ਜਿੱਤੇਗੀ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਮਤਾਂ ਨੂੰ ਤੇ ਆਦਿ ਹਿੰਦ ਦੀ ਤਪੱਸਿਆ ਨੂੰ ਤੱਕੀਏ ਤਾਂ ਸਰੀਰ, ਸਫਾਈ, ਕਾਇਆਂ ਦਾ ਮਾਂਜਣਾ ਹੀ ਧਰਮ ਸਮਝਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਨ੍ਹਾਉਣਾ, ਸੇਵਾ, ਬ੍ਰਤ ਆਦਿ ਤੇ ਆਸਨਾਂ ਦੀਆਂ ਵਰਜ਼ਸ਼ਾਂ ਸਰੀਰਕ ਅਰੋਗਤਾ ਦੇ ਸਾਧਨ ਹੀ ਧਰਮ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਕੁਛ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਹਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੀਨੀ ਮਤਾਂ ਦਾ ਸੀ। ਜੇ ਕੁਛ ਆਚਰਣਕ ਰੁਖ਼ ਸੀ ਤਾਂ ਇਹੋ ਕਿ ਬਦੀ ਅਖੀਰ ਨੂੰ ਹਾਰੇਗੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਰੀਰਕ ਸਫਾਈ ਦੱਸੀ, ਇਸ਼ਨਾਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਦਾ ਠਹਿਰਾਇਆ; ਪਰ ਸਰੀਰਕ ਸਫਾਈ ਲਈ, ਉੱਚੇ ਇਖ਼ਲਾਕ ਤੇ ਇਖ਼ਲਾਕੀ ਬਿਨਾ ਤੇ ਵਿਸਮਾਦੀ ਰੰਗਾਂ ਤੇ ਪੇਮਾ ਭਗਤੀ ਦੁਆਰਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਿੱਚ ਮੇਲ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਸਰੀਰਕ ਕ੍ਰਿਯਾਵਾਂ ਤੋਂ ਨਿਖੇੜਕੇ ਉੱਚਾ ਲੈ ਗਏ ਤੇ ਕੂਕੇ ਆਖਿਆ:—

“ਕੂੜ ਨਿਖੁਟੇ ਨਾਨਕਾ ਓੜਕਿ ਸਚੇ ਰਹੀ” ।

ਕਨਫਯੂਕਸ ਜੀ ਭੀ ਈਸਾ ਤੋਂ ੫੫੧ ਵਰ੍ਹੇ ਪਹਿਲਾਂ ਚੀਨ ਵਿੱਚ ਹੋਏ ਹਨ। ਆਪ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸੇਵਾ ਭੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਧਰਮ ਭੀ ਸਿਖਾਇਆ, ਆਪ ਦੇ ਮਤ ਦਾ ਨਿਚੋੜ ਤੇ ਉੱਚੇ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਖਿਆਲ ਬਹੁਤ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ, ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਨਫਯੂਕਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਸਿਖਿਆ ਇਕ ਲਫਜ਼ ਵਿੱਚ ਬਿਆਨ ਕਰੋ, ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਖਿਆ ਸੀ 'ਅਦਲਾ ਬਦਲਾ' ਅਰਥਾਤ 'ਜੋ ਸਲੂਕ ਤੁਸੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਨਾਂ ਹੋਵੇ ਉਹ ਦੂਸਰਿਆਂ ਨਾਲ ਨਾਂ

ਕਰੋ'; ਪਰੰਤੂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਹੀ ਚੀਨ ਵਿੱਚ 'ਲਾਟਜ਼ੂ' ਨਾਮੇ ਇਕ ਹੋਰ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖ ਹੋਏ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਤ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਦ ਅੰਦਰ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਖਲਾਕ ਕਨਫਯੂਕਸ ਨਾਲੋਂ ਅਗੇਰੇ ਲੰਘ ਗਿਆ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 'ਅਦਲੇ ਬਦਲੇ' ਦੀ ਥਾਂ, ਇਹ ਸੁਭ ਮਤ ਸਿਖਾਈ ਸੀ ਕਿ 'ਬਦੀ ਦੇ ਬਦਲੇ ਨੇਕੀ ਕਰੋ।'

ਇਹ ਸਾਰੇ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖ ਉਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਇਖਲਾਕੀ ਸਿੱਖਯਕ ਸੇ, ਜਿਸ ਦਾ ਕਮਾਲ ਬੁੱਧ ਜੀ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ, ਜੋ ਅਸੀਂ ਪਿਛੇ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰ ਆਏ ਹਾਂ ਤੇ ਦੱਸ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ 'ਗੁਰੂ ਜੀ' ਉਸ ਦੇ ਕਮਾਲ ਨੂੰ ਭੀ ਸਿਖਰ ਤਕ ਕੀਕੂੰ ਲੈ ਗਏ ਤੇ ਰੂਹਾਨੀ ਕਮਾਲ ਨੂੰ ਨਾਲ ਮਿਲਾਕੇ ਕੀਕੂੰ ਭਗਤ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ 'ਮੁਕੰਮਲ ਸਿਖਯਕ' ਅਰਥਾਤ ਗੁਰੂ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ 'ਅਸਲੀ ਇਖਲਾਕ' ਤੇ 'ਰੂਹਾਨੀਅਤ' ਸਿਖਰ ਤੇ ਪੁੱਜ ਗਈ ਸੀ।

[ਦਇਆ ਨੰਦ ਜੀ]

ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਸਾਡੇ ਹੱਥ ਸੰਕੁਚਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖਾਂ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰ ਦੇ ਉਲਟ ਹਵਾ ਚਲਾਈ ਹੈ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਯੋਗ ਵਯਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾੜਾ ਆਖਣੋਂ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਰੁਕੇ। ਯੂਰਪ ਵਿਚ ਜਦ ਬੇਸਤਿਕਾਰੀ ਹੱਦ ਨੂੰ ਅੱਪੜ ਗਈ ਸੀ ਅਰ ਸਾਇੰਸ ਤੇ ਫਿਲਾਸਫੀ ਦੇ ਨਾਮ ਹੇਠਾਂ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖਾਂ ਦੇ ਗੁਣ ਨਿੰਦੇ ਜਾਂਦੇ ਸੇ, ਤਦੋਂ ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਡਿੱਠਾ ਕਿ ਤਬਾਹੀ ਆ ਗਈ ਹੈ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਇੰਗਲਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਇਕ ਬਜ਼ੁਰਗ 'ਕਾਰਲਾਈਲ' ਤੇ ਜਰਮਨੀ ਵਿੱਚ ਮਹਾਂ ਕਵੀ 'ਗਿਟੇ' ਜੀ ਪੈਦਾ ਹੋਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਬੇਸਤਿਕਾਰੀ ਦਾ ਜ਼ਹਿਰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਬੜਾ ਉਪਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਕਾਰਲਾਈਲ ਜੀ ਦੇ ਖਿਆਲ "ਹੀਰੋ ਵਰਸ਼ਿਪ" (ਮਹਾਂ ਪੁਰਖਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ) ਨਾਮੇ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹਨ, ਜਿਸ ਨੇ ਕਿ ਇਕ ਨਵੀਂ ਰੋ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੱਚ ਤੇ ਸੱਚ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਅਗੇ ਡਾਰਵਿਨ ਤੇ ਹਕਸਲੇ ਵਰਗੇ ਐਗਨਾਸਟਕ

(ਰੱਬ ਵਲੋਂ ਚੁੱਪ) ਲੋਕ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਝੁਕਦੇ ਸਨ । ਕਾਸ਼ ! ਕੋਈ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕਾਰਲਾਈਲ ਫੇਰਾ ਪਾਵੇ ਜੋ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਅੱਜ ਤਕ ਹੋਏ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖਾਂ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨੂੰ ਮੋੜ ਲਿਆਵੇ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਉਸ ਤਬਾਹੀ ਤੋਂ ਬਚ ਜਾਵੇ ਜੋ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖਾਂ ਦੀ ਬੇ-ਸਤਿਕਾਰੀ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਿੱਚ ਕੌਮਾਂ ਤੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਪਰ ਆਇਆ ਕਰਦੀ ਹੈ ।

ਅਸੀਂ ਦਇਆ ਨੰਦ ਜੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆਏ ਸੇ ਤੇ ਥੋੜਾ ਹੀ ਚਿਰ ਹੋਇਆ ਕਿ ਹੋਏ ਸੇ ਤੇ ਸਾਡੇ ਬਹੁਤ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਜਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਪਰੰਤੂ ਅਜੇ ਦਿਨ ਥੋੜੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਲੋਕੀ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਜੀਉਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਡਿੱਠਾ ਸੀ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਦਾਵਾ ਪੰਡਤਾਈ ਦਾ ਜਾਂ ਸੁਧਾਰਕ ਪੰਡਤ ਦਾ ਸੀ । ਜਿਸ ਸ਼ੇਣੀ ਦਾ ਅਸੀਂ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ ਉਸ ਸ਼ੇਣੀ ਵਿਚ ਇਹ ਨਿੱਜ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰੀ ਲੋਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਵਿੱਚ ਮੰਨਦੇ ਸਨ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤਾਂ ਲੋਕੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਵਿਦਵਾਨ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦੇਂਦੇ ਸਨ, ਫੇਰ ਰੀਫਾਰਮਰ ਆਖਣ ਲਗੇ, ਫੇਰ ਰਿਸ਼ੀ, ਫੇਰ ਮਹਾਂ ਰਿਸ਼ੀ ਤੇ ਹੁਣ ਭਗਵਾਨ ਅਰ ਹੋਰ ਰੂਹਾਨੀ ਐਸ਼ੂਰਜ ਵਾਲੇ ਲਕਬ ਦੇਂਦੇ ਹਨ । ਪਰੰਤੂ ਅਸਲ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿਦਵਾ ਦੇ ਮੰਡਲ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ ਅਰ ਅੱਜ ਤਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਲਗ ਪਗ ਸਾਰੇ ਉਪਾਸਕ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪ ਅਵਤਾਰ, ਪੈਗੰਬਰ, ਰੂਹਾਨੀ ਰਸੂਲ ਦਾ ਦਰਜਾ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੇ, ਬਲਕਿ ਭਗਵਾਨ ਆਦਿ ਲਫਜ਼ ਦੇਣ ਪਰ ਆਪੋ ਵਿਚ ਜੁਝਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਵੀਚਾਰ ਦੀ ਲੋੜ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਚੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ, ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਦਿਤੇ ਲੈਕਚਰਾਂ ਵਿੱਚ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚਲਾਈ ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਵਿੱਚ ਜੋ ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਦੇ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖਾਂ ਲਈ ਸਤਿਕਾਰ ਦੀ

ਬੇਸਤਿਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਉਸ ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਤੇ ਹਰ (ਮਹਾਂ ਪੁਰਖਾਂ ਨੂੰ ਅਦਬ ਨਾਲ ਦੇਖਣ ਵਾਲੇ) ਸੱਜਣ ਨੂੰ ਮੁਨਾਸਬ ਸ਼ੋਕ ਹੈ, ਅਰ ਸੱਚੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਅਰਦਾਸ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚੋਂ ਇਹ ਸਪਿਰਟ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਵਿੱਚੋਂ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਰੀਸੇ ਇਹ ਅਵਗੁਣ ਸਿਖ ਗਈਆਂ ਦੂਸਰੀਆਂ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਰ-ਮੇਸ਼ੁਰ ਦੂਰ ਕਰੇ ਜੋ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਸੋਨੇ ਅਖਰੀ ਜੜਿਆ ਵਾਕ ਪ੍ਰਚਾਰ ਪਾਵੇ:—

ਜੇ ਗੁਣ ਹੋਵਨਿ ਸਾਜਨਾ ਮਿਲਿ ਸਾਝ ਕਰੀਜੈ ॥

ਸਾਝ ਕਰੀਜੈ ਗੁਣਹ ਕੇਰੀ ਛੋਡਿ ਅਵਗੁਣ ਚਲੀਐ॥

[ਸੁਹੀ ਮ: ੧

ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਵਿਤੇਕ ਬੁੱਧੀ ਤਾਂ ਸਿਖਾਈ ਹੈ ਪਰ ਨਿੰਦਾ ਤੋਂ ਬੜਾ ਹੋੜਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਾਈਂ ਨਾਲ ਪੇਮਾ ਭਗਤੀ ਤੇ ਇਨਸਾਨ ਨਾਲ ਸਰਬੱਤ ਦਾ ਭਲਾ ਸਿਖਾਇਆ ਹੈ। ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਵੀਚਾਰ ਕੀਤੀ ਹੈ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਗਤ ਨੂੰ ਸਿਖਾਇਆ ਕਿ ਮਜ਼ਹਬ ਤੋਂ ਮਜ਼ਹਬੀ ਤਅੱਸਬ ਦੂਰ ਕਰਕੇ ਮਜ਼ਹਬਾਂ ਦੀ ਵੀਚਾਰ ਕਰੋ ਤੇ ਮੱਤ ਦਿਤੀ ਕਿ ਹਰ ਮਜ਼ਹਬ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਨੁਕਤਾ-ਨਿਗਾਹ ਤੋਂ ਦੇਖੋ ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਖੂਬੀਆਂ ਤੱਕ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਪਰ ਅਮਲ ਕਰਨ ਦੀ ਤੱਕੜੀ ਨਾਲ ਤੋਲੋ। ਆਪ ਨੇ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਾਫਰ ਹਨ, ਪਰ ਕਿਹਾ ਕਿ 'ਮੁਸਲਮਾਣੁ ਕਹਾਵਣੁ ਮੁਸਕਲੁ'। ਫੇਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਦੱਸਿਆ ਤੇ ਮੱਤ ਇਹ ਦਿਤੀ ਕਿ ਦੇਖੋ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਤੋਂ ਕਿੰਨੀ ਦੂਰ ਹੋ। ਨਿਮਾਜ਼ ਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹ ਨਹੀਂ ਦਿਤੀ ਪਰ ਬੇਹਜ਼ੂਰੀ ਦੀ ਨਿਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਤੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨਹੀਂ, ਇਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਰੇਕ ਨਾਲ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਇਸ ਨਵੇਂ ਵਤੀਰੇ ਤੋਂ 'ਧਾਰਮਕ ਸਹਾਰਾ' ਤੇ ਮਜ਼ਹਬਾਂ ਦੀ ਕੂਤ ਨੂੰ ਮੁਕਾਬਲੇ ਨਾਲ ਜਾਂਚਣ ਦੀ ਰਵਜ਼ ਟੁਰੀ।

ਡਾਕਟਰ ਖੁਦਾਦਾਦ ਜੀ ਡਿਹਰਾਦੂਨ ਵਾਲੇ ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਅਸੂਲ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਬਾਦ ਇਸ ਤੇ ਟੁਰਨ ਵਾਲੇ ਦੂਸਰੇ ਸ਼ਖਸ ਅੱਬੁਲ ਫਜ਼ਲ ਜੀ ਹੋਏ । ਸ਼ਾਇਦ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਅਕਬਰ ਵਿੱਚ 'ਦੀਨੀ ਬਰਦਾਸ਼ਤ' ਯਾ 'ਧਾਰਮਕ ਸਹਾਰਾ' ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ । ਇਸ ਧਾਰਮਕ ਸਹਾਰੇ ਨਾਲ ਜਗਤ ਵਿਚ ਦੀਨ ਦੇ ਨਾਮ ਹੇਠ ਨਫਰਤ, ਵੈਰ ਤੇ ਕਤਲਾਂ ਦੀ ਮੰਦੀ ਰਵਸ਼ ਦੂਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਤਿਹਾਸ ਖੋਜੀ ਤੇ ਇਤਰ ਮਤਾਂ ਵਾਲੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਸੁਲਹ ਦਾ ਪੈਗੰਬਰ (Prophet of Peace) ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ।

[ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੇ ਮੁਹੰਮਦ ਜੀ]

ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਉਸ ਆਗੂ ਵੱਲ ਆਏ ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਗਰ ਟੁਰਨ ਵਾਲੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੋਂ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਅਗਲੇ ਦਰਜੇ ਵਿੱਚ ਹਨ । ਮੁਹੰਮਦ ਜੀ ਦੀ ਬਾਬਤ ਯੂਰਪ ਵਿੱਚ ਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਆਮ ਕਰਕੇ ਬੇ-ਸਤਿਕਾਰੀ ਫੈਲੀ ਰਹੀ ਹੈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਏਹਨਾਂ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਆਏ ਪਾਤਸ਼ਾਹਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦ ਵਿੱਚ ਬੜੇ ਅਤਯਾਚਾਰ ਕਮਾਏ ਹਨ, ਅਰ ਉਹਨਾਂ ਅਤਯਾਚਾਰਾਂ ਕਰਕੇ ਏਹਨਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਸਤਿਕਾਰ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੰਦਾ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਖੈਰ ! ਸਾਨੂੰ ਏਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਦੀ ਇਥੇ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕਾਫੀ ਹੈ ਇਹ ਜਾਣਨਾ ਕਿ ੧੩ ਕ੍ਰੋੜ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਬੰਦੇ 'ਮੁਹੰਮਦ' ਇਸ ਲਫਜ਼ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਤੇਰਾਂ ਚੰਦਾਂ ਸਦੀਆਂ ਦੇ ਗੁਜ਼ਰ ਜਾਣੇ ਪਰ ਬੀ ਉਸ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਤੇ ਹੈ । ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਖੋਜਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਓਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਗੁਣਾਂ ਅਵਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਿਲੱਖਣ ਕਰਕੇ ਦੱਸਣ ਵਾਲਾ ਜੇ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੁਣ ਧਾਰਮਕ ਪਾਸੇ ਦਾ ਭਾਲਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਲੱਭਦਾ ਹੈ:—

“ਅੱਲਾ ਤੇ ਯਕੀਨ” ।

ਇਹ ਗੁਣ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਇਕ ਕਮਾਲ ਅਸੀਂ ਓਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ । ਓਹਨਾਂ ਦਾ ਰੱਬ ਤੇ ਯਕੀਨ ਹੈ, ਨਿਰੀ ਦਿਮਾਗੀ ਛਾਣ ਬੀਣ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਇਕ ਅੱਕ੍ਰੈ ਹੋਂਦ ਦਾ ਖਜ਼ਾਲ ਮਾਤ੍ਰ ਨਹੀਂ ਪਰ ਯਕੀਨੀ ਯਕੀਨ ।

ਏਹਨਾਂ ਦੇ ਯਕੀਨ ਦਾ ਪਾਰਾ ਉੱਚਾ ਸੀ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੱਬ ਦੇ ਹੋਣ ਵਿੱਚ ਸ਼ੱਕ ਸ਼ੁਬ੍ਹੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅਸਲੀਅਤ ਦਾ ਯਕੀਨ ਸੀ । ਉਹ ਓਹਨਾਂ ਦਾ ਅੱਲਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਨੇਹੇ ਘੱਲਦਾ ਹੈ, ਜਿਕੂੰ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ । ਓਹ ਉਸੇ ਯਕੀਨ ਨਾਲ ਉਸ ਸੁਨੇਹੇ ਨੂੰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ । ਪਹਾੜ ਤੇ ਇਕੱਲੇ ਬੈਠੇ ਓਹਨਾਂ ਨੂੰ ਫਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਯਕੀਨਨ ਅੱਲਾ ਬੋਲਦਾ ਤੇ ਹੁਕਮ ਕਰਦਾ ਸੁਣਾਈ ਦੇਂਦਾ ਹੈ । ਕੇਸ਼ਬ ਚੰਦਰ ਸੈਨ ਜੀ ਵੀ ਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਪਰ-ਮੇਸ਼ੁਰ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣਾਈ ਦੇਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ*, ਪਰ ਮੁਹੰਮਦ ਜੀ

*ਕੇਸ਼ਵ ਚੰਦਰ ਸੈਨ, ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਮੋਹਨ ਰਾਇ, ਪ੍ਰਤਾਪ ਚੰਦਰ ਆਦਿ ਵਡੇ ਈਸਾ ਜੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਖਿਆਲ ਤੋਂ ਇਕ ਖੁਲ੍ਹਾ ਖਿਆਲ ਭਗਤੀ ਤੇ ਉਪਾਸਨਾਂ ਦਾ ਲੈਕੇ ਬ੍ਰਹਮੋ ਨਾਮ ਹੇਠ ਇਕ ਸਮਾਜ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਹੋਏ ਹਨ, ਅਵਤਾਰ ਆ ਪੈਗੰਬਰ ਨਹੀਂ । ਕੇਸ਼ਵ ਜੀ ਨੇ ਤਾਂ ਆਪ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਬੜਾ ਉੱਚਾ ਡਿੱਠਾ ਹੈ ਤੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਜੁਤੀ ਦਾ ਤਸਮਾ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦੇ ਲਾਇਕ ਨਹੀਂ ਹਾਂ ।

ਨੂੰ ਅੱਲਾ ਦਾ ਬੋਲਣਾ ਐਉਂ ਸੀ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਬੋਲਦਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅੱਲਾ ਨੂੰ ਓਹ ਜਨਮ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਦੀ ਹਾਂਦ ਯਾ ਵਜੂਦ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ-ਧਾਰੀ ਵਜੂਦ ਵਾਂਗੂੰ ਯਕੀਨੀ ਸਮਝਦੇ ਹਨ।

ਹੁਣ ਜਦ ਤੁਸੀਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਆਓ; ਤਦ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਦਿੱਸੇਗਾ ਕਿ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਰੱਬ ਦੇ ਮੁਤਲਾਸ਼ੀ ਜਾਂ ਜਗਜਾਸੂ ਮਾਤ੍ਰ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਰੱਬ ਇਕ ਜੀਉਂਦੀ ਜਾਗਦੀ 'ਅਸਲੀਅਤ' ਹੈ, ਇਕ ਰੂਹਾਨੀ ਲਹਿਰੇ ਦੇਣ ਵਾਲਾ 'ਯਥਾਰਥ' ਹੈ, ਅਰ ਇਸਨੂੰ ਓਹ ਸਾਡੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਓਹ ਬੋਲੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। 'ਸੱਤ' ਤੇ ਕਦੇ 'ਸੱਚ' ਕਹਿ ਕਹਿਕੇ ਦੱਸਦੇ ਹਨ, ਇਸ 'ਸੱਚ' ਪਰ ਓਹਨਾਂ ਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਦੁਹਾਈਆਂ ਦੇ ਦੇ ਕੇ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ:—

ਆਦਿ ਸਚੁ ਜੁਗਾਦਿ ਸਚੁ ॥ ਹੈ ਭੀ ਸਚੁ

ਨਾਨਕ ਹੋਸੀ ਭੀ ਸਚੁ ॥ [ਜਪੁਜੀ

ਇਸ ਸੱਚ ਨੂੰ ਫੇਰ 'ਕਰਤਾਰ' ਆਖਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਫਿਲਾਸਫਰ ਉਸ ਦੀ ਕਰਤਾਰਤਾ ਤੋਂ ਸਿਰ ਫੇਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਸਨੂੰ ਸੱਤਾ ਮਾਤ੍ਰ ਨਹੀਂ ਦੱਸਦੇ ਸਗੋਂ ਵਜੂਦ ਵਾਲਾ ਤੇ ਪੁਰਖੱਤ੍ਵ ਵਾਲਾ ਪੁਰਖ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸਨਮੁਖ ਖੜੋਕੇ ਆਖਦੇ ਹਨ— ਤੂੰ 'ਸੱਚ' ਹੈਂ ਤੇ ਤੂੰ ਜੋ ਕੀਤਾ ਹੈ ਸਭ ਸੱਚ ਹੈ :—

ਸਚੇ ਤੇਰੇ ਖੰਡ ਸਚੇ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ॥ ਸਚੇ ਤੇਰੇ ਲੋਅ

ਸਚੇ ਆਕਾਰ ॥ ਸਚੇ ਤੇਰੇ ਕਰਣੇ ਸਰਬ ਬੀਚਾਰ ॥

ਸਚਾ ਤੇਰਾ ਅਮਰੁ ਸਚਾ ਦੀਬਾਣੁ ॥ ਸਚਾ ਤੇਰਾ

ਹੁਕਮੁ ਸਚਾ ਫੁਰਮਾਣੁ ॥ ਸਚਾ ਤੇਰਾ ਕਰਮੁ ਸਚਾ

ਨੀਸਾਣੁ ॥ ਸਚੇ ਤੁਧੁ ਆਖਹਿ ਲਖ ਕਰੋੜਿ ॥

ਸਚੈ ਸਭਿ ਤਾਣਿ ਸਚੈ ਸਭਿ ਜੋਰਿ ॥ ਸਚੀ ਤੇਰੀ

— ੪੯ —

ਸਿਫਤਿ ਸਚੀ ਸਾਲਾਹ ॥ ਸਚੀ ਤੇਰੀ ਕੁਦਰਤਿ
ਸਚੇ ਪਾਤਿਸਾਹ ॥ ਨਾਨਕ ਸਚੁ ਧਿਆਇਨਿ ਸਚੁ ॥

ਜੇ ਮਰਿ ਜੰਮੈ ਸੁ ਕਚੁ ਨਿਕਚੁ ॥ ੧ ॥ [ਵਾਰ ਆਸਾ ਮ: ੧

ਦੇਖੋ ਕੈਸਾ ਅਹਿੱਲ ਯਕੀਨ ਹੈ। ਤੂੰ ਸੱਚ, ਤੇਰਾ ਕੀਤਾ
ਸੱਚ, ਪਰ ਤੂੰ ਅਵਤਾਰ ਦੇਹ-ਧਾਰੀ ਨਹੀਂ, ਤੂੰ ਮਰਨ ਜੰਮਣ ਤੋਂ
ਰਹਿਤ, ਕੱਚ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੈਂ, ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦਾ ਇਹ ਰੱਬ ਭੈ ਤੋਂ
ਪਰੇ ਹੈ—

“ਨਾਨਕ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰੰਕਾਰੁ ‘ਸਚੁ’ ਏਕੁ ॥”

ਇਹ ਸੱਚ ਅਕ੍ਰੈ ਸ਼ਕਤੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਇਹ ਜੀਉਂਦੀ ਸੱਤਯਾ,
ਜੀਉਂਦਾ ਵਜੂਦ, ਪਰ ਅਕਾਲ (ਕਾਲ ਰਹਿਤ) ਮੂਰਤਿ ਹੈ,
ਮੂਰਤਿ । ਹਾਂ ਜੀ ‘ਅਣਹੋਂਦ’ ਨਹੀਂ, ਵਹਿਮ ਤੇ ਖਿਆਲ ਨਹੀਂ,
ਗ਼ੈਰ ਵਜੂਦ ਨਹੀਂ, ਮੂਰਤਿ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਇਕ ਵਜੂਦ ਹੈ, ਦੇਸ਼
ਰਹਿਤ, ਕਾਲ ਰਹਿਤ, ਕਾਰਣ ਰਹਿਤ ਪਰ ‘ਹੈ’ ਤੇ ‘ਹੈ’ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ
ਜੀ ਉਸ ਦਾ ਜਸ ਕਰਦੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਪਰ ਵਾਜ਼ਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ ।
ਦੌਲਤ ਖਾਂ ਲੋਧੀ ਤੇ ਕਾਜ਼ੀ ਨਿਮਾਜ਼ਾਂ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ
ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੇਰੇ ਅੱਲਾ ਨੂੰ ਇਹ ਨਿਮਾਜ਼ਾਂ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਹੀਂ,
ਤੁਸਾਂ ਦਿਲ ਘੋੜਿਆ ਤੇ ਵਛੇਰਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੇ, ਮੇਰੇ ਰੱਬ ਨੂੰ
ਨਹੀਂ ਦਿਤੇ । ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ‘ਮੇਰਾ ਰੱਬ’ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ,
ਕੈਸਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਸਿਦਕ ਹੈ ਉਸ ਪਰ ਤੇ ਕੈਸਾ ਯਕੀਨੀ ਯਕੀਨ ਹੈ
ਉਸ ਪਰ ।

ਇਸ ਰੱਬ ਵਿਚ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਯਕੀਨ
ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਯਕੀਨ
ਐਸਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪਤੀ ਜਾਣਕੇ ਬਿਰਹ ਕਰਦੇ ਹਨ
ਅਰ ਅਰਦਾਸਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਦੁਖ ਸੁਖ ਸੁਣਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਰ
ਯਕੀਨੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਹੋਣਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ।
ਮੰਤਕੀਆਂ ਵਾਂਗੂ ਉਸ ਦੇ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਨਿਰੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ

ਮਾਤ੍ਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ । ਦਾਰਸ਼ਨਕਾਂ ਵਾਂਗੂੰ ਨਿਰੀ ਖਿਆਲ ਵਿਤੇਕ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਲੈਕੇ ਉਸ ਦੀ ਹਸਤੀ ਸਾਬਤ ਕਰਦੇ ਕਰਦੇ ਖਿਆਲੀ ਮੰਡਲ ਵਿੱਚ 'ਐਉਂ ਸਿੱਧ ਹੋਇਆ' ਦੇ ਪਰਵਾਜ਼ ਤਕ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਸਗੋਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ 'ਰੱਬ ਹੈ' । ਆਪ ਸ਼ੁਰੂ ਹੀ 'ਰੱਬ ਹੈ' ਤੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਮੱਧ ਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਬੀ 'ਰੱਬ ਹੈ' ਹੀ ਵੇਖਦੇ ਹਨ । ਓਹ ਰੱਬ ਨੂੰ ਪਰਤਖ ਵੇਖਦੇ ਹਨ ਤੇ ਅਹਿੱਲ ਨਿਸਚੇ ਵਿਚ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:—

ਸਰਬ ਜੋਤਿ ਤੇਰੀ ਪਸਰਿ ਰਹੀ ॥

ਜਹ ਜਹ ਦੇਖਾ ਤਹ ਨਰਹਰੀ* ॥ [ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧

ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਿਸੇ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਸੁਨੇਹੇ ਨਹੀਂ ਸੁਣਦੇ । ਪਰਦੇ ਦੇ ਉਹਲਿਓਂ ਆਵਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਸੁਣਦੇ, ਓਹ ਦੇਖ ਰਹੇ ਹਨ । ਸੂਯੰ ਆਪਣੇ ਤਜਰਬੇ ਵਿਚ ਬਿਲਾ ਵਸਾਤਤੇ ਗੈਰੀ ਸਿੱਧਾ ਅਪਣੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਦੇਖ ਰਹੇ ਹਨ:—

ਜਹ ਜਹ ਦੇਖਉ ਤਹ ਤਹ ਸਾਚਾ ॥ [ਗਉ: ਮ: ੧

ਜੇ ਰੱਬ ਪੁਸਤਕਾਂ ਤੋਂ ਸਾਬਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕੁਦਰਤ ਜਿਸ ਨੂੰ ਲਖਣਾ ਹੋ ਕੇ ਲਖੋਂਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਰੱਬ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਰੱਬ ਜ਼ਾਹਰਾ ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਤੱਖ ਦੀਹਦਾ ਹੈ । ਓਹ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਰੱਬ ਹੋਉ, ਆਓ ਤੱਕੀਏ : ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ, ਰੱਬ ਹੋ ਸਕਦਾ 'ਹੈ' । ਓਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਰੱਬ 'ਹੈ' ਅਰ ਸਾਡੀ ਨਜ਼ਰ ਜਿੱਧਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਵੇਖਦੀ ਹੈ ।

ਓਹ ਰੱਬ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਗੁਰੂ ਦੇਖਦੇ ਹਨ । ਰੱਬ ਵਿਚ ਪਿਤਾ ਦੇਖਦੇ ਹਨ, ਰੱਬ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਦੇਖਦੇ ਹਨ ਤੇ ਅੰਤ ਬਾਣੀ

* ਇਸੇ ਅਹਿੱਲ ਨਿਸਚੇ ਦੇ ਪਰਤੱਖ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਗੱਜ ਕੇ ਬੱਲੇ — 'ਬੇਦ ਕਤੇਬ ਸੰਸਾਰ ਹਭਾਹੂੰ ਬਾਹਰਾ ॥ ਨਾਨਕ ਕਾ ਪਾਤਿਸਾਹ ਦਿਸੈ ਜਾਹਰਾ ।

[ਆਸਾ ਮ: ੫

ਵਿਚ ਪਿਆਰਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਤੇ ਪਤੀ ਦੇਖਦੇ ਤੇ ਸਦਕੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਰੱਬ ਸਚੀਂ ਮੁਚੀਂ ਅਸਲੀਅਤ ਹੈ । ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਕਿ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਸੱਚਾ ਮੁਤਲਾਸੀ (Seeker after God) ਸੀ, ਗਲਤ ਹੈ । ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਰੱਬ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ, ਸਾਮਰਤੱਖ ਸੀ, ਜ਼ਾਹਿਰਾ ਜ਼ਹੂਰ ਤੇ ਹਾਜ਼ਰਾ ਹਜ਼ੂਰ ਸੀ । ਓਹ ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਤੇ ਸਿਆਣਦੇ ਤੇ ਦੇਖਦੇ ਸੇ, ਇਸ ਨੀਂਹ ਪਰ ਓਹ ਉਸ ਦੇ ਯਕੀਨ ਵਿੱਚ ਅਹਿੱਲ ਤੇ ਅਚੱਲ ਸੇ ।

ਮਾਂ, ਪਿਉ, ਭੈਣ, ਇਸਤ੍ਰੀ, ਦੇਸ਼ ਦਾ ਰ ਜਾ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਰੱਬ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਲੋਂ ਹੋੜਦੇ ਹਨ । ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਮੋਹ, ਭੈ, ਕੋਈ ਸੈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ । ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦਾ ਯਕੀਨੀ ਰੱਬ ਉਸ ਨੂੰ ਵੇਈਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦਰਗਾਹੇ ਬੁਲਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਨਾਨਕ ! ਇਹੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਮੇਰੇ ਨਾਮ ਕਾ ਪਿਆਲਾ ਹੈ, ਤੂੰ ਪੀਉ' । '... ਤੂੰ ਜਾਇ ਕਰਿ ਮੇਰਾ ਨਾਮੁ ਜਪਿ, ਅਰੁ ਲੋਕਾਂ ਥੀਂ ਭੀ ਜਪਾਇ*' । ਯਕੀਨੀ ਰੱਬ ਨੇ ਇਹ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਹੁਣ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਪਰਿਵਾਰ ਯਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਸੁਖ ਕਦ ਰੋਕ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜ਼ਾਹਰਾ ਰੱਬ ਨੇ, ਪਰਤੱਖ ਰੱਬ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ, ਗੁਰ

*ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮਸਾਖੀ ।

†ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਲੋਂ ਸੱਦਾ ਆਉਣ ਤੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦਰਗਾਹੇ ਜਾਣਾ ਤੇ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚੋਂ ਸਰਫਰਾਜ਼ੀ ਤੇ ਸ਼ਬਦ ਸੰਹਿਲੇ ਦਾ ਹੁਕਮ ਲੈਕੇ ਆਉਣਾ ਆਪ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਾਡੀ ਸਮਝੇ ਆ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਬੋਠੀ ਤੇ ਢੰਗ ਵਿਚ ਐਉਂ ਦੱਸਿਆ ਹੈ:

ਹਉ ਢਾਢੀ ਵੇਕਾਰੁ ਕਾਰੈ ਲਾਇਆ ।

ਰਾਤਿ ਦਿਹੈ ਕੈ ਵਾਰ ਧੁਰਹੁ ਫੁਰਮਾਇਆ ॥ ਢਾਢੀ ਸਰੈ ਮਹਲਿ ਖਸਮਿ ਬੁਲਾਇਆ ॥ ਸਚੀ ਸਿਫਤਿ ਸਾਲਾਹਿ ਕਪੜਾ ਪਾਇਆ । ਸਚਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਨਾਮੁ ਭੋਜਨੁ ਆਇਆ ॥ ਗੁਰਮਤੀ ਖਾਧਾ ਰਜਿ ਤਿਨਿ ਸੁਖੁ ਪਾਇਆ ॥ ਢਾਢੀ ਕਰੇ ਪਸਾਉ ਸਬਦੁ ਵਜਾਇਆ ॥ ਨਾਨਕ ਸਚੁ ਸਾਲਾਹਿ ਪੂਰਾ ਪਾਇਆ ॥ ੨੭ ॥

[ਵਾਰ ਮਾਝ ਮ: ੧

ਨਾਨਕ ਜੀ ਪੁਤ੍ਰ ਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਵਿਲਪਦੇ ਛੱਡਕੇ ਆਪਣੇ ਪਰਤੱਖ ਰੱਬ ਦੀ ਆਗਯਾ ਪਾਲਣ ਪੰਜ ਵੇਰ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਫੇਰੇ ਮਾਰਦੇ ਹਨ, ਦੂਰ ਤੋਂ ਦੂਰ ਜਾਦੇ ਹਨ, ਖੇਦ ਸਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਪਰਤੱਖ ਮਾਲਕ ਦਾ ਪੈਮ ਸੋਹਿਲਾ ਸੁਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਕੈਸਾ ਉੱਚਾ ਤੇ ਕੈਸਾ ਸੱਚੇ ਤੋਂ ਸੱਚਾ ਯਕੀਨ ਹੈ।

ਹੁਣ ਆਓ ਓਹਨਾਂ ਦੇ ਕਮਾਲ ਵੱਲ, “ਰੱਬ ਹੈ” ਮੁਹੰਮਦ ਜੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਸ ਦਾ ਪਤਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਲਈ ‘ਰੱਬ ਹੈ’ ਲਗਾਤਾਰੀ ਲਗਾਉ ਸੀ ਤੇ ਇਕ ਰਸੀ ਯਕੀਨ ਸੀ। ਇਹ ਯਕੀਨ ਕੋਈ ਰੁਝੇਵਾਂ, ਕੋਈ ਨੀਂਦ, ਕੋਈ ਕੰਮ, ਕੋਈ ਦੁਖ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਭੁਲਾਵੇ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਭੁਲਾਵੇ। ਉਠਤ, ਬੈਠਤ, ਸੋਵਤ, ਮਾਰਗ ਚਲਤ, ਦਮਬਦਮ ਲਗਾਤਾਰ ਇਕ ਰਸੀ ਯਕੀਨ ਸੀ, ਅਹਿੱਲ ਅਟੁੱਟ, ਕਾਲ ਰਹਿਤ, ਸਦਾ ਜਾਗਦੀ ਰੂਹ ਵਿੱਚ ਟਿਕਿਆ ਸਿਦਕ ਸੀ। ਸਭਨਾਂ ਅਵਤਾਰਾਂ ਪੈਗੰਬਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਭ ਗੁਣ ਸੇ, ਪਰ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਨਾਲ ਦਿਲ ਨੂੰ, ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਲਗਾਈ ਰੱਖਣਾ, ਉਸ ਨਾਲੋਂ ਸਾਡੇ ਮਨ ਦਾ ਵਿੱਥ ਨਾ ਪਾ ਜਾਣਾ, ਫੇਰ ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣਾ, ਫਰਜ਼ ਪਾਲਣੇ ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਕਾਲ (Time) ਤੇ ਜੇ ਫਤਹ ਪਾਈ ਤਾਂ ਇਸ ਲਗਾਤਾਰਤਾ ਨਾਲ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਨੇ ਪਾਈ, ਦੇਸ਼ (Space) ਤੇ ਜੇ ਫਤਹ ਪਾਈ ਤਾਂ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਨੇ ਲਗਾਤਾਰ ਆਪਣੇ ਧਿਆਨ ਨੂੰ ‘ਸਾਈਂ ਹੈ’ ਦੇ ਇਕ ਏਸ ਨੁਕਤੇ ਤੇ ਲਾਈ ਰੱਖਕੇ ਤੇ ਇਥੋਂ ਧਿਆਨ ਨੂੰ ਹੋਰਥੇ ਜਾਣ ਦੇਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾ ਦੇਕੇ! ਕਾਰਨ ਤੇ ਕਾਰਜ ਦੇ ਸਿਲਸਿਲੇ, ਨਮਿੱਤ (Cause) ਦੇ ਝਛੜੇ ਨੂੰ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਨੇ ਜਿੱਤਿਆ ਲਗਾਤਾਰ ‘ਰਜ਼ਾ’ ਵਿੱਚ ਰਹਿਕੇ, ਲਗਾਤਾਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਾਲ ਲਗ ਰਹਿਕੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਧਿਆਨ ਨੂੰ ਨਿਰੇ ਰੱਬ ਤੇ ਕਾਇਮ ਰੱਖਕੇ, ਹਰ ਭਾਣ, ਹਰ ਹੋਣੀ, ਹਰ ਵਾਕਿਆ ਨੂੰ ਸਾਈਂ ਵਲੋਂ ਸਮਝਕੇ। ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਯਕੀਨ ਲਗਾਤਾਰੀ ਯਕੀਨ

ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਮਰ (ਅ+ਮਰ) ਯਕੀਨ ਸੀ, ਕਾਲ ਰਹਿਤ ਯਕੀਨ ਸੀ। ਇਸ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਯਕੀਨ, ਸਿਦਕ, ਭਰੋਸੇ ਦਾ ਕਮਾਲਾਂ ਦਾ ਕਮਾਲ ਪੁਰ ਉੱਚੀ ਚੋਟੀ ਦਾ ਕਮਾਲ ਸੀ।

ਇਸ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਬਦੀ ਦਾ ਰੱਬ ਸ਼ੈਤਾਨ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ। ਪਰਮੇਸੁਰ ਨੂੰ---ਜੈਸਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਦੱਸ ਆਏ ਹਾਂ--- ਪੀਹੜੀਆਂ ਤਕ ਗੈਰਤ ਰਖਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਾਈਂ ਨੂੰ ਜੱਬਾਰ ਤੇ ਕੱਹਾਰ ਨਹੀਂ ਆਖਿਆ। ਫੇਰ ਤਮਾਸ਼ਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਰੱਬ ਨੂੰ ਤੇਜ ਪ੍ਰਤਾਪ ਵਾਲਾ, ਜਲਾਲ ਤੇ ਜਮਾਲ ਦੋਹਾਂ ਖੂਬਸੂਰਤੀਆਂ ਵਾਲਾ ਵੇਖਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਜਲਾਲ ਦੇ ਹੇਠ ਸੱਚ ਤੇ ਨਿਆਉਂ ਡਿੱਠਾ ਹੈ ਅਰ ਪਿਆਰ ਦਾ ਪੁੰਜ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਰਹਿਮ ਵਾਲਾ, ਮਿਹਰਾਂ ਵਾਲਾ, ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ ਸਦਾ ਨਦਰੀ ਤੇ ਨਦਰਿ ਨਾਲ ਨਿਹਾਲ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕਹਿਕੇ ਆਖਿਆ ਤੇ ਦੁਹਾਈ ਦਿਤੀ:---

ਲੋਕਾ ਮਤ ਕੋ ਫਕੜਿ ਪਾਇ ॥

ਲਖ ਮੜਿਆ ਕਰਿ ਏਕਠੇ ਏਕ ਰਤੀਲੇ ਭਾਹਿ ॥੧॥

[ਆਸਾ ਮ: ੧

ਰੱਬ ਪਾਪ ਬਖਸ਼ਦਾ ਹੈ, ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਜੋ ਹੋਇਆ। ਜਿਵੇਂ ਲੱਖਾਂ ਮਣ ਲੱਕੜੀ ਇਕ ਰਤੀ ਅੱਗ ਨਾਲ ਸੜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਿਵੇਂ ਉਸ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਲੱਖਾਂ ਪਾਪਾਂ ਨੂੰ ਸਾੜਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਨੇ ਹਉਂ ਰਹਿਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਨਿਜ ਨੂੰ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਸਫਾਰਸ਼ੀ ਬੀ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ। ਮਹਾਂ ਪੁਰਖਾਂ ਦੇ ਪੈਗੰਬਰ ਤੇ ਅਵਤਾਰਾਂ ਦਾ ਇਹ ਬੀ ਇਕ ਪੇਮ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਪਾਸ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕਰਾਂਗੇ, ਪਰ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਲੇਸ਼ ਮਾਤ੍ਰ ਹਉਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉੱਚੀਆਂ ਅਟਾਰੀਆਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਾਡੇ ਲਈ ਇਕਹੱਤਰ ਬਹੱਤਰ ਬਰਸ ਸੂਲੀ ਤੇ ਜੀਵਨ ਬਿਤਾਇਆ, ਸਾਡੇ ਪਰ ਸਭ ਕੁਝ ਵਾਰਿਆ, ਰੱਬ ਦੇ ਪਿਆਰ ਭਰੋਸੇ,

ਸਿਦਕ ਵਿੱਚ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੇ ਲਾਭ ਵਾਰ ਘੱਤੇ ਤੇ ਰੱਬੀ ਯਕੀਨ ਵਾਲੇ
 ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਸਭ ਕੁਛ ਦਿੱਤਾ, ਉੱਚੀ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਇਹ ਹੈ,
 ਇਸ ਕਮਾਲਾਂ ਦੇ ਕਮਾਲ---ਹਉਂ ਦੇ ਅਭਾਵ-- ਵਿੱਚ ਰਹਿਕੇ ਸਾਡੇ
 ਲਈ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ:---

‘ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਜੀਵਾਲੇ ਜੀਆ ਜਹ ਭਾਵੈ ਤਹ ਰਾਖੁ ਤੁਹੀ*’॥

[ਆਸਾ ਮ: ੧

ਫੇਰ ਆਪ ਕਿਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਰਹੇ ?

‘ਹੋਂਦਾ ਫੜੀਅਗੁ ਨਾਨਕ ਜਾਣੁ ॥

ਨਾ ਹਉ ਨਾ ਮੈ ਜੁਨੀ ਪਾਣੁ’ ॥

[ਵਾ: ਮਲਾ: ਮ: ੧

ਫਿਰ ਕਿਆ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਦਦ ਦੇਣੋਂ
 ਸਿਰ ਫੇਰਕੇ ਜਗਾਯਾਸੂ ਮਨ ਨੂੰ ਨਿਰਾਸ਼ਤਾ ਵਿੱਚ ਸਿੱਟ ਦਿਤਾ ?
 ਨਹੀਂ, ਆਪ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ---

ਹਕੁ ਪਰਾਇਆ ਨਾਨਕਾ ਉਸੁ ਸੂਅਰ ਉਸੁ ਗਾਇ ॥

ਗੁਰੁ ਪੀਰੁ ਹਾਮਾ ਤਾ ਭਰੇ ਜਾ ਮੁਰਦਾਰੁ ਨ ਖਾਇ ॥

[ਵਾਰ ਮਾਝ ਮ: ੧

ਗੁਰੂ ਹਾਮੀ ਭਰੇਗਾ, ਤੁਹਾਡਾ ਸਹਾਈ ਹੋਵੇਗਾ, ਪਰ ਤਾਂ ਜੇ

* ਤੀਜੇ ਜਾਮੇ ਫੁਰਮਾਇਆ:—ਜਗਤ ਜਲੰਦਾ ਰਖਿ ਲੈ ਆਪਣੀ
 ਕਿਰਪਾ ਧਾਰਿ ॥ ਜਿਤੁ ਦੁਆਰੈ ਉਬਰੈ ਤਿਤੈ ਲੈਹੁ ਉਬਾਰਿ ॥

[ਵਾਰ ਬਿਲਾਵਲ ਮ: ੩

† ਸ਼ੇਖ ਬ੍ਰਹਮ (ਫਰੀਦ ਸਾਨੀ) ਨੂੰ ਐਸੇ ਭਗਤ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਸੀ ਕਿ
 ਜੋ ਆਪ ਹਉ ਤੋਂ ਅਣਹੋਂਦ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਆਪ ਵੰਡਕੇ ਮੈਨੂੰ ਦੇਵੇ
 ‘ਮਤਿ ਹੋਦੀ ਹੋਇ ਇਆਣਾ ॥ ਤਾਣ ਹੋਦੇ ਹੋਇ ਨਿਤਾਣਾ ॥ ਅਣਹੋਦੈ ਆਪੁ
 ਵੰਡਾਏ ॥ ਕੋਈ ਐਸਾ ਭਗਤੁ ਸਦਾਏ ॥’ ਇਸ ਆਦਰਸ਼ਕ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖ ਦੀ
 ਤਲਾਸ਼ ਸੀ ਫਰੀਦ ਸਾਨੀ ਸ਼ੇਖ ਇਬ੍ਰਾਹੀਮ ਨੂੰ; ਜਦੋਂ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਜੀ ਉਸ
 ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਤੇ ਠੰਢ ਪਾਈ ।

ਮੁਰਦਾਰ ਨਾ ਖਾਓਗੇ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਉੱਚੀ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਇਖਲਾਕੀ ਪਵਿਤ੍ਰਤਾ ਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਦੀ ਉਰਧ ਗੰਮਤਾ ਵਿੱਚ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਭਾਵ ਉੱਚਾ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਮਨ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤ ਕਰਕੇ ਰੂਹਾਨੀ ਮੰਡਲਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾ ਜੋੜਦੇ ਹਨ ।

ਸੋ ਜਿਵੇਂ ਸ਼ੇਖ ਬ੍ਰਹਮ (ਫਰੀਦ) ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਅਣਹੋਂਦਾ ਆਪ ਵੰਡਾਕੇ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਨੂੰ ਸਾਰੇ ਜਗਤ ਨੂੰ 'ਆਪੇ ਨੂੰ ਆਪੇ ਤੋਂ ਅਣਹੋਂਦ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ' ਆਪਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦੇ ਦਿੱਤਾ, 'ਰੱਬ ਦੇ ਦਿੱਤਾ, ਆਪਣਾ ਸੱਚਾ ਸਿਖ ਦੇ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ 'ਸਿੱਖੀ' ਦੇ ਦਿੱਤੀ ।

ਹਾਂ ਜੀ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਖਾਸ ਕਮਾਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲੱਖਣ, ਅੱਲਾ ਦੇ ਯਕੀਨ ਵਿੱਚ ਇਸ ਕਮਾਲ ਦਾ ਹੈ ਕਿ ਓਹਨਾਂ ਦਾ ਯਕੀਨ ਲਗਾਤਾਰ ਭਗਤੀ, ਲਗਾਤਾਰ ਯਾਦ, ਸਦਾ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਾਸ ਹੈ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਆਖਿਆ:—

ਸਿੱਖੋ ! ਰੱਬ ਨਾਲ ਲਗੇ ਰਹੋ, ਅੱਠੀਂ ਦਿਨੀਂ ਇਕ ਵਾਰ ਨਹੀਂ, ਹਰ ਦਿਨ; ਸਵੇਰੇ ਤੇ ਸੰਧਿਆ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਰ ਹਰ ਦਿਨ; ਪੰਜ ਵਾਰ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਲਗਾਤਾਰ—

ਰਾਤਿ ਦਿਹੈ ਹਰਿਨਾਉ ਮੰਨਿ ਵਸਾਈਐ ॥

[ਸੁਹੀ ਮ: ੧

ਹਰਦਮ ਅਰਦਾਸ ਕਰੋ, (ਦਿਲੀ ਲਗਾਉ ਅਨੰਤ ਨਾਲ ਲਗਾਤਾਰ ਰੱਖਕੇ) । ਹਰਦਮ ਹਵਨ ਕਰੋ (ਯਾਦ ਦੀਆਂ ਆਹੁਤੀਆਂ ਨਾਲ । ਹਰਦਮ ਸਿਜਦਾ ਕਰੋ ਲਗਾਤਾਰ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿੱਚ ਵੱਸ ਕੇ) ।

[ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੇ ਸ਼ੰਕਰਾਚਾਰਯ, ਸ਼ਾਪਨਹਯੂਰ ਆਦਿ]

੧. ਸ਼ੰਕ੍ਰਾਚਾਰਯ, ਪਲਾਤੂਸ, ਕਾਂਟ ਆਦਿ ਏਹ ਸਾਰੇ ਅਵਤਾਰ ਯਾ ਪੈਗੰਬਰ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਫਿਲਾਸਫਰ ਹੋਏ ਹਨ । ਏਹ ਸਾਰੇ ਖਿਆਲ (Idealism) ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਵਾਲੇ ਦਾਨੇ ਸਨ । ਸੁਕ੍ਰਾਤ ਦੀ ਦਾਨਾਈ ਤੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੇ ਦਰੁਸਤ ਕਰਨ

ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਰੱਖਣ ਕਰਕੇ ਸੁਖੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਤੌਰ ਤੇ ਬਨਾਉਣ ਵੱਲ ਵਧਰੇ ਝੁਕੇ ਹੋਏ ਦਾਨੇ ਸਨ* । ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਯੂਨਾਨ ਵਿੱਚ 'ਇਕ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਹੈ' ਦਾ ਖਿਆਲ ਫੈਲਾਇਆ ਤੇ ਇਸ ਬਦਲੇ ਜ਼ਹਿਰ ਦੇਕੇ ਮਾਰੇ ਗਏ । ਪਲਾਤੂਸ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚੇਲੇ ਸਨ; ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਫਿਲਾਸਫੀ ਸ਼ੰਕਰਾਚਾਰਯ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਉਹ ਖਿਆਲ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਦੇ ਦਾਨੇ (Idealistic) ਸੇ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਰਸਤੂ ਦੇ ਖਿਆਲ ਇਸੇ ਰੁਖ ਦੇ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੰਤਕ ਸਾਡੇ ਗੋਤਮ ਦੇ ਨਜਾਯ ਦਰਸ਼ਨ ਨਾਲ ਕੁਛ ਕੁਛ ਮਿਲਦਾ ਹੈ । ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਬਰਸ ਲਗ ਪਗ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਨ ਫਿਲਾਸਫਰਾਂ ਨੂੰ ਬੀਤ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਅਰਸੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ੰਕਰਾਚਾਰਯ ਜੀ ਹਿੰਦ ਵਿੱਚ ਹੋਏ ਜੋ ਫਿਲਾਸਫੀ ਦੇ ਖਿਆਲ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਉੱਚੇ ਉੱਠੇ, ਅਤੇ ਉਧਰ ਜ਼ਰਮਨੀ ਵਿੱਚ ਹੁਣ ਕੈਂਟ ਤੇ ਸ਼ਾਪਨਹਯੂਰ ਹੋ ਚੁਕੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਫਿਲਾਸਫੀ ਦੀਆਂ ਕਈ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਦੇ ਫਿਲਸਫੇ ਵਿੱਚ ਹੱਲ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ । ਏਹ ਦੋਏ ਹਿੰਦੀ ਫਿਲਸਫੇ ਦੇ ਜਾਣਨ ਵਾਲੇ ਬੀ ਸੇ । ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਉਪਨਿਖਦਾਂ ਦੇ ਖਜਾਲ ਫਿਲਸਫ ਦਾ ਆਰੰਭ ਹਨ । ਤਦ ਤੋਂ ਹੁਣ ਤਕ ਇਹ ਇਕ ਸੁਆਦਲੀ ਮੁਤਾਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਨਸਾਨ ਦਾ ਖਿਆਲ ਫਿਲਸਫੇ ਵਿਚ ਕੀਕੂੰ ਵਧਿਆ ਤੇ ਤੱਕੀ ਕਰਦਾ ਗਿਆ ਹੈ ? ਪਰ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਐਨਾ ਲੰਬਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਭਾਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਵਰਣਨ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਮਸਲੇਬਾਜ਼ੀ ਤੇ ਨਿਰੀ ਦਲੀਲੀ ਲਾਲਟੈਣਾਂ ਲੈਕੇ ਜਗਤ ਦੀਆਂ ਅਖੁੱਲ੍ਹ ਗੰਢਾਂ ਤੇ ਕਦੇ

*ਪਲਾਤੂਸ ਜੀ dealistic ਫਿਲਸਫੇ ਤੇ ਆਚਾਰਯ ਹੋਏ ਹਨ । ਸੁਕ੍ਰਾਤ ਨੂੰ Realistic (ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਸੱਤਿ ਹੈ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ) ਦਾਨੇ ਰਹਿਣ ਬਣਦਾ । ਉਹ ਅਮਲੀ ਜੀਵਨ ਤੇ ਕਰਮਾਂ ਵਲ ਰੁਖ ਰੱਖਦੇ ਸਨ । ਉਹ ਮੁਫੀਦ ਨੂੰ ਖੂਬਸੂਰਤ ਕਹਿੰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ।

ਨਾ ਸੁਲਝੀਆਂ ਅੜਚਨਾਂ ਖੋਲਣ ਵਿਚ ਤੇ ਫੇਰ ਬਹਿਸਾਂ ਵਿਚ ਹੀ
 ਰੁਝੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਪਰਾਪਟੀ ਨਹੀਂ ਤੋਰੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ
 ਮਨੁਖ ਆਚਰਨ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਕਰਦੇ ਤੇ ਅੰਦਰਲੇ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਵਿਚ ਲੈ
 ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਸੱਚ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਸਿਖਾਇਆ ਹੈ, ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਸਿਖਾਈ
 ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੈ,
 ਉਸ ਵਿਚ ਫਿਲਾਸਫਾ ਬੀ ਹੈ, ਦਲੀਲ ਬੀ ਹੈ, ਪਰ ਨਾਮ, ਪੇਮ
 ਤੇ ਭਗਤੀ ਦੇ ਅਮਲੀ ਉਚੇ ਵਲਵਲੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ
 ਬੁੱਧੀ ਤੋਂ ਅਗੇ 'ਸੁਧਿ' ਯਾ 'ਸਿਧਿ' ਤੇ 'ਵਿਸਮਾਦ' ਦਾ ਪਤਾ ਦਿੱਤਾ
 ਹੈ। ਪਰ ਵਹਿਮੀ ਪੈਣਾਂ ਯਾ ਸੋਚੀਂ ਪੈਕੇ ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਨਿਰਬਲ ਕਰਨਾ
 ਨਹੀਂ ਸਿਖਾਇਆ। ਫਿਰ ਆਪ ਆਖਸੋ ਅਸਾਂ ਕਿਉਂ ਫਿਲਾਸਫਰਾਂ
 ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਚਲਾਇਆ ਹੈ? ਕੇਵਲ
 ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਮਜ਼ਹਬ ਤੋਂ ਤੁਸੀਂ ਫਿਲਾਸਫੀ ਯਾ ਇਸ ਵਰਗੇ
 ਖਿਆਲਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਯਾ ਤਾਂ ਮਜ਼ਹਬ ਕਿਸੇ
 ਇਕ ਫਿਲਾਸਫੀ ਤੇ ਚਲਦਾ ਹੈ, ਯਾ ਮਜ਼ਹਬ ਤੋਂ ਫਿਲਾਸਫਾ
 ਮੌਲ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੁਹਾਂ ਦਾ ਕੁਛ ਨਾ ਕੁਛ
 ਤਅੱਲਕ ਜੁਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਦਰੁਸਤ
 ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਫਿਲਾਸਫੀ ਹੈ ਹੀ ਧਾਰਮਕ ਅਵਸਥਾ ਦੀ ਯਥਾਰਥ
 ਸਮਝ ਦਾ ਨਾਉਂ। ਧਰਮ ਯਾ ਮਜ਼ਹਬ ਹੈ 'ਅਮਲੀ ਜੀਵਨ' ਤੇ
 ਧਰਮ ਦਾ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਪਹਿਲੂ ਹੈ ਫਿਲਾਸਫਾ, ਅਰਥਾਤ ਉਸ
 ਧਰਮ ਦੀ ਸੋਝੀ। ਬੁੱਧ ਜੀ ਨੇ ਪਵਿੱਤ੍ਰਤਾ ਸਿਖਾਈ ਪਰ ਵਿਚੋਂ
 ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਵੱਖਰੀ ਫਿਲਾਸਫੀ ਬਣ ਗਈ। ਜੇ ਏਵ ਤੇ ਗੌਰੰਗ
 ਨੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤ ਵਿਚ ਸੰਗੀਤਕ ਲਹਿਰਾਉ ਖਾ ਕੇ ਪੇਮ
 ਜੀਵਨ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ, ਪਰੰਤੂ ਰਾਮਾਨੁਜ ਤੇ ਹੋਰ ਆਚਾਰਜਾਂ ਨੇ
 ਦ੍ਰੈਤ ਅਦ੍ਰੈਤ ਦੀ ਫਿਲਾਸਫੀ ਦਾ ਮੰਦਰ ਰਚਿਆ। ਇਸ ਕਰਕੇ
 ਅਸੀਂ ਅੱਜ ਦੇਖਣਾ ਹੈ ਕਿ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਪੰਜ ਛੇ ਹਜ਼ਾਰ ਬਰਸ
 ਵਿਚ ਜੋ ਕੁਛ ਫਿਲਾਸਫੀ ਦੇ ਨਾਮ ਹੇਠ ਬਣਿਆ ਹੈ, "ਕਾਂਟ"

ਨਾਮੇ ਫਿਲਾਸਫਰ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਇਕ ਅਨੋਖੇ ਤਰਜ਼ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਮੱਤ ਸੁਮੱਤ ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਕਿੱਥੇ ਕੁ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ?

ਕਾਂਟ ਦੀ ਸਮਝ ਇਥ ਆਈ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਮਨ ਦੀ ਆਪਣੀ ਅਸਲੀ ਬਨਾਵਟੀ ਦਸ਼ਾ 'ਦੇਸ਼ ਕਾਲ ਨਮਿੱਤ' ਨਾਲ ਬਣੀ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਐਸੇ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਖਿਆਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਮੇਂ (Time) ਦਾ ਖਿਆਲ ਦੇਸ਼ (Space) ਅਰਥਾਤ ਵਿਥ ਦਾ ਖਜਾਲ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਾਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਉ ਮੌਜੂਦ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਪਹਿਲੇ ਫਿਲਾਸਫਰਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਦਿੱਸਣ ਵਾਲਾ ਸੰਸਾਰ 'ਦੇਸ਼ ਕਾਲ ਨਮਿੱਤ' ਵਿਚ ਹੈ, ਪਰ ਹੁਣ 'ਕਾਂਟ' ਆਦਿ ਸਿਆਣਿਆਂ ਨੇ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਕਾਲ ਨਮਿੱਤ ਸਾਡੇ ਮਨ ਦੀ ਸਰਿਸ਼ਤ ਵਿਚ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਮਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਪਾਧਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਦਸ਼ਾ* ਇਹੋ ਹੈ।

੨. ਦੂਜਾ ਖਿਆਲ ਇਹੋ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਸਾਨੂੰ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਝਲਕਾ ਵੱਜੇ ਤਦੋਂ ਸਾਡਾ ਮਨ ਥੋੜੇ ਕਾਲ ਲਈ ਅਡੋਲ ਯਾ ਗੁੰਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਆਪਣੇ 'ਸੋਚਣ, ਜਾਣਨ, ਪ੍ਰਤੀਤ ਕਰਨ' ਦੇ ਤੈਏ ਕੰਮ ਛੱਡ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਾਡੀ ਜੋ ਦਸ਼ਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਸ ਦਾ ਸੁਆਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਅਗੰਮ, ਅਕਹਿ, ਅਥਾਹ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਸਾਡੀ ਝਾਤ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਦਸ਼ਾ ਖਿਨ ਭੰਗਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਲਗਾਤਾਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

੩. ਜਦ ਤਕ ਸਾਡਾ ਮਨ ਦੇਸ਼ ਕਾਲ ਨਮਿੱਤ ਵਿੱਚ ਹੈ ਰਬ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਸਕਦਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਦੇਸ਼ ਕਾਲ ਵਿੱਚ

* Apriori.

ਆ* ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਉਸ ਦਾ ਖਿਆਲ ਉਹ ਮਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਜੋ ਦੇਸ਼ ਕਾਲ ਬਿਨਾ ਕੋਈ ਖਿਆਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ।

ਹੁਣ ਆਓ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪਰਤੱਖ ਵਰਤੋਂ ਤੇ ਕਰਕੇ ਦੱਸ ਦੇਣ ਤੇ ਪੁਚਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਅਮਲੀ ਜੀਵਨ ਵਲ। ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸਾਰੀ ਸੋਝੀ ਸੀ। ਪਰ ਅਮਲੀ ਆਤਮਕ ਤ੍ਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸੀ ਅਰ ਪਰਤੱਖ ਸੀ। ਚੁਨਾਂਚਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਰੱਬ ਨੂੰ, ਜੋ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੇ ਝਲਕਾਰ ਤੋਂ ਸਾਡੇ ਵਿੱਚ ਸਮਾਧੀ ਅਵਸਥਾ ਯਾ 'ਦੇਸ਼ ਕਾਲ ਨਮਿੱਤ' ਤੋਂ ਉਚੇਰੀ ਅਵਸਥਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ 'ਵਿਸਮਾਦ' ਹੇਠ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਵਿਸਥਾਰ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦਸ਼ਾ ਦੇ ਦਰਜਿਆਂ ਦਾ ਬੀ ਵਰਣਨ ਹੈ। ਵਿਸਮਾਦ ਇਕ ਉੱਚੀ ਅਵਸਥਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਪਾਰਲਾ ਅਨੁਭਵ ਛੁਹ ਯਾ ਗੋਤਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੀ ਜਾਚੇ ਜਗਤ ਵਿਚ ਪਹਿਲ ਦਾਨ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਹੋਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਜ ਤੋਂ ਸਾਢੇ ਚਾਰ ਸੌ (ਅੱਜ ਪੰਜ ਸੌ) ਬਰਸ ਪਹਿਲਾਂ 'ਵਿਸਮਾਦ' ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰਕੇ ਏਸ ਦਾ ਹਾਲ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਫਿਰ ਮਸਲੇ ਬਾਜ਼ੀ ਯਾ ਦੇਸ਼ ਕਾਲ ਨਮਿੱਤ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਤਾਂ ਬਿਆਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਪਰੰਤੂ ਅਮਲੀ ਤ੍ਰੀਕਾ ਜੋ ਸਾਈਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਉਹ ਫਿਲਾਸਫੀ ਦੇ ਇਸ ਨੁਕਤਾ ਖਿਆਲ ਤੋਂ 'ਦੇਸ਼ ਕਾਲ ਨਮਿੱਤ' ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਕੇ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਨਿਜ ਘਰ ਨੂੰ ਲੈ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਫਿਲਾਸਫੀ ਆਖਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਵਿਸਮਾਦ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਲਗਾਤਾਰ ਹੋ ਜਾਏ ਤਾਂ 'ਦੇਸ਼ ਕਾਲ ਨਮਿੱਤ' ਸਾਡੇ ਮਨ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਏ ਯਾ ਇਹ ਮਨ

* ਦੇਸ਼ ਕਾਲ ਅਨਅਵਛਿੰਨਾ' (ਸ਼ਕਰਾਚਾਰਯ) ਤੇ 'ਸਰਬ ਵਿਕ੍ਰਿਆ ਰਹਤ'।
[ਬ੍ਰਿਹ: ਉਪਨਿਖਦ]

ਅ+ਮਨ ਹੋ ਜਾਏ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਅੰਦਰਲੀ ਜੀਵਨ ਕਣੀ 'ਅਨੰਤ' ਵਿੱਚ ਅੱਪੜ ਜਾਏਗੀ। ਹੁਣ ਲਓ ਤੈਏ ਗੱਲਾਂ ਤੇ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦੇ ਤੈਏ ਕਮਾਲ।

ਕਾਲ—ਇਕ ਗਲ ਦੇ ਬਾਦ ਦੂਸਰੀ ਹੁੰਦੀ ਜਾਣੀ ਸਾਨੂੰ ਕਾਲ ਦਾ ਪਤਾ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। (ਹੋਣੀਆਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਦੇ ਬਾਦ ਹੋਣ ਦੀ, ਦਾ ਨਾਮ ਕਾਲ ਹੈ) ਹੁਣ ਜੇ ਇਕ ਗਲ ਲਗਾਤਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਵੇ ਅਰ ਮਨ ਹੋਰਨਾਂ ਗਲਾਂ ਦੇ ਹੋਣ ਤੋਂ ਮੁੜਦਾ ਮੁੜਦਾ ਇਕੋ ਲਗਨ ਵਿੱਚ ਹਟ ਵੇਲੇ ਪੈ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਾਲ ਦਾ ਗਿਆਨ 'ਭੂਤ ਭਵਿੱਖ' ਤੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਇਕੋ 'ਹੁਣ' ਵਿਚ ਰੋ ਪਾ ਜਾਏਗਾ*। ਹਰ ਛਿਨ ਵਿਚ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਿਚ ਖਿਆਲ ਦਾ ਰਹਿਣਾ, ਉਸ ਛਿਨ ਨੂੰ, ਜੋ ਇਕ 'ਨੁਕਤਾ' ਹੈ, ਲਗਾਤਾਰਤਾ ਨਾਲ ਦਿੜ੍ਹ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਖਿਆਲ ਇਕ 'ਨਾਮ' ਵਿੱਚ ਹੈ, ਤਦ ਜੋ ਛਿਨ ਲੰਘ ਗਈ ਹੈ ਉਸ ਵਿੱਚ ਜਾਵੇਗਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਤੇ ਹਰ ਛਿਨ ਜੋ 'ਹੁਣ' ਬਣ ਗਈ ਹੈ ਉਸ ਵਿੱਚ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤੋਂ ਖਿਆਲ ਉਖੜਨ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ ਤਦ ਭਵਿੱਖਤ ਵਿਚ ਜਾਣੇਂ ਰੁਕੇਗਾ, ਤੇ ਹਰ ਭਵਿੱਖਤ ਦੀ ਛਿਨ ਨੇ ਹੁਣ ਬਣਦੇ ਜਾਣਾ ਹੈ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਹੁਣ' ਵਿਚ ਨਾਮ ਟਿਕਾ ਦਵੇਗਾ। ਸਾਡੀ ਹੁਣ 'ਸਦੈਵੀ ਹੁਣ' ਬਣ ਜਾਏਗੀ। ਨਾਮ ਵਿੱਚ ਇਸਥਿਤ ਅਭਿਆਸੀ ਦਾ ਕਾਲ ਦਾ ਫਲਾਉ ਇਸ ਸਦੈਵੀ ਹੁਣ, ਇਸ *Eternal now* ਵਿੱਚ ਆ ਟਿਕੇਗਾ। ਇਹ ਟਿਕਾਉ

*ਹੁਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਆਇਨਸਟੈਨ ਇਕ ਮੈਥਮੈਟਿਕਸ ਦੀ ਵਿਦਯਾ ਦੇ ਕਮਾਲ ਦੇ ਦਾਨੇ ਨੇ ਕਾਲ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਚੌਥੀ ਲਾਂਭ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਉਸ ਵਰਗੇ ਹੋਰ ਦਾਨਿਆਂ ਨੇ ਦੇਸ਼ (ਸਪੇਸ) ਦੀ ਵਿੰਗ (Curvature) ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਅਚਰਜ ਨਹੀਂ ਕਿ ਚੌਥੀ ਲਾਂਭ ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਅਗਲੀਆਂ ਲਾਂਭਾ ਦੇ ਜਗਤ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਅੰਦਰਲਾ ਸੰਦ ਇਨਸਾਨ ਵਿਚ ਤਰੱਕੀ ਕਰਕੇ ਐਉਂ ਜਾਗ ਪਵੇ, ਜਿਵੇਂ ਪਸ਼ੂ ਮਤ ਤੋਂ ਉਢੇਗੀ ਬੁੱਧੀ ਦਾ ਸੰਦ ਇਨਸਾਨ ਵਿਚ ਉਪਜਿਆ ਸੀ।

ਇਕ ਨੁਕਤੇ ਤੇ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ, ਅਰਥਾਤ ਕਾਲ ਇਕ ਨੁਕਤੇ ਪਰ ਰਹਿ ਜਾਏਗਾ। ਇਹ ਨੁਕਤਾ ਹੋਏਗਾ ਤਾਂ ਇਕ ਕਾਲ, ਪਰ ਅਕਾਲ ਵਰਗਾ।

ਨੁਕਤਾ ਉਹ ਸ਼ੈ ਹੈ ਜੋ ਹੈ ਸਹੀ; ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਲੰਮਾਈ ਚੌੜਾਈ ਉਚਾਈ (magnitude) ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਿੱਧ ਹੋਇਆ ਕਿ ਨਾਮ ਨਾਲ ਕਾਲ ਦਾ ਖਜਾਲ, ਇਕ ਐਸੇ ਨੁਕਤੇ ਤੇ ਆ ਟਿਕੇਗਾ ਕਿ ਜੋ ਹੋਵੇਗਾ ਬੀ ਪਰ ਅਨਹੋਏ* ਵਰਗਾ।

ਦੇਸ਼—ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਦੇਸ਼' (Space) ਉਹ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਪਦਾਰਥ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਦੇ ਵਲ ਜੋ ਪਰਸਪਰ ਵਿੱਥਾਂ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਜਾਣਿਆਂ ਜਾਏ। ਇਹ ਦਿੱਸਦਾ ਪੁਲਾੜ ਯਾ ਵਿੱਥ, ਇਕ ਪਦਾਰਥ ਤੋਂ ਦੂਸਰੇ ਦੇ ਵਿੱਚ ਜੋ ਅੰਤਰਾ ਹੈ ਸੋ ਦੇਸ਼ ਹੈ। (ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਪੋ ਵਿੱਚ ਜਗ੍ਹਾ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਦਾ ਨਾਮ ਦੇਸ਼ ਹੈ)।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦੂਸਰਾ ਸਾਧਨ ਧਯਾਨ ਦੱਸਿਆ ਹੈ, ਧਯਾਨ ਅਭਿਆਸੀ ਨੂੰ ਇਕ ਨੁਕਤੇ ਉਤੇ ਟਿਕਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਮਨ ਹਰ ਛਿਨ ਇਕ ਨਾਮ ਜਪਦਾ ਹੈ ਅਤੇ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਹੈ' ਇਕ ਇਸ ਨੁਕਤੇ ਉਤੇ ਧਯਾਨ ਜਮਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਤਦ ਖਿਆਲ ਦੇਸ਼ (Space) ਦੇ ਸਾਰੇ ਫੈਲਾਉ ਤੋਂ ਇਕ ਨੁਕਤੇ ਤੇ ਜੰਮਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਸੰਪੂਰਨ ਤੌਰ ਤੇ ਇਕ ਨੁਕਤੇ ਤੇ ਜੰਮ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਦ ਦੇਸ਼ (Space)

*ਜੇਕਰ ਇਕ ਫੁਟ ਲੰਮੀ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਅੱਧ ਕਰ, ਇਸਦਾ ਅੱਧ ਲੋਕੇ ਉਸਦਾ ਫਿਰ ਅੱਧ ਕਰੋ, ਹੁਣ ਜੇ ਅਗਲੇ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਦਾ ਅੱਧ ਲੋਕੇ ਉਸ ਦਾ ਅੱਧ ਕਰੀ ਚਲੋ ਤਾਂ ਇਉਂ ਕਰਦੇ ਕਰਦੇ ਕਿਤੇ ਜਾਕੇ ਦੇਖੋਗੇ ਕਿ ਬਾਕੀ ਅੱਧ ਕੀਹ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ? ਉਹ ਹੋਵੇਗਾ ਤਾਂ ਸਹੀ ਕੁਛ ਪਰ ਅਨਹੋਏ ਵਰਗਾ। ਹੱਥ ਨਾਲ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਦਾ ਅੱਧ ਕਰਨ ਨੂੰ ਸਮਰਥ ਨਹੀਂ ਹੋਵੋਗੇ, ਪਰ ਕਾਗਜ਼ ਉਤੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਅੱਧ ਦਾ ਅੱਧ ਬੇਸ਼ਕ ਕਰੀ ਚੱਲੋਗੇ, ਸੋ ਉਹ ਹੋਊ ਬੀ ਤੇ ਨਹੀਂ ਬੀ।

ਦਾ ਖਿਆਲ ਸਾਡੇ ਖਿਆਲ ਵਿਚੋਂ ਮਾਨੋ ਦੇਸ਼ ਰਹਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਨੁਕਤਾ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਪਰ ਨਾ ਹੋਏ ਵਰਗਾ ਹੈ। ਸਿੱਧ ਹੋਇਆ ਕਿ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਖਿਆਲ ਦੇਸ਼ (ਸਪੇਸ) ਦੇ ਇਕ ਐਸੇ ਨੁਕਤੇ ਤੇ ਆ ਟਿਕੇਗਾ ਜੋ ਹੋਵੇਗਾ ਬੀ ਤੇ ਨਹੀਂ ਬੀ ਹੋਵੇਗਾ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਹਰ ਸ਼ੈ ਵਿਚ ਕਾਰਣ ਤੇ ਕਾਰਜ ਦਾ ਸਿਲਸਲਾ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ, ਇਕ ਕਾਰਣ ਦਾ ਖਿਆਲ ਸਾਡੇ ਮਨ ਦੀ ਸਰਿਸ਼ਤ ਵਿਚ ਹੈ (ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਆਪਣੇ ਕਾਰਣ ਕਾਰਜ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਨਮਿਤ ਹੈ)।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਤੀਸਰਾ ਸਾਧਨ ਰਜ਼ਾ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਜੋ ਅਭਿਆਸੀ ਹਰ ਕਾਰਜ ਤੇ ਹਰ ਹੋਣੀ ਦੇ ਕਾਰਣ ਦੇ ਅਖੀਰ ਪਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਅਨੰਤ ਦੀ ਲੀਲ੍ਹਾ ਸਮਝਦਾ ਹੈ, ਐਉਂ ਅਨੰਤ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਦੇ ਇਕ ਨੁਕਤੇ ਤੇ ਟਿਕਾਉ ਪਕੜਦਾ ਹੈ। ਨਾਲ ਜਿਹੜਾ ਨਾਮ ਤੇ ਧਿਆਨ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਜੋ ਕੁਛ ਵਰਤੇ ਧੁਰੇਂ ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ, ਇਉਂ ਉਹ ਟਿਕਦਾ ਟਿਕਦਾ ਹਰ ਗਲ ਦੇ ਵਾਕਿਆ ਹੋਣ ਤੇ ਰਜ਼ਾ ਦੇ ਇਕ ਨੁਕਤੇ ਤੇ ਟਿਕ ਜਾਏਗਾ। ਇਹ ਰਜ਼ਾ ਦਾ ਇਕ ਨੁਕਤਾ ਹੋਵੇਗਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਨਮਿੱਤ, ਪਰ ਨਾਂ ਵਰਗਾ।

ਹੁਣ ਜੋ ਅਭਿਆਸੀ ਸੁਤੇ ਸਿਧ ਨਾਮ ਧਿਆਨ ਤੇ ਰਜ਼ਾ ਨਾਲ 'ਦੇਸ਼ ਕਾਲ ਨਮਿੱਤ' ਵਲੋਂ ਇਕ ਨੁਕਤੇ ਤੇ ਟਿਕਿਆ ਹੈ, ਉਹ 'ਦੇਸ਼ ਕਾਲ ਨਮਿੱਤ' ਦੇ ਮਾਨੋ ਮੰਡਲ ਦੇ ਹੱਦ ਬੰਨੇ ਤੇ ਅੱਪੜ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਉਹ ਹੈ ਜੋ 'ਦੁੰਦ ਅਤੀਤ' ਹੈ ਯਾ ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਪਰਮ ਪਰੇ ਦੀ ਦਸ਼ਾ' ਆਖੇ ਯਾ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ (Absolute ਆਖੋ। ਇਥੋਂ ਅਗੇ ਹੁਣ ਸਾਨੂੰ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਕਿਸੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਮ ਨ ਲਿਜਾਣਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਐਸੇ ਟਿਕਾਣੇ ਅੱਪੜੇ ਹਾਂ ਜੋ ਸਾਡੇ ਮੰਡਲ ਦੀ ਸਰਹੱਦ ਹੈ, ਹੁਣ ਇਕ ਕਦਮ ਤੇ ਅਸੀਂ ਅਨੰਤ (ਵਾਹਿਗੁਰੂ) ਵਿਚ ਅੱਪੜਨਾ ਹੈ, ਪਰ ਹੁਣ ਬੇਅੰਤ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਛ ਅਕਹਿ ਮਾਜਰਾ ਵਰਤਣਾ ਹੈ,

ਇਸ ਅਕਹਿ ਮਾਜਰੇ ਨੂੰ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਨੇ 'ਨਦਰ' ਆਖਿਆ ਹੈ ।

ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਲਈ ਜਦੋਂ ਪਾਣੀ ਉਬਾਲੋ ਤਾਂ ਇਹ ੨੧੨ ਦਰਜੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਅਜੇ ਇਹ ਪਾਣੀ ਦੱਵ (Fluid) ਹੀ ਹੈ, ਅਰੂਪ ਵਾਯੂ ਵਰਗੇ ਰੂਪ 'ਭਾਫ' ਵਿੱਚ ਪਲਟੀ ਨਹੀਂ ਖਾ ਗਿਆ । ਅਰਥਾਤ ਗੈਸ ਵਾਂਗੂੰ ਨਹੀਂ ਬਣਿਆ । ਉਹ ਕੌਣ ਤਾਕਤ ਆਵੇ ਕਿ ਇਸਨੂੰ ਭਾਫ ਬਣਾਵੇ । ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਸਿਆਣਿਆਂ ਨੇ 'ਗੁਪਤਗਰਮੀ'

Latent heat ਰਖਿਆ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਦ ਭਾਫ ਦਾ ਪਾਰਾ ਲੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ੨੧੨ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਕੋਈ ਵਧੀਕ ਗਰਮੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਪਰ ਕੋਈ ਕਾਰਣ ਹੈ ਜੋ ਦੱਵ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਵਾਯੂ ਰੂਪ ਭਾਫ ਵਿੱਚ ਪਲਟ ਦੇਂਦਾ ਹੈ*, ਇਹ ਦੱਲੀਲ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਹੈ । ਕੁਛ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ "ਦੇਸ਼ ਕਾਲ ਨਮਿੱਤ" ਦੇ ਮੰਡਲ ਦੀ ਸਰਹੱਦ ਤੋਂ ਅਨੰਤ ਵਿੱਚ ਜੋ ਪਲਟਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਉਹ ਕਿਸੇ ਅਨੰਤ ਦੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਮੇ ਉਤੇ ਨਿਰਭਰ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਅਰ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ 'ਅਨੰਤ ਦੀ ਨਦਰ' ਹੈ । ਗੋਯਾ 'ਦੇਸ਼ ਕਾਲ ਨਮਿੱਤ' ਤੇ 'ਨਾਮ, ਧਿਆਨ, ਰਜ਼ਾ' ਨਾਲ ਇਸ 'ਅੰਤ ਤੇ ਹੱਦ ਵਾਲੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ' ਦੀ ਅਸੀਂ ਸਰਹੱਦ ਉਤੇ ਅੱਪੜਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਅਗੋਂ ਅਨੰਤ ਦੀ ਅਕਹਿ 'ਨਦਰ' ਸਾਨੂੰ ਅਨੰਤ ਵਿਚ ਲੈਜਾਕੇ ਅਕਾਲ ਜੀਵਨ, ਅਦੇਸ਼ ਜੀਵਨ, ਅਬਚਲੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਾਕੇ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵਾਕ ਮੂਜਬ:—

“ਬਿਤਿ ਪਾਈ ਚੂਕੇ ਭ੍ਰਮ ਗਵਨਨਿ”

ਵਿੱਚ ਵਾਸਾ ਦੇਂਦੀ ਹੈ ।

*ਇਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਤਿ ਠੰਢਾ ਪਾਣੀ ੩੨ ਦਰਜੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਸੇ ਦਰਜੇ ਤੇ ਉਹ ਬਰਫ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਪਾਣੀ 'ਦਵ' ਹੈ, ਬਰਫ 'ਨਿੱਗਰ' ਹੈ, ਨਿੱਘ ਦਾ ਦਰਜਾ ਇਕੋ ਹੈ । ਜਿਸ ਕੌਤਕ ਨੇ ੩੨ ਦਰਜੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਨਿੱਗਰ ਬਰਫ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਬੀ ਲੇਟੈਂਟ ਹੀਟ ਹੀ ਆਖਦੇ ਹਨ ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਹੈ:—

ਆਵਣ ਜਾਣ ਰਹੇ ਚੂਕਾ ਭੋਲਾ ਰਾਮ । [ਤੁਖਾ: ਮ: ੧

— ੬੪ —

ਫਿਲਾਸਫੀ ਦੇ ਨੁਕਤਾ ਖਿਆਲ ਤੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਸਲੀ ਦੀਨ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਉਹ ਸਾਧਨ ਸਿਖਾਏ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਅੱਜ ਕਲ ਦੀ ਫਿਲਾਸਫੀ ਦੀ ਖੋਜ ਤੋਂ ਲੱਭੇ ਟਿਕਾਣੇ* ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਫਿਲਾਸਫਰਾਂ 'ਜਾਣਿਆ' ਕਿ ਐਉਂ ਹੈ :— ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਂਹ ਫੜੀ, ਰਹਿਨੁਮਾਈ ਕੀਤੀ ਤੇ ਉਥੇ ਪਹੁੰਚਾ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਆਖਿਆ: “ਬੱਚਿਓ! ਆਹ ਹੈ” ਤੇ “ਏਥੇ ਹੈ” ਤੇ “ਹੁਣੇ ਹੈ”।

[ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੇ ਬਰਗਸਨ]

ਪੱਛਮ ਦੇ ਫਿਲਾਸਫਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅੱਜ ਕਲ ਬਰਗਸਨ ਨਾਮ ਦਾ ਫਿਲਾਸਫਰ ਫਾਂਸ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਖਿਆਲ ਦਾ ਪਰਵਾਜ਼ ਬਹੁਤ ਉੱਪਰ ਵੱਲ ਉਡਿਆ ਹੈ; ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਜ਼ਾਯਕ ਜ਼ਜੀਰ ਦੀ ਜਕੜ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਯੋਗ ਨਿਦਾ ਵਲ ਪਲਕਾ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਹਾਂ ਜੀ ਫਿਲਾਸਫੇ ਦੀ ਤਵਾਰੀਖ ਵਿੱਚ ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਵੇਰ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਵੀਚਾਰਵਾਨ ਪੁਰਸ਼ ਨੇ ਮੰਤਕ ਤੇ ਵੀਚਾਰ ਦੀ ਓਟ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸਮਝਿਆ ਹੈ। ਬਰਗਸਨ ਦਾ ਖਿਆਲ ਕਾਂਟ ਦੇ ਇਸ ਸਿੱਧਾਂਤ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੀ ਬੁੱਧੀ ਦਵਾਰਾ ਪੁਰਸ਼ ਅਸਲੀਅਤ ਨੂੰ (ਰੱਬ ਨੂੰ) ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਸਕਦਾ। ਕਾਂਟ ਨੇ ਏਸ ਕਰਕੇ ਰੱਬ ਨੂੰ ਬੁਧਿ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆਂ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਏਸ ਮੰਤਕ ਦੀ ਸਰਿਸ਼ਤ ਵਿੱਚ ਤਕਰੀਬਨ ਏਸ ਟਿਕਾਣੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਰੱਬ ਫਿਲਾਸਫੇ ਦੀ ਖੋਜ ਤੋਂ ਉਪਰ ਹੈ।

ਬਰਗਸਨ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਖੋਜ ਦਾ ਦੂਹਰਾ ਸਾਮਾਨ ਹੈ, ਇਕ ਬੁਧਿ (Intellect) ਦਵਾਰਾ, ਦੂਜੇ Intuition ਦੁਆਰਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੂਹਾਂ ਦੀ ਮਿਲਵਰਤਨ ਬਗ਼ੈਰ ਅਸਲੀਅਤ ਪੱਲੇ ਪੈ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਸਲੀਅਤ ਦੇ ਵੀ ਦੋ ਪਹਿਲੂ

*ਇਹ ਟਿਕਾਣਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਹੈ।

ਹਨ: ਇਕ ਪਦਾਰਥ (Matter, ਮਾਦਾ) ਦੂਸਰਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ (Life) ।

ਸਾਇੰਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਿੱਧਾਂਤ ਬੁੱਧੀ ਦੀ ਖੋਜ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹਨ, ਬੁਧਿ ਜੋ ਹਰ ਇਕ ਪਦਾਰਥ ਤੇ ਮੰਤਕ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਪਾ ਪਾ ਕੇ ਤੇ ਵਿਚਾਰ (Reason) ਦੀ ਕਸਵੱਟੀ ਤੇ ਰਗੜ ਰਗੜਕੇ ਸਿੱਧਾਂਤ ਕੱਢਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਸਿੱਧਾਂਤ ਕੇਵਲ 'ਪਦਾਰਥੀ ਸਿੱਧਾਂਤ' ਹਨ । ਬੁਧਿ ਦੇ ਨਸ਼ਤਰ ਹੇਠ ਕੇਵਲ ਮਾਸ ਤੇ ਹੱਡੀਆਂ ਦੀ ਵਿਦਯਾ ਉਪਜਦੀ ਹੈ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਨਹੀਂ । ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਚਾਲ ਦੀ ਰਮਜ਼ ਏਸ ਦੀ ਸਮਝ ਤੋਂ ਉਚੇਰੀ ਹੈ । ਬੁਧਿ ਅਨਾੜੀ ਹੈ ਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਨਾੜ ਉਪਰ ਏਸਦੀ ਉਗਲ ਆ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ । ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਪਰਵਾਜ਼ ਇਕ ਸ਼ੈ ਹੀ ਦੂਜੀ ਹੈ । ਬੁੱਧੀ ਲਈ ਇਹ ਗ਼ੈਰ ਚੀਜ਼ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਬੁੱਧੀ ਬਣੀ ਪਦਾਰਥ (Matter) ਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਮੈਟਰ (ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ) ਹੈ, ਜੋ ਚੀਜ਼ ਏਸ ਦੀ ਗਿਫਤ (ਪਕੜ) ਵਿਚ ਆ ਜਾਏ ਉਹ ਮੈਟਰ (ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ) ਹੈ । ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਬਤ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਸੋ ਏਸਨੇ ਵੱਢ ਵੱਢਕੇ, ਕੱਟ ਕੱਟਕੇ, ਇਕ ਇਕ ਕਾਟ ਦੀ ਮੁਤਾਲਿਆ ਕਰਨੀ ਹੈ । ਏਸ ਦੀ ਕਾਟਵੀਂ ਛੁਰੀ ਹੇਠ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਰੋ ਰੁਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਹੈ ਰੋ ਰੂਪ, ਇਸ ਦਾ ਰੁਕਣਾ ਹੀ ਏਸ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਹੈ, ਪਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਅਮੁੱਕ ਹੈ, ਇਹ ਰੁਕਦੀ ਨਹੀਂ । ਅਕਲ ਦੇ ਭਾਣੇ ਰੁਕਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਜਾ ਛੁਪਦੀ ਹੈ ਉਸ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਜੋ ਅਕਲ ਦੇ ਚਰਾਗ ਦੇ ਐਨ ਹੇਠ ਹੈ । ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਰੋ ਇਕ ਤਬਦੀਲੀ ਦਾ ਪਰਵਾਜ਼ ਹੈ, ਇਕ ਹੜ੍ਹ ਦਾ ਵਧਾ ਹੈ, ਇਕ ਚਾਲ ਅਗੰਮੀ ਹੈ ਜੋ ਠੱਲ੍ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀ, ਜੋ ਚਲ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿਸੇ ਅਪੂਰਣਤਾ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਪੂਰਣਤਾ ਵਲ, ਕਿਸੇ ਅਬਣਤ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਬਣਤ ਵਲ, ਕਿਸੇ ਕੇਂਦ੍ਰ ਤੋਂ ਰਚਨਹਾਰੀ ਫੈਲਾਉ ਵਲ, ਏਸ ਦੀ ਸਮਝ ਬੁਧਿ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪੈ ਸਕਦੀ । ਏਸ ਦੀ ਬੁਝ ਕਿਸੇ ਰਮਜ਼ਾਂ ਸਮਝਣ ਵਲ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋਸ਼ ਨੂੰ ਇਸ਼ਾਰੇ ਮਾਤ੍ਰ ਹਾਸਲ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਏਸ ਹੋਸ਼ ਦਾ ਨਾਮ

ਬਰਗਸਨ ਨੇ Intuition ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਕੁਛ ਕੁਛ ਓਹੋ ਹੋਸ਼ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਾਡੀ ਧਾਰਮਕ ਸਿਖ ਲਿਟੇਚਰ ਵਿੱਚ 'ਸੁਧਿ' ਕਰਕੇ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਬਰਗਸਨ ਦਾ ਸਾਰਾ ਜ਼ੋਰ ਇਸ ਗੱਲ ਤੇ ਲੱਗਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਇਸ ਦਿੱਸਦੇ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨੇ ਹਨ ਤਾਂ 'ਸੁਧਿ' ਦੀ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋਸ਼ ਆਪਣੇ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਫਿਲਸਫੇ ਦੀ ਸਾਰੀ ਖੋਜ ਬੁਧਿ ਨਾਲ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ 'ਸੁਧਿ' ਨਾਲ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਇਹ 'ਸੁਧਿ' ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇ? ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਬਰਗਸਨ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ। ਉਸ ਨੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਮਾਤ੍ਰ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ 'ਸੁਧਿ' (Intuition) ਦਾ ਗਿਆਨ 'ਦੀਸਣਹਾਰ ਦੀ ਵਿਦਯਾ ਦੇ ਸਾਧਨ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ*।' ਏਥੋਂ ਸਾਫ ਜ਼ਾਹਰ ਹੈ ਕਿ ਬਰਗਸਨ ਦੀ 'ਸੁਧਿ' ਬੁਧਿ ਦੀ ਹੀ ਇਕ ਸਾਥਣ ਚੀਜ਼ ਹੈ, ਪਰ ਜ਼ਰਾ ਉਚੇਰੀ। ਬਰਗਸਨ ਨੂੰ ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ੈਣੀ ਬੁਧਿ ਦਾ ਇਕ ਝਲਕਾ ਮਾਤ੍ਰ ਪਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਬਿਆਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਏਸ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਬੀ ਕਮਾਲ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਰਗਸਨ ਤੋਂ ਚਾਰ ਪੰਜ ਸਦੀਆਂ ਪਹਿਲੇ

*The Intuition may be gained after a long companionship with the external manifestations of reality as these are systematized in the physical sciences, and again, that many different images borrowed from very different orders of things may, by the convergence of their action, direct consciousness to the precise point at which by certain intuition is to be had. ('Critical Exposition of Bergson's Philosophy' by Stewart Page 284)

ਏਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਯਥਾ—‘ਸਭੇ ਬੁਧੀ ਸੁਧਿ ਸਭਿ ਸਭਿ
ਤੀਰਥ ਸਭਿ ਥਾਨ ॥’

[ਵਾਰ ਸਾਰੰਗ ਮ: ੧

ਸਿਰਫ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਏਸ ਦੀ ਜੁਗਤ ਬੀ ਆਪ ਨੇ
ਦੱਸੀ ਹੈ:—

ਮੰਨੈ ਸੁਰਤਿ ਹੋਵੈ ਮਨਿ ਬੁਧਿ ॥

ਮੰਨੈ ਸਗਲ ਭਵਣ ਕੀ ਸੁਧਿ ॥ [ਜਪੁ ਸਾਹਿਬ

ਏਸ ਸੁਧਿ ਲਈ ਰਸਤਾ ਮੰਨਣ ਦਾ, ਈਮਾਨ ਦਾ, ਸਿਦਕ
ਦਾ ਹੈ। ਕਾਹਦੇ ਮੰਨਣ ਦਾ? ‘ਨਾਮ’ ਸਿਮਰਨ ਦਾ। ‘ਐਸਾ ਨਾਮੁ
ਨਿਰੰਜਨੁ ਹੋਇ ॥ ਜੇਕੋ ਮੰਨਿ ਜਾਣੈ ਮਨਿ ਕੋਇ।’ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ
ਏਸ ਦਾ ਟਿਕਾਣਾ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਿਥੋਂ ਦੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ।
ਯਥਾ:— ‘ਤਿਥੈ ਘੜੀਐ ਸੁਰਾ ਸਿਧਾ ਕੀ ਸੁਧਿ’* ।

ਅਗਰ ਅਸਲੀਅਤ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲਈ ਇਹ ਗੱਲ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ

(If then anywhere there is possible for us a view of
reality in its purity it will be in the inward view
that we may obtain of this privileged object.†)

*ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਇਸ ਪਦ ‘ਸੁਧ’ ਨੂੰ ‘ਸਿਧਿ’
ਕਰਕੇ ਬੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਯਥਾ:—

‘ਕਹਿ ਕਬੀਰ ਬੁਧਿ ਹਰਿ ਲਈ ਮੇਰੀ

ਬੁਧਿ ਬੰਦਲੀ ਸਿਧਿ ਪਾਈ ॥’ [ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ

ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਵਿਚ ਬੀ ਇਸ਼ਾਰਾ ਹੈ, ਮਰਦਾਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕੀ
ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਅਕਲ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ:
ਮਰਦਾਨਿਆਂ ਇਹ ਬੁਧਿ ਪਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਬੁਧ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਇਕ ਹੋਰ
ਉਪਜਦੀ ਹੈ ਉਹ ਮਿਲਾਉਂਦੀ ਹੈ।

†ਅਰਥਾਤ ਅੰਤਰ ਮੁਖ ਝਾਤੀ ਪਾਇਆਂ ਇਸਦਾ ਮਿਲਣਾ ਮੁਮਕਿਨ
ਹੈ, “The Philosophy of Change” by Carr Page 26.

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਬਗ਼ੈਰ ਕਿਸੇ ਫਿਲਾਸਫੀ ਦੀ ਮਸਲੇਬਾਜ਼ੀ ਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਕਰ ਗਏ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਖਿਆ ਹੈ:---

“ਅੰਤਰਿ ਕੀ ਗਤਿ ਜਾਣੀਐ ਗੁਰ ਮਿਲੀਐ ਸੰਕ ਉਤਾਰਿ ॥”

[ਸਿਰੀ ਮ: ੧

ਤੇ ਅੰਤਰ ਦਰਸ਼ੀ ਹੋਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨੇ ਅਰਥਾਤ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਸੌਖਾ ਰਸਤਾ ਇਉਂ ਦੱਸਿਆ ਹੈ:--

‘ਅਹਿਨਿਸਿ ਅੰਤਰਿ ਰਹੈ ਲਿਵਲਾਇ ॥’

ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਧਿਆਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਮਨ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਕੈਦ ਤੋਂ ਉਪਰ ਚੁੱਕਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਲਿਵ ਵਿੱਚ ਪਲਟਣ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਲਿਵ ਇਕ ਸੰਗਮ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਨਾਮ ਤੇ ਨਾਮੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਧਨ । ਇਸ ਤਿੱਬੇਣੀ ਦਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਅੱਠ ਪਹਿਰ ਦੀ ‘ਸੁਧ’ (Intuition) ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਕਿਸੇ ਫਿਲਾਸਫਰ ਨੂੰ ਝਾਕੇ ਤਾਂ ਪਏ, ਪਰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਸੀਬ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਤੋਂ ਇਸ ਦੇ ਮਿਲਦਿਆਂ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ:--

ਆਪੁ ਪਛਾਣਿ ਰਹੈ ਲਿਵ ਲਾਗਾ ॥

ਜਨਮੁ ਜੀਤਿ ਗੁਰਮਤਿ ਦੁਖੁ ਭਾਗਾ ॥ [ਬਸੰਤ ਮ: ੧

ਅਰਥਾਤ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਿੱਚ ਲਿਵ ਲਗਦਿਆਂ ਆਪਾ ਪਛਾਣ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਨਮ ਜਿੱਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਦੁਖ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਭਾਵ ਪਰਮਪਦ ਪਾ ਲਈਦਾ ਹੈ ।

[ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਤੇ ਸਾਇੰਸ]

ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨਾਮ ਹੇਠ ਇਨਸਾਨ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਦੇ ਗਿਆਨ ਨੇ ਬੜੀ ਤੱਕੀ ਕੀਤੀ ਹੈ । ਇਹ ਸਾਰੀ ਤੱਕੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਅਰਥਾਤ ‘ਦੀਸਣਹਾਰ ਪਦਾਰਥਾਂ’ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਹੈ । ਵੀਚਾਰੋ, ਏਹ ਪਦਾਰਥ ਜੋ ਦਿੱਸਦੇ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦੇਖਣ ਵਾਲਾ ਬੀ ਕੋਈ ਇਨਸਾਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੈ ਨਾਂ । ਜਿਸ ਦੀ ਦੂਰਬੀਨ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੇ ਹਰ ਪਦਾਰਥ ਦੀ ਸਾਇੰਸ ਖੋਜਕੇ ਕੱਢੀ ਹੈ । ਜੇ ਦੀਸਣਹਾਰ ਪਦਾਰਥਾਂ

— ੬੯ —

ਵਿੱਚੋਂ ਹਰ ਇਕ ਦੀ ਇਕ ਸਾਇੰਸ (ਵਿਗਿਆਨ) ਹੈ, ਤਾਂ 'ਦੇਖਣ-
 ਹਾਰ' ਯਾ 'ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾ' ਦੀ ਆਪਣੀ ਸਾਇੰਸ ਬੀ ਲੱਭੀਏ। ਹੁਣ ਇਸ
 ਪਾਸੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਕਮਾਲ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਅਸੀਂ
 ਬੀ ਕਿਸੇ ਦੀ ਰੀਸ ਕਰਕੇ ਕਹੀਏ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ
 ਗੁਰੂ ਜੀ ਰੋਲ; ਤਾਰ, ਮਿਕਨਾਤੀਸ ਸਿਖਾ ਗਏ ਹਨ। ਐਸਾ ਕਹੀਏ
 ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਜ਼ੁਰਗੀ ਨੂੰ ਦੂਸਰ ਦਰਜੇ ਤੇ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ।
 ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਮਾਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਇੰਸ ਦੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਯਾ ਮਗਰੋਂ
 ਮਲੂਮ ਹੋਏ ਸਿੱਧਾਂਤਾਂ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖਿਆਲਾਂ ਦਾ ਜਿੱਥੇ ਕਿਧਰੇ
 ਸਾਂਗੇ ਸਿਰ ਜ਼ਿਕਰ ਆ ਗਿਆ ਹੈ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ
 ਦਰੁਸਤ ਖਿਆਲ ਹਰ ਸ਼ੈ ਦੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸਨ।

ਮਸਲਨ: ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਾਰਾ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਹੇਠ
 'ਬਲਦ' ਤੇ 'ਕੱਛੂ' ਤੇ ਕੀ ਕੀ ਮੰਨਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ
 ਜੀ ਨੂੰ ਦਰੁਸਤ ਖਿਆਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਕਿ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਬਲਦ
 ਉਲਦ ਕੁਛ ਨਹੀਂ*। ਉਸ ਵੇਲੇ ਸੱਤ ਅਕਾਸ਼ ਤੇ ਸੱਤ ਪਤਾਲ
 ਦੀ ਗੋਣਤੀ ਮਲੂਮ ਸੀ; ਪਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਲੱਖਾਂ ਅਕਾਸ਼ ਤੇ ਲੱਖਾਂ
 ਪਤਾਲਾਂ ਦਾ ਦਰੁਸਤ ਖਿਆਲ ਮਲੂਮ ਸੀ। ਓਦੋਂ ਸੂਰਜ ਚੰਦ
 ਇਕ ਇਕ ਮਲੂਮ ਸੀ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ 'ਕੇਤੇ ਇੰਦ ਚੰਦ
 ਸੂਰ ਕੇਤੇ' ਦਾ ਗਿਆਨ ਸੀ, ਨਾਲੇ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸੂਰਜ ਚੰਦਾਂ
 ਦੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਕ੍ਰੋੜਾਂ ਮੀਲ ਚੱਲਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਬੇਅੰਤ ਹਨ। ਗੱਲ

*ਧਰਤੀ ਹੋਰ ਪਰੇ ਹੋਰ ਹੋਰ ॥ ਤਿਸ ਤੇ ਭਾਰ ਤਲੈ ਕਵਣ ਜੋਰ ॥

[ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ

ਪਾਤਾਲਾ ਪਾਤਾਲ ਲਖ ਅਗਾਸਾ ਅਗਾਸ ॥

ਸਤਾਰਿਆਂ ਦੇ ਤਬਕਾਂ ਦੇ ਧ੍ਰੁਵੇ ਜੋ ਦੂਰੀ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹੇ ਹਨ ਅਕਾਸ਼
 ਪਤਾਲ ਹਨ।

ਕ੍ਰੋੜ ਕਰੋੜੀ ਚਲਤ ਨ ਅੰਤ ॥

[ਵਾਰ ਆਸਾ ਮ: ੧

ਕੀ (Objective Science) 'ਦੀਸਣਹਾਰ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੇ ਵਿਗਿਆਨ' ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸਹਿ ਸੁਭਾ ਜਿਸ ਗੱਲ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਆ ਗਿਆ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੇ ਖਿਆਲ ਗ਼ਲਤ ਖਿਆਲ (Wrong Conception) ਪ੍ਰਗਟ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ । ਪਰ ਕਮਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਸ ਦਰੁਸਤ ਖਿਆਲੀ ਦੇ ਨਾਲ ਇਸ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ Subjective Science (ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾ ਦਾ ਵਿਗਿਆਨ) ਸਿਖਾਇਆ ਹੈ । ਉਹ ਜੋ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਜੀਉਂਦੀ ਬੋਲਦੀ ਕੁਛ ਤਾਕਤ ਹੈ--- ਜਿਸ ਨੇ ਸਾਰੀਆਂ ਸਾਇੰਸਾਂ ਖੋਜੀਆਂ, ਉਸ ਦੀ ਅਪਣੀ ਸਾਇੰਸ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਿਖਾਈ ਹੈ । ਤਾਕਿ ਸਾਇੰਸਾਂ ਦਾ ਲੱਭਣ ਵਾਲਾ ਇਨਸਾਨ ਅਪਣੀ ਬਾਬਤ, ਅਪਣੇ 'ਆਪੇ' ਦੀ ਬਾਬਤ ਬੀ ਦਰੁਸਤ ਖਿਆਲ Right Conceptions ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣ ਸਕੇ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੀਵਨ ਸੁਖੀ ਬਸਰ ਕਰੇ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਜਾਚ ਬੀ ਸਿਖ ਜਾਏ । ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਦੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਵਿੱਚ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਹੋ ਕੇ ਹੀ ਨਿਰਾ ਨਾ ਬਲ ਹਾਰ ਜਾਏ, ਪਰ 'ਦੇਖਣਹਾਰ' ਦੀ ਦਰੁਸਤ ਸਾਇੰਸ ਜਾਣਕੇ ਆਪ ਉੱਚਾ ਹੋਵੇ, ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋਵੇ, ਅਰੋਗ ਹੋਵੇ ਤੇ ਅਗੰਮ ਵਿੱਚ 'ਸਹਲ ਗੰਮਤਾ' ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੇ । ਸੋ ਸਾਰੀਆਂ ਸਾਇੰਸਾਂ ਦੀ ਮਾਂ ਸਾਇੰਸ ਵਿੱਚ ਕਮਾਲ ਵਿਖਾਕੇ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਮੰਡਲ ਦੇ ਸਾਰਿਆਂ ਵਡਿਆਂ ਵਿੱਚ ਅਪਣੀ ਵਡਿਆਈ ਦਿਖਾਈ ਹੈ । ਈਸਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ 'ਉਸ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਕੀ ਲਾਭ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰਾ ਜਹਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਵੇ, ਪਰ ਅਪਣੀ ਰੂਹ ਤਬਾਹ ਕਰ ਸੁੱਟੇ?' ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਭੁੱਲ ਤੋਂ ਬਚਾ ਦਿੱਤਾ । ਕਰਤਾ, ਅਰਥਾਤ ਜਾਨਣਹਾਰ ਅੰਦਰਲੇ ਦੀ ਸਾਇੰਸ ਸਿਖਾਈ ਤੇ ਉਹ ਅਸੂਲ ਦੱਸੇ ਕਿ ਕੀਕੂੰ ਅੰਦਰਲੀ ਤਾਕਤ ਤਬਾਹ ਹੋਣੇ ਬਚਕੇ ਉੱਨਤ ਹੋਵੇ ਤੇ ਅਰੋਗ ਉੱਨਤੀ ਕਰੇ ? ਇਹ ਸਾਰੀ ਸਾਇੰਸ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਇਥੇ ਵਿਸਥਾਰ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਪੜਤਾਲ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ

ਅੰਦਰਲੇ ਜੀਉਂਦੇ ਕਿਣਕੇ ਬਾਬਤ ਕਮਾਲ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਨੇ ਦੱਸੇ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਸੁਖੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅਮਲੀ ਰਸਤੇ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਸੋ ਸਤਿਗੁਰ ਸਾਇੰਸ ਦੀ 'ਮਾਂ' ਸਾਇੰਸ ਦੇ ਯਕਤਾ ਪ੍ਰਬੀਨ* ਹੋਏ ਹਨ, ਪਰ ਦਿਸ਼ਟਮਾਨੀ ਵਿਗਿਆਨ† ਦੇ ਲਗਦੇ ਹੱਥ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਕਦੇ ਗਲਤ ਖਿਆਲ ਪ੍ਰਗਟ ਨਹੀਂ ਕਰ ਗਏ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਤਦੋਂ ਦੇ ਆਮ ਫੈਲੇ ਖਿਆਲ ਗਲਤ ਸਨ ਤੇ ਮਗਰਲੇ ਦਾਨੇ ਅਜੇ ਜੰਮੇ ਨਹੀਂ ਸਨ।

[ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ, ਕਾਲੀ ਦਾਸ, ਹਾਫਜ਼, ਸ਼ੈਕਸਪੀਅਰ, ਗਿਟੇ, ਉਮਰ ਖਜ਼ਾਮ ਆਦਿ]

ਪਾਠਕ ਹੈਰਾਨ ਹੋਣਗੇ ਕਿ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਵਿੱਚ ! ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ 'ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨਾਲ 'ਸ਼ਾਇਰ' ਪਦ ਬੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਯਥਾ 'ਨਾਨਕ ਸ਼ਾਇਰ ਏਵ ਕਹਤ ਹੈ।' ਫਕੀਰ ਸੁਰਤ ਤੇ ਕਵੀ ਦੀ ਸੁਰਤ ਬਾਜ਼ੇ ਵੇਲੇ ਇਕ ਦੁਬਵਾਜ਼ੇ ਤੇ ਜਾ ਦਸਤਕ (ਨੁਹਕਰ) ਦੇਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਵੀ ਦੀ ਉਡਾਰੀ ਕਦੇ ਕਦਾਈਂ ਤੇ ਬੇਵਸੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਫਕੀਰ ਦੀ ਉਡਾਰੀ ਗਿੱਝੀ ਹੋਈ ਤੇ ਅਕਸਰ ਲਗਾਤਾਰੀ ਦੇ ਕ੍ਰਿਸਮਿਆਂ ਵਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ 'ਅਰਸੀ ਗੁਰੂ' ਦੀ ਉਡਾਰੀ ਲਗਾਤਾਰ ਹੈ। ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਨੇ ਨਿਜ ਨੂੰ 'ਸ਼ਾਇਰ' ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਹੈ ਜਿਕ੍ਰ 'ਢਾਢੀ' ਕਿਹਾ ਹੈ। ਕਵਿਤਾ ਅਰ ਸੰਗੀਤ ਦੁਹਾਂ ਸੂਖਮ ਰਸਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੀ ਗੰਮਤਾ ਇਨਸਾਨੀ ਨੁਕਤੇ ਤੋਂ ਕਮਾਲ ਰੱਖਦੀ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਰਾਗ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਮਰਦਾਨੇ ਦਾ ਨਾਲ ਰਹਿਣਾ, ਛ ਤਾਰਾਂ ਰਬਾਬ ਅਪਣੀ ਮਨ ਮੰਨੀ ਕਾਢ ਦਾ ਇਕ ਨਵੀਂ ਤਰਜ਼ ਦਾ ਬਨਾਉਣਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਸ ਕਮਾਲ ਦੀ ਸਾਖ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਾਸ ਪਿਆਰ ਆਸਾ ਰਾਗਣੀ ਨਾਲ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀ

*Expert.

†Objective Science.

ਬਾਣੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਹੈ ਤੇ ਕਾਰਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਦੇ ਰਸੀਏ ਸੇ ਤੇ ਆਸਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਦਾ ਰਾਗ ਰਚਿਆ* । ਸੋ ਆਪਣੀ ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਹਰ ਵੇਲੇ ਅੰਨੰਤ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸੰਗੀਤਕ ਲਹਿਰਾਉ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ਉਸ ਰਸ ਵਿੱਚ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤਦੋਂ ਉਸ ਬੇਅੰਤ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਨਿਜ ਨੂੰ 'ਢਾਢੀ' ਪ੍ਰਤੀਤ ਕਰਕੇ ਭਗਤੀ ਦੇ ਰਸ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਝੁੰਮਦੇ ਸਨ । ਇਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਉਸ ਬੇਅੰਤ ਲਈ 'ਅਕਹਿ' ਪਰ 'ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਨਾ ਰੁਕਣ ਵਾਲੇ' ਵਲਵਲੇ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਤਦੋਂ ਉਹ ਰਚਨਾ ਰਚਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਅਰ ਉਸ ਰਸ ਵੇਲੇ ਨਿਜ ਨੂੰ ਗ੍ਰੀਬ, ਸ਼ਾਇਰ, ਬੇਅੰਤ ਦੀ ਸਿਫਤ ਸਲਾਹ ਰਚਣ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਕਰਕੇ ਭਗਤੀ, ਨਿੰਮ੍ਰਤਾ ਤੇ ਉੱਚੇ ਵਲਵਲੇ ਵਾਲੇ ਰੰਗ ਦਾ ਸੁਖ ਮਾਣਦੇ ਸਨ ।

ਕਵਿਤਾ ਉਹ ਸ਼ੈ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇਨਸਾਨ ਅਪਣੇ ਅਕਹਿ ਵਲਵਲੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਟੀਕਾ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅਨੁਭਵਤਾ ਪੜ੍ਹਨ ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਕਹਿ ਤੇ ਰਸਦਾਰ ਵਲਵਲੇ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਕਵੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕਵਿਤਾ ਵੇਲੇ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਸਨ । ਕਵਿਤਾ ਅੰਨੰਤ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਸੁਰਤ ਦਾ ਸਿਜਦਾ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਜੋ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਥੱਰਾਟ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਹੈ । ਸੋ ਕਵੀ ਫਕੀਰ ਹੈ, ਕਵੀ ਪੈਗੰਬਰ ਹੈ, ਅਰ ਪੈਗੰਬਰ ਕਵੀ ਹੈ ।

ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਕਦੇ ਸੁੰਦਰੀ ਦੇ ਵਿਯੋਗ ਵਿੱਚ, ਕਦੇ

*ਖੋਜ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਆਸਾ ਰਾਗ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਬਣਾਇਆ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਾ ਇਸ ਨਾਮ ਦੇ ਰਾਗ ਦਾ ਪਤਾ ਪੁਸਤਕਾਂ ਜਾ ਰਵਾਯਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਨੂੰ ਹੁਣ ਤਕ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ ।

†ਐਸੇ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਬਾਣੀ ਰਚਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਬੇਵਸੇ ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ 'ਮਰਦਾਨਿਆ, ਰਬਾਬ ਵਜਾ ਕਿ ਬਾਣੀ ਆਈ ਹੈ ।'

ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੇ ਝਲਕੇ ਵਿੱਚ, ਕਦੇ ਕੁਦਰਤ ਤੋਂ ਉਦੀਪਨ ਹੋਏ ਵਲਵਲੇ ਵਿੱਚ, ਕਦੇ ਅਪੂਰਣ ਹਸਰਤਾਂ ਵਿੱਚ, ਕਦੇ ਭਗਤੀ ਦੇ ਤਰੰਗ ਵਿੱਚ, ਕਦੇ ਅਨਿਸਥਿਰਤਾ ਦੇ ਵੈਰਾਗ ਵਿੱਚ, ਕਦੇ ਅਮਰ ਜੀਵਨ ਦੀ ਅਭਿਲਾਖਾ ਵਿੱਚ, ਕਦੇ ਵਿਸਮਾਦ ਵਿੱਚ, ਸੂਖਮ ਤੋਂ ਸੂਖਮ ਦਿਲੀ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਗੁੰਦਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ, ਕਾਲੀ ਦਾਸ ਦੀ ਸ਼ਕੁੰਤਲਾ ਦੇ ਬੇਨਜ਼ੀਰ ਭਾਵਾਂ ਵਿੱਚ, ਸ਼ੈਕਸਪੀਅਰ ਦੇ ਇਨਸਾਨੀ ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਵਿੱਚ, ਗੱਟੋ ਦੀਆਂ ਡੁੱਘਾਈਆਂ ਵਿੱਚ, ਹਾਫਜ਼ ਦੀਆਂ ਸਰੂਰਾਂ ਵਿੱਚ, ਖਿਆਮ ਦੀਆਂ ਨਿਰਾਸਤਾਈਆਂ ਵਿੱਚ, ਮਿਲਟਨ ਦੇ ਸੁਰਗ ਤੇ ਡਾਂਟੇ ਦੇ ਨਰਕ ਵਿੱਚ, ਜ਼ੇਬੁੰਨਿਸਾ ਦੀਆਂ ਕੋਇਲ-ਕੂਕਾਂ ਵਿੱਚ, ਜਿੱਥੇ ਜਾਓ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਇਕ “ਝੀਣੀ ਬਾਣ” ਦੀ ਲਗਾਤਾਰ ਜਾਰੀ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਸੁਰ, ‘ਕਿਸੇ ਅਪੂਰਣਤਾ, ਕਿਸੇ ਨਾ ਭਰੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸੱਖਣਾਪਨ’, ਕਿਸੇ ‘ਨਿਰਾਸਤਾ ਦੀ ਝੁਨਕਾਰ’ ਨੂੰ ਅਲਾਪੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬਲਕੇ ‘ਇਹੋ ਵਲਵਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇਕ ਅਪੂਰਣਤਾ ਦੀ ਚਾਸ਼ਨੀ ਇਕ ਖੁਸ਼ਰੰਗੀ ਹਸਰਤ ਦੀ ਰੰਗਤ’ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸ਼ਾਇਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਇਸ ਝੀਣੀ ਬਾਣ ਦੇ ਰੰਗ ਹੋਰ ਉੱਚੇ ਕਵੀਆਂ ਵਾਝ ਦਰਸਾਏ ਹਨ। ਓਹਨਾਂ ਨੇ ਬਿਰਹ, ਵਿਯੋਗ, ਵੈਰਾਗ, ਨਿਰਾਸਤਾ, ਆਸਾ, ਅਰਸ਼ੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੇ ਮਗਰ ਹਸਰਤ ਭਰੀ ਅਕਾਂਖਿਆ, ਅਮਰਤਾ ਤੇ ਸਦੈਵੀ ਜੀਵਨ ਮਗਰ ਆਸ਼ਾ ਦੇ ਬਾਰੀਕ ਤੋਂ ਬਾਰੀਕ ਵਲਵਲਿਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਰਚੀਆਂ ਹਨ। ਹਾਂ ਜੀ, ਸਜਾਲ ਬੀਤੇ ਹੁਨਾਲ ਚੜ੍ਹਦੇ ਕੇਵਲ ਮੌਸਮ ਤਬਦੀਲੀ ਤੋਂ ਦਿਲ ਡੁਲ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਬੀਕ ਵਲਵਲੇ ਤੱਕ ਨੂੰ ਬੀ ਅੰਦਰੋਂ ਦੇਖ ਲਿਆ ਤੇ ਵਰਣਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

“ਆਗੈ ਘਾਮ ਪਿਛੈ ਰੁਤਿ ਜਾਡਾ ਦੇਖਿ ਚਲਤ ਮਨੁ ਡੋਲੈ ॥”

[ਤੁਖਾਰੀ ਛੰ: ਮ: ੧

ਆਪ ਨੇ ਭੈ ਤੇ ਭਾਵ ਦੇ ਨਕਸ਼ੇ ਖਿੱਚੇ ਹਨ, ਨਿਰਮਲ ਭੈ
 ਦੇ ਹਾਲ ਦੱਸੇ ਹਨ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਹੇਠ ਲਗਾਤਾਰ
 ਨਿੱਕੀ ਨਿੱਕੀ, ਮਿੱਠੀ ਮਿੱਠੀ ਜਾਰੀ ਸੁਰ 'ਯਕੀਨੀ ਆਸ' ਦੀ ਹੈ।
 ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੇ ਗੀਤ ਜੋ ਅਪੂਰਣਤਾ ਦੀ ਝਰਨਾਟ ਛੇੜਕੇ ਕਲੇਜੇ
 ਵਿਚ ਇਕ ਸੱਖਣਾਪਨ ਛੱਡ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦੀ
 ਦੈਵੀ ਕਵਿਤਾ ਇਕ ਸੱਖਣਾਪਨ ਨਹੀਂ ਛੱਡ ਜਾਂਦੀ। ਕਵਿਤਾ ਦਾ
 ਇਹ ਕਮਾਲ ਸਾਨੂੰ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਕਵੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਗੁਰੂ
 ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਜ਼ਰ ਆਇਆ ਹੈ। ਕਵਿਤਾ
 ਦੀ ਇਹ ਛਟੀ ਰਾਤ ਦੀ ਭੁੱਖ ਇਸ ਕਮਲ ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਸਿਰਤਾਜ
 ਨੇ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਥੇ ਹੁਣ ਵਿਸਥਾਰ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ, ਪਰ
 ਸਾਨੂੰ ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਦਿਲ ਦਾ ਲਗਾਤਾਰ ਲਗਾਉ,
 ਜੋ ਅਨੰਤ ਵਿੱਚ ਯਕੀਨੀ ਦਰਜੇ ਦਾ ਹਰ ਪਲ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ
 ਲਗਾਉ ਨੇ ਬੇਅੰਤ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੇ ਉਸ ਚਸ਼ਮੇ ਨਾਲ ਲਗਾਤਾਰ ਬੁੱਲ੍ਹ
 ਲਗਾ ਛੱਡੇ ਸਨ, ਉਸ ਲਗਾਉ ਨੇ--ਹਾਂ, ਅਨੰਤ ਦੇ ਅਟੁੱਟ ਲਗਾਉ
 ਨੇ--ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਉਸ ਅਨੰਤ ਵਿੱਚੋਂ ਸੁਰਤ ਵਿੱਚ ਹਰ
 ਛਿਨ ਪੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀਆਂ ਬੂੰਦਾਂ ਪਾ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਜਿਸ ਨਾਲ
 ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਅਤਿਪਤ ਅਕਾਂਖਿਆ ਤਿਪਤੀ ਦੀ ਝਲਕ ਮਾਰ ਉਠੀ।
 ਹਰੇਕ ਕਵੀ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਵਲਵਲੇ ਉਸ ਅਨੰਤ ਨਾਲ ਜਾਂ ਅਨੰਤ
 ਤੋਂ ਬਣੇ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਰਸਾਉਣ ਵਾਲੇ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਰੰਗਾਂ ਨਾਲ
 ਨੁਹਕਰ ਖਾਕੇ ਸਦੈਵੀ ਬੁੱਲ੍ਹ ਲਾਕੇ ਉਸ ਸੂਖਮ ਰਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪੀ
 ਸਕਦੇ। ਕਵੀ ਬੁੱਲ੍ਹ ਨੇੜੇ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਰਸ ਚੱਖਦੇ ਹਨ, ਪਰ
 ਚੰਚਲ ਭੰਬੀਰੀ ਵਾਂਗੂ, ਜੋ ਫੁਲਾਂ ਦੇ ਉਦਾਲੇ ਘੁੰਮਦੀ ਹੈ ਤੇ ਬੈਠ
 ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ, ਵਿੱਥ ਤੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਵਿੱਥ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ
 ਵਿੱਚ ਹਸਰਤ ਦੀ, ਅਕਾਂਖਿਆ ਦੀ ਕਿਸੇ ਅਪੂਰਣਤਾ ਦੀ, ਕਿਸੇ
 ਸੱਖਣੇ ਪਨ ਦੀ ਚਾਸ਼ਨੀ ਦੇ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਵਲਵਲੇ ਬੀ
 ਉਠਦੇ ਹਨ, ਵਿੱਥ ਵਿੱਚ ਰਹਿਕੇ ਲਗਨ ਤੇ ਮੇਲ ਭੜਫਨੀ ਦੇ ਸੁਆਦ

ਚੱਖਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਸਦਾ ਹਸਰਤ ਭਰੀ ਵਿੱਥ ਤੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ, ਸਦੈਵੀ ਲਗਨ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਚਸ਼ਮੇ ਨਾਲ ਲਗੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਵਿਛੁੜਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਐਤਨਾਂ, ਜਿਤਨਾਂ ਮਾਂ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿੱਚ ਪਿਆ ਬਾਲ ਦੁੱਧ ਚੁੰਘਣਾ ਛੱਡੇ ਤਾਂ ਮਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵੱਲ ਤੱਕਦਾ ਤੇ ਮੁਸਕਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਦੁੱਧ ਪੀਂਦਾ ਯਾ ਨਾ ਪੀਂਦਾ ਗੋਦੀਓਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇੰਨਾ ਵਿਯੋਗ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਭਾਰੀ ਵਿਯੋਗ ਹੈ, ਉਸ ਅਨੰਤ ਦੀ ਗੋਦ ਦੇ ਮੰਡਲ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅੰਦਰ ਰਹਿਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਸਾਰੇ ਬਿਰਹ, ਵਿਯੋਗ, ਭੈ, ਨਿਰਾਸ਼ਾ, ਆਸਾ, ਅਕਾਂਖਿਆ, ਹਸਰਤੀ ਵਲਵਲੇ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਸੂਖਮ ਤੋਂ ਸੂਖਮ ਹਾਵ ਭਾਵ, ਰੰਗ, ਸਾਏ ਤੇ ਚਾਸ਼ਨੀਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਸਦਾ 'ਅਨੰਤ' ਦੀ ਗੋਦ ਵਿੱਚ ਵੱਸਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਰੰਤਰ ਆਸ, ਇਕ ਲਗਾਤਾਰ ਪੂਰਣਤਾ, ਇਕ ਸੁਆਦਲੀ ਮਿੱਠੀ ਪੱਕੀ ਆਸ ਦੀ ਝਰਨਾਟ, ਇਕ ਪਿਆਰੀ ਸੁਰ, ਇਕ ਪਿਆਰ ਭਰੀ ਗੂੰਜ ਹੈ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਕਵੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਵਿਚ ਸ਼ਾਇਰੀ, ਹਾਂ ਜੀ, ਉੱਚੀ ਸੁੱਚੀ ਅਸਲੀ ਰੱਬੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਦਾ ਇਕ ਨਵਾਂ ਕਮਾਲ ਦੱਖਦੇ ਹਾਂ, ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਨੂੰ ਲੋਕ ਕਵਿਤਾ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦੇ 'ਧੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ' ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਅਰ "ਨਾਨਕ ਸ਼ਾਇਰ" ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ, ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਪੈਗੰਬਰ, ਹਾਂ ਜੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਗੁਰੂ ਅਵਤਾਰ, ਜਾਣਨਹਾਰ ਤੇ ਸੁਤੇ ਗਿਆਨੀ* ਆਖਦੇ ਹਨ ਤੇ ਧੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਸਾਖੀ ਭਰਦੀ ਹੈ:—

“ਸਭ ਤੇ ਵੱਡਾ ਸਤਿਗੁਰੁ ਨਾਨਕੁ ਜਿਨਿ ਕਲ ਰਾਖੀ ਮੇਰੀ ॥”

ਪੁਨਾ:-- ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਗੋਵਿੰਦ ਰੂਪ ॥

— ਇਤਿ —

*ਸ਼ਾਇਰ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅਰਥ 'ਗਿਆਨਵਾਨ' ਹਨ।

ਧਾਰੂ: ਸੁਅਰ-ਸੁਅਰ=ਜਾਣਨਾ।

— ੭੬ —

ਜਯ ਗੁਰ ਨਾਨਕ !

[ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਿਖਤ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਆਰਤੀ]

ਜਯ ਗੁਰ ਨਾਨਕ, ਜਯ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਜਯ ਤੈਨੂੰ ।

ਜਯ ਹੋ ਜਯ ਹੋ ਜਯ ਤੈਨੂੰ !—ਟੇਕ ।

ਜਯ ਦੁਖ ਹਰਨੈਂ, ਜਯ ਸੁਖ ਕਰਨੈਂ, ਬੰਧਨ ਹਰਨੈਂ, ਜਯ ਤੈਨੂੰ !
ਹਰੇ ਕਰੇਨੈਂ ਸੁੱਕੇ ਕਾਠਾਂ, ਸਖਣੇ ਭਰਨੈਂ, ਜਯ ਤੈਨੂੰ !

ਜਯ ਗੁਰ..... ।

ਜਗਤ ਜਲੰਦੇ ਨੂੰ ਤੂੰ ਰਖਿਆ, ਰੱਖੀ ਰੁੜ੍ਹਦੀ ਜਾਂਦੀ ਤੂੰ,
ਘਰ ਘਰ ਦਰ ਦਰ ਫਿਰ ਫਿਰ ਰਖਿਆ, ਅਪਣੇ ਕੀਤੇ ਪਾਂਦੀ ਨੂੰ ।

ਜਯ ਗੁਰ..... ।

ਦੁਸ਼ਟ ਉਬਾਰੇ, ਕੁਸ਼ਟੀ ਤਾਰੇ, ਰਾਖਸ਼ ਬੀ ਨਿਸਤਾਰੇ ਤੂੰ,
ਗਰਤ ਘੋਰ ਅੰਧ ਤੋਂ ਕੱਢੇ ਪਾਪੀ ਭਾਰੇ ਭਾਰੇ ਤੂੰ !

ਜਯ ਗੁਰ..... ।

ਜਯਤਿ ਜਯਤਿ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਤੈਨੂੰ, ਸੰਤ ਫਕੀਰ ਉਧਾਰੇ ਤੂੰ,
ਅਟਕੇ ਖਲੇ ਰਸਤਿਆਂ ਉੱਤੇ, ਮਜ਼ਲ ਪੁਚਾਏ ਸਾਰੇ ਤੂੰ !

ਜਯ ਗੁਰ..... ।

ਨਦੀ ਚੜ੍ਹੀ, ਚੜ੍ਹ ਤਾਰੂ ਹੋਈ, ਤੱਕਾਂ, ਕੂਕ ਪੁਕਾਰਾਂ—‘ਤੂੰ’,
ਸੂਕੇ ਨਦੀ, ਕੂਕ ਨੂੰ ਡੋਬੇ, ਤਾਂ ਬੀ ਵਾਜਾਂ ਮਾਰਾਂ—‘ਤੂੰ’ ।

ਜਯ ਗੁਰ..... ।

ਮੇਰੀ ਕੂਕ ਸੁਣੀਂ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ! ਸਹਸ ਸ੍ਰਵਣ ਦਾ ਧਾਰੀ ਤੂੰ,
‘ਨਾਥ ਅਨਾਥਾਂ ਬਾਣ ਧੁਰਾਂ ਦੀ’, ਇਹ ਅਨਾਥ ਬੀ ਤਾਰੀਂ ਤੂੰ !

ਜਯ ਗੁਰ..... ।

ਆਪੇ ਤੁਠਣ ਵਾਲਿਆ ਸਾਈਆਂ ! ਆਕੇ ਅੱਜ ਅਚਾਨਕ ਤੂੰ,
ਚਰਨ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਲੈ ਲੈ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਰਨ ਪਾਲ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਤੂੰ !

ਜਯ ਗੁਰ..... ।

ਪ੍ਰਚਾਰ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਦੀ ਸੂਚੀ

ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪੰਜ ਸੌਵੇਂ ਅਵਤਾਰ ਪੁਰਬ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਮਨਾਉਂਦਿਆਂ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵਲੋਂ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੀਆਂ ਕਾਪੀਆਂ ਛਪਵਾਕੇ ਚਾਵਾਂ ਮਲੂਰਾਂ ਤੇ ਵਧਾਈਆਂ ਸਹਿਤ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਾਰੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹਾਰਦਿਕ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਨ :—

	ਕਾਪੀਆਂ
੧. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਵਿਦਯਾ ਭੰਡਾਰ ਟ੍ਰਸਟ, ਖਾਲਸਾ ਸਕੂਲ ਦਰਿਆ ਗੰਜ, ਦਿੱਲੀ (ਗੁਰਪੁਰਵਾਸੀ, ਮਹਾਂ ਦਾਨੀ ਸਰਦਾਰ ਬਹਾਦਰ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪਿਆਰੀ ਯਾਦ ਵਿਚ)।	੫੦੦੦
੨. ਸ. ਰਘੁਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਈਸ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਮੰਟਰ ਮਾਰਕੀਟ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ।	੨੫੦੦
੩. ਸਰਦਾਰਨੀ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਨੰਦ, ੩ ਰਿੰਗ ਰੋਡ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ। (ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਲਾਲ, 'ਲਾਲ ਜੀ' ਦੀ ਮਿੱਠੀ ਤੇ ਪਿਆਰੀ ਯਾਦ ਵਿਚ)।	੨੦੦੦
੪. ਸ: ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੰਡੌਕ, ਦਿੱਲੀ ਟਾਇਰ, ਦਿੱਲੀ, ਬੰਬਈ, ਬੰਗਲੌਰ. ੩੫ ਬੀ. ਪੂਸਾ ਰੋਡ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ।	੧੫੦੦
੫. ਭਾਈ ਪਿਆਰ ਸਿੰਘ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਲਾਇਲ ਪੁਰ ਵਾਲੇ, ਦਿੱਲੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੰਗਾ ਨਗਰ, ਅਹਿਮਦਾਬਾਦ, ਰਾਹੀਂ ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ।	੧੦੦੦
੬. ਸ: ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਪ੍ਰੋਫਾ: ਗਲੋਬ ਆਟੋਮੋਬਾਈਲਜ਼ ੪੨/੪, ਈਸਟ ਪਟੇਲ ਨਗਰ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ।	੧੦੦੦
੭. ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੇਠੀ, ਪ੍ਰੋਫਾ: ਸੇਠੀ ਐਂਡ ਕੰਪਨੀ, ਕੁਈਨਜ਼ ਰੋਡ, ਦਿੱਲੀ।	੧੦੦੦
੮. ਮੈਸਰਜ਼ ਜੈ ਸੰਨਜ਼, ਕਟੜਾ ਰਾਠੀ, ਨਈ ਸੜਕ ਦਿੱਲੀ (ਗੁਰਪੁਰਵਾਸੀ ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪਿਆਰੀ ਯਾਦ ਵਿਚ) ਰਾਹੀਂ ਸੰਤ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ।	੫੦੦
੯. ਸ: ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋਹਲੀ, ਗੁਰੂ ਨਿਵਾਸ, ੬੬੫, ਪੰਦਰਵੀਂ ਰੋਡ ਖਾਰ, ਬੰਬਈ (ਗੁਰਪੁਰਵਾਸੀ ਸਰਦਾਰਨੀ ਲਾਜਵੰਤੀ ਜੀ ਦੀ ਪਿਆਰ ਭਰੀ ਯਾਦ ਵਿਚ)।	੫੦੦
੧੦. ਸ: ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਨੰਦ, ਪ੍ਰੋਫਾ: ਅਨੰਦ ਆਟੋਮੋਬਾਈਲਜ਼, ਕੁਈਨਜ਼ ਰੋਡ, ਦਿੱਲੀ	੫੦੦

੧੧. ਮੈਸਰਜ਼ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਕਮਿਸ਼ਨ ਏਜੰਟ, ਮਾਲੀਵਾੜਾ, ਨਈ ਸੜਕ, ਦਿੱਲੀ ।	੫੦੦
੧੨. ਸ: ਜੁਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰੋਪਾ: ਪੰਜਾਬ ਆਟੋ ਸਟੋਰਜ਼, ਕੁਈਨਜ਼ ਰੋਡ, ਦਿੱਲੀ ।	੫੦੦
੧੩. ਸ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਮੈਸਰਜ਼ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਕਲਾਬ ਮਰਚੈਂਟ, ਹਵੇਲੀ ਹੈਦਰ ਕੁੱਲੀ, ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ, ਦਿੱਲੀ ।	੫੦੦
੧੪. ਸ: ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਲਾਇਲ ਫਾਈਨੈਨਸ ਕੰਪਨੀ ਵਾਲੇ, ੧੯੭-ਗੌਲਫ ਲਿੰਕ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ (ਗੁਰਪੁਰਵਾਸੀ, ਸਰਦਾਰਨੀ ਜਸਵੰਤ ਕੌਰ ਜੀ ਦੀ ਪਿਆਰੀ ਯਾਦ ਵਿਚ)	੫੦੦
੧੫. ਸਰਦਾਰ ਹਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਲਿਕ, ਸ. ਹਰਮਾਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਲਕ, ੨੮ ਗੌਲਫ ਲਿੰਕ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ।	੨੫੦
੧੬. ਬ੍ਰਿਗੇਡੀਅਰ ਅਨੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ: ਉੱਜਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਪੁਤ੍ਰ ਸਰਦਾਰ ਬਹਾਦਰ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਡੀ ੧੫੧/ਏ, ਡੀਫੈਨਸ ਕਾਲੋਨੀ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ।	੨੫੦
੧੭. ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੁਰਗਾਦਾਸ ਜੀ, ੯੨ ਈ. ਮਲਚਾ ਮਾਰਗ, ਚਾਣਾਕਯਾਪੁਰੀ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ।	੨੫੦
੧੮. ਸ: ਗੁਰਮੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ. ਪ੍ਰੋਪਾ: ਡਾਲਜ਼ ਐਂਡ ਡਾਲਜ਼ (ਇੰਡੀਆ) ੨੪੮੯ ਨਲਵਾ ਸਟ੍ਰੀਟ, ਪਹਾੜ ਕੰਜ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ।	੨੫੦
੧੯. ਡਾ: ਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੀ ਐਚ. ਡੀ. ਜੱਗੀ (ਸਪੁਤ੍ਰ ਡਾ: ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਖਸ਼ੀ, ਪਟਿਆਲਾ) ਹਾਲ ਕੁਆਲਾ ਲੰਪੁਰ, ਮਲੇਸ਼ੀਆ ।	੨੫੦
੨੦. ਸ: ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇੰਕਮ ਟੈਕਸ ਆਫੀਸਰ ਐਚ ੨੬, ਕੈਲਾਸ਼ ਕਾਲੋਨੀ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ।	੨੫੦
੨੧. ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਾਹਨੀ, ਪੋਸਟ ਆਫਿਸ ਬਕਸ ਨੰ: ੨੬੭੮, ਕਵੈਤ (ਗੁਰਪੁਰਵਾਸੀ ਪਿਤਾ ਸ: ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਾਹਨੀ ਦੀ ਸਤਿਕਾਰ ਭਰੀ ਯਾਦ ਵਿਚ) ।	੨੫੦
੨੨. ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਕਨਰਲ ਡੀ. ਐਸ. ਭੱਲਾ, ਫੀਰੋਜਪੁਰ ਸ਼ਹਿਰ	੨੫੦
੨੩. ਸ: ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਰੋਵਰ, ਮੈਨੇਜਿੰਗ ਡਾਇਰੈਕਟਰ, ਵੀਟੈਕਸ ਪ੍ਰਾਡਕਟਸ (ਇੰਡੀਆ) ੩੦੬੪-ਬਹਾਦਰ ਗੜ ਰੋਡ, ਦਿੱਲੀ ।	੨੫੦
੨੪. ਮੈਸਰਜ਼ ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ੭-ਅਮਰ ਟੋਲਾ ਸਟ੍ਰੀਟ, ਕਲਕੱਤਾ-੧ ।	੨੫੦

ਜੋੜ ੨੦੦੦੦

B-1268

ਇਸ ਟ੍ਰੈਕਟ ਯਾ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਵੀਰ ਸਿੰਘ
ਸਟਡੀ ਸਰਕਲ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਲੋਂ
ਛਪੇ ਹੋਰ ਟ੍ਰੈਕਟਾਂ ਬਾਰੇ ਪੁਛ ਗਿਛ ਕਰਨੀ
ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪਤੇ ਪਰ ਚਿੱਠੀ ਪੱਤ੍ਰ
ਲਿਖੋ :—

ਮੇਜਰ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ (ਰੀਟਾਇਰਡ)
ਨਿਉ ਬਿਲਡਿੰਗ, ਗਲੀ ਘੜਿਆਲੀਆਂ
ਚਾਵਲ ਮੰਡੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ।